



LUND UNIVERSITY

Straff eller behandling

om statens strategier mot gränsöverträdande ungdom under 1900-talet

Svensson, Kerstin

1998

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Svensson, K. (1998). *Straff eller behandling: om statens strategier mot gränsöverträdande ungdom under 1900-talet*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1998, Nr 1), (Research Reports in Social Work; Vol. 1998, Nr 1). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖG- SKOLAN



Kerstin Svensson

STRAFF ELLER BEHANDLING

**- om statens strategier mot
gränsöverträdande ungdom
under 1900-talet**

1998:1

STRAFF ELLER BEHANDLING?

- om statens strategier mot
gränsöverträdande ungdom
under 1900-talet

Kerstin Svensson

FÖRORD

Denna rapport bygger på min licentiatavhandling med samma namn. Texten har justerats utifrån de diskussioner som förts på och efter licentiatseminariet. I stort är det dock samma innehåll. Studien har genomförts som en del av ett av Statens Institutionsstyrelse finansierat projekt, "Behandlingsbegreppet i teori och praktik", (U 95-3023-1). Hans Swärd och Claes Levin vid Socialhögskolan i Lund formulerade projektet tillsammans med Sune Sunesson och gav mig möjlighet att delta. Sune Sunesson har varit min handledare och bistått mig med sin rika kunskap och överblick samt ett aldrig sviktande stöd. Hans Swärd och Claes Levin har följt arbetet och löpande bidragit med sin värdefulla kunskap på området. De har också lämnat värdefulla synpunkter på texten i dess olika skepnader. Professor Anders Bergmark, Socialhögskolan i Stockholm, var opponent vid seminariet. Såväl han som professor Hans Klette, juridicum i Lund och docent Jan Petersson, Socialhögskolan i Lund (medlemmar i betygsnämnden) har bidragit med värdefulla kommentarer till omarbetningen av texten. Kollegorna vid Socialhögskolans forskningsavdelning och i doktorandkollektivet har genom diskussioner, såväl på seminarier som i andra former, inspirerat mig och motiverat mig att fullfölja arbetet. Min syster, Birgitta Svensson, har bistått mig med såväl sin kulturteoretiska kunskap som uppslag och kritik. Min familj, Lasse, Viktor och Ludvig, har stått för det stöd och den glädje i vardagen som är så viktigt för att arbetet skall kunna fungera!

Ett stort tack till er alla!

KAPITEL 1

ETT ANGELÄGET DILEMMA	6
Straff och behandling - går de att förena?	6
Problemet med gränsöverträdarna	10
Biografins betydelse	14
Professionernas roll	17
Åtgärdernas form och innehåll	21
Behandling	30
Kontinuiteter och diskontinuiteter	34
Tidigare forskning	36
Presentation av textens uppläggning	41

KAPITEL 2

PRAKTISKA OCH METODOLOGISKA RAMAR	43
Syfte och frågeställningar	43
Fyra tidsperioder	45
Metoddiskussion	49
Källor	51
Analys och bearbetning	52
Konstruktion och rekonstruktion	55
Avgränsningar och begrepp	57

KAPITEL 3

SEKELSKIFTE 1900 BARNETS ÅRHUNDRADE INLEDS	63
Åtgärder mot gränsöverträdande ungdomar före 1900	63
Borgerliga ideal och socialt engagemang	68
Uppfostran som medel för ordning	72
Straffa dem över 15 år, behandla de yngre	76
Aga, skyddshem och tvångsuppfostern	81
Summering	85

KAPITEL 4

1930-TAL - RENHET OCH ORDNING	88
Översikt över 1910-20-talen	88
Folkhemmet börjar byggas	90
Nya visioner	91
Socialdemokrater, experter och tjänstemän	93
Avfolka fängelserna	97
Särskilja för att behandla - åtgärder under trettioalet .	102
Villkorlig straffdom	104
Skyddshem	109
Psykopat-hem	118
Uppfostringsanstalter	123
Fängelse	126
Ungdomsfängelse	130
Summering	134

KAPITEL 5

1960-TALET - VETENSKAP OCH KRITIK	137
Översikt över 1940-50-talen	137
Välfärdssamhällets kulmen och baksida	141
Vetenskaplig syn på gränsöverträdande och anstalter .	144
Inghe, Jonsson och Eriksson	144
Kritiken mot anstalten och behandlingstanken	
.	148
Sex, droger och rock'n'roll	151
Ett samlat grepp - Sextiotalets åtgärder	155
Behandlingshem för psykiskt störda . . .	158
Fängelse och ungdomsfängelse	161
Ungdomsvårdsskola	164
Vård utom skola	173
Summering	175

KAPITEL 6

1990-TALET- RESULTAT OCH KOSTNADER	177
Översikt över 1970- och 80-talen	177
Ekonomisk kris och nytänkande	181
Vetenskap och polarisering	182
Sarnecki summerar	187
Konsekvens och öppenvård - Nittiotalets åtgärder	193
Kriminalvård	194
Socialtjänst	199
Struktur i utredning och behandling	206
Summering	212

KAPITEL 7

DISKUSSION KRING ETT GRÄNSLÖST DILEMMA	215
Varför är gränsen så svår att finna?	215
Differentiering och verkställelse	220
Professioner	224
Utvecklingens riktning - en pendel framåt?	228

REFERENSER	231
Litteratur	231
Offentliga utredningar	240
Övriga källor	242

Varför är anstalten lösningen i seklets början
när den skall undvikas i slutet?

Hur kan anstalten vara en behandlingsinrättning i en tid
och förkastas som sådan i en annan tid?

Varför är gränsen mellan straff och behandling så svår att finna,
trots att man pratar om dessa begrepp som motsatser till
varandra?

KAPITEL 1

ETT ANGELÄGET DILEMMA

Det är mycket kring straff och behandling som är oklart. Innan jag presenterar min studie av statens strategier vill jag beskriva det forskningsfält den utförts på och de teoretiska utgångspunkterna för arbetet. De begrepp som eventuellt förefaller oklara i detta första kapitel kommer förhoppningsvis att bli tydligare i kapitel 2 där jag talar om studiens syfte, metod, avgränsningar och begrepp.

Straff och behandling - går de att förena?

Straff och behandling är två sidor av straffrätten som diskuterats under hela 1900-talet. Å ena sidan kan de ses som motsatser, straffa eller behandla. Å andra sidan kan de ses som två sidor av samma mynt, ingen behandling utan inslag av tvång, inget straff utan syfte att förändra. Att välja mellan straff och behandling har kallats straffrättens eviga dilemma (se bl.a. Axberger 1996). Man kan också se det som att det inom samhällets gränsdragningsproblematik, och därmed inom diskussionen om hur reaktionen mot dem som träder över gränsen skall se ut, alltid har funnits två starka krafter.

I olika tider har dessa krafter haft olika beteckning. Man talar idag om straff kontra behandling, en annan dikotomi är humanitet kontra repression. Å ena sidan skall staten bestraffa gränsöverträdanden, å andra sidan skall staten sträva efter att få gränsöverträdaren att komma inom samhällets ramar, att bli "normal".

Det har alltid rått oenighet om hur åtgärder mot gränsöverträdande skall utformas och utföras. I varje tid finns två motsatta krafter, som det onda och det goda, yin och yang, som strävar efter jämvikt. Under olika tider är de olika krafterna olika starka. I en tid är det den goda sidan, humaniteten, som är starkast. Reformerna strävar då mot en mänskligare behandling av brottslingar, man tror på möjligheten att återföra dem till samhället, möjligheten till personlig förändring osv. Ambitionerna med de humana åtgärderna är goda, tron på människans och samhällets möjligheter är stark, men någonstans begår man ett misstag och därmed öppnar man dörren för kraven på hårdare tag, strängare straff. Torsten Eriksson (1977:149) har beskrivit hur 1950-talets reformer och humanisering saboterades av att fångarna inte "tackade med gott uppförande", utan istället använde den ökade friheten till att rymma. När rymningarna ökade vändes opinionen till att istället kräva rymningssäkra anstalter, vilket i sin tur ledde till att anstalter med hög säkerhet planerades. Anstalten i Kumla är det tydligaste exemplet. När Kumlaanstalten slutligen var färdig hade opinionen

ånyo vänt och kritiken riktades mot det omänskliga i de nya rymningssäkra fängelserna.

Straffet är i mycket avsett för de som *inte* begår brott - ett sätt att markera samhällets gränser. Den enskilde brottslingen blir utsatt för straffet, men det är inte enbart avsett för honom. Allmänheten måste få se att det blir en reaktion när någon träder över gränsen. Ett samhälls normsystem måste manifesteras i regler med angivna sanktioner. Brottslingen skall föras undan från samhället så att vi andra kan leva i harmoni. Behandling däremot är riktat mot individen och syftar till en positiv förändring som skall leda till att den som begått brott skall kunna leva i harmoni med oss andra i samhället. Den sida av straffet som riktas mot individen är avsedd att tillfoga pina. Nils Christie (1982) menar att vi tillfogar pina, men tycker inte om att göra det och därför klär vi det i neutraliserande ord, som t.ex. behandling.

Straff och behandling finns sida vid sida i samma praktik. I ytterligheterna framstår skillnaden som tydlig, men i den vardagliga praktiken är gränsen mellan dem svår att urskilja. När man studerar ungdomsvårdens historia ser man tydligt att strafftanken och behandlingsprincipen inte är så åtskilda. Det är snarare en fråga om retorik och om attityden till de omhändertagna. Idéhistorikern Roger Qvarsell (1996) menar att behandling och vård varit ledstjärnor när tron på den sociala miljön och de pedagogiska metoderna varit stor

medan straffandet blivit viktigt när man haft konstitutionella förklaringar till lagöverträdande och betonat det traditionella moraliska regelverket.

Lagstiftarna har under hela 1900-talet ansett åtgärderna för unga gränsöverträdare vara extra viktiga. Genomgående poängterar detta sekels statliga utredare vikten av att satsa på de unga. Tron på ungdomens föränderlighet och ungdomstiden som en period av experimentering inför vuxenlivet har medfört att man sedan länge ansett de unga tillhöra dem som det är "lönt att satsa på". Ungdomarna behöver vägledning för att hitta fram till "rätt" form av vuxenliv.

Det fält där åtgärderna mot unga gränsöverträdare praktiseras är ett område där kontroverserna är permanenta. "Samma" diskussioner återkommer ständigt: synen på gränsöverträdaren, på anstalten, på ansvaret för åtgärderna, på ungdomsbrottsligheten som problem, på familjens respektive samhällets ansvar osv. Ungdomsvården i sig påverkas av vilka ställningstaganden som gjorts på alla dessa områden och kan inte förstås som en verksamhet för sig. Den är nära knuten till andra organisationer inom socialvård, kriminalvård och rättsväsende (Levin 1996).

Problemet med gränsöverträdarna

“Den sociala indignationen, den nödvändiga mobiliseringen kan inte genomföras om man tar upp allt samtidigt. Man måste hushålla med de sociala problemen, Många är kvalificerade, men det är bara få som kan bli utvalda” (Christie&Bruun 1985:63). På samma sätt som Christie&Bruun (1985) beskrivit narkotikan som en god fiende kan problemen med den uppväxande generationen beskrivas som en god fiende. Det är en fiende som alla vuxna kan samlas kring. Den gränsöverträdande ungdomen är ett hot, mot oss själva och mot alla de ungdomar som håller sig inom gränserna. Christie&Bruun har beskrivit narkotikapolitiken som ett krig där narkotikan är fienden, en god fiende. En god fiende är en fiende som står tillräckligt långt från den intellektuella eliten och makten i samhället. Det är en fiende som kan betecknas som så farlig och så stark att folket behöver samlas för att bekämpa den. Den goda fienden är en fiende som aldrig dör och som är så vagt definierad att man samtidigt kan övervinna den och behålla den. Fienden har sitt stora symbolvärde i att den är ond och felaktig.

Den gränsöverträdande ungdomen passar väl in på Christie&Bruuns beskrivning av en god fiende. De saknar den nödvändiga förankringen i vuxensamhället för att ha inflytande och makt. Mera etablerade ungdomarna organiserar sig i olika former av ungdomsförbund och föreningar, men inte gränsöverträdarna. De är

oorganiserade och utanför och kan därför symbolisera en fara, en risk och en ondska. Men de är också en svårdefinierad grupp. En diffus och spridd skara individer som i högre eller lägre grad kan räknas in i gruppen.

Människan har alltid varit rädd för att "något" skall "drabba" henne. I denna rädsla ligger rädslan för brott, att bli utsatt för brott eller att ens barn skall bli brottslingar. Det är ett hot och det skapar ångest. Det hotar vår dröm om det goda. Det sätter igång en famlande och hjälplös "diskurs om det onda". Genom krav på antingen intensivare social kontroll och behandling eller krav på strängare straff hoppas man på att kunna vända strömmen tillbaka till den trygga barndomsnostalgin, eller till och med längre tillbaka än de egna minnena sträcker sig (Österberg 1995).

Den brittiske sociologen Stanley Cohen (1972) har myntat begreppet "moralisk panik" som en beteckning på den kollektiva rädslan för det onda. Den moraliska paniken är emotionell, plötslig och offentlig. Den inväntar inte en saklig analys av förhållandena, men kan i ett andra skede förenas med regler, kontroll och byråkratiska rutiner. Karaktäristiskt för en moralisk panik är att den känsla den för med sig upplevs av ett större antal personer och att krav på reaktioner mot de som utför det onda framförs. Goode&Ben-Yehuda (1994) definierar moralisk panik utifrån fem kriterier: En förhöjd nivå av att allmänheten känner sig berörd, en förhöjd nivå av

fientlighet mot den grupp eller kategori det handlar om och en samstämmighet kring att hotet är verkligt, allvarligt och orsakat av den grupp det handlar om. Allmänhetens reaktion enligt dessa tre första kriterier skall enligt det fjärde kriteriet vara oproportionell mot det verkliga hotet och rikta sig mot en grupp som beskrivs större än den verkliga är. Slutligen karaktäriseras den moraliska paniken av flyktighet. Den blossar upp, är intensiv och försvinner. Vissa moraliska paniker blir institutionaliserade och är därmed ständigt närvarande. En sådan är den kring narkotikan, en annan den kring ungdomskriminaliteten.

Problemet med de gränsöverträdande ungdomarna har tagit sig uttryck som en god fiende, en institutionaliserad moralisk panik. Inom ramen för denna statiska definition växlar nivån av oro. Ungdomar är brottsaktiva. Åtskilliga är de undersökningar som visat på brott som ett fenomen som är betydligt vanligare förekommande bland ungdomar än bland vuxna. Men innebär det att det är ett socialt problem? Gränsöverträdandet skulle kunna sägas vara normalt för de unga, men det är inte normalt för de vuxna. För att den unge skall anses vara en gränsöverträdare krävs alltså att man jämför honom med vuxna, inte med jämnåriga. Den arbetande, självförsörjande mannen är normen i vårt samhälle. Det är med honom som mall som övriga jämförs och får sin position i samhället prövad.

Det är inte bara de enskilda ungdomarna som den etablerade vuxenvärlden oroar sig för. I oron ligger också att det är denna generation som så småningom skall bli det kommande samhällets vuxna. Oron kan också ha sin grund i att vuxenvärlden känner sig hotad av förändringar i samhället, en oro som egentligen inte alls har med ungdomen att göra. Oron rör alltså inte bara rädslan att drabbas av något, utan även rädslan för vad det skall bli av samhället. Rädslan har ofta bilden av en moralisk panik. Problem upplevs större nu än vad de har varit, en tro att "alla" riskerar drabbas breder ut sig. I efterhand kan man ofta konstatera att oron var större än vad som var befogat. Ett exempel är debatten kring ungdomsbrottslighet i början av 1900-talet. Roger Qvarsell (1996:33f) har beskrivit den debatten som en moralisk panik. Kring sekelskiftet 1900 var samhällsomvandlingen stor och en social oro bredde ut sig. Den tog uttryck bland annat i en övertygelse om att ungdomsbrottsligheten ökade på ett katastrofalt sätt. Senare studier har visat att det inte var någon katastrofal brottslighetsökning vid den tiden. På samma sätt kan det förhålla sig med 1990-talets debatt då några enstaka men grymma dåd som utförts av unga män står i blickfånget när debatten om den ökande brottsligheten bland ungdomar åter blossar upp. Under hela seklet har samma debatt gång på gång återkommit. I denna debatts kärna befinner sig enskilda personer, unga människor som blir symboler för det onda.

Biografins betydelse

De unga som kommit i den moraliska panikens fokus blir objekt. De underkastas undersökningar av skilda slag och deras liv biograferas av statens professioner. Biografering av individer inom en grupp fyller två funktioner. Å ena sidan riktas den mot den enskilde personen och ställningstagande kring denna. Å andra sidan bildar de samlade biografierna sådan kunskap om gruppen att den, på ett övergripande plan, kan användas för att finna nya lösningar. För att avgöra huruvida en enskild ung människa skall räknas in i den farliga och skadliga skaran behöver samhället kunskap om vem denna person "är", eller kanske snarare hur denna person förhåller sig till den rådande normen. Det sker genom sociala undersökningar, en biografering som placerar individen innanför eller utanför det normala. Formerna för biografering har skiftat, från det tidiga 1900-talets biologiska studier av kroppar genom mätningar av näsor, pannor o.s.v. till dagens standardiserade testformulär som fastställer personers kognitiva förmåga. Parallellt med dessa kroppsliga och själsliga kontroller har den sociala undersökningen under hela seklet haft en betydande roll för särskiljandet av individer (jfr B Svensson 1997b,c).

Michel Foucault (1987:216ff) kallar biograferingen för "examen", en beteckning som antyder att det på en och samma gång handlar om en undersökning och en bedömning. Han menar att

biograferingen är i disciplineringens fokus. Det är en objektiveringsceremoni som ger en överblick utifrån vilken man kan differentiera individerna, belöna och bestraffa dem. Biograferingen är ritualiserad och omvandlar varje individ till "fall". Genom att beskriva "fallen" utvecklar man en kontroll. Genom att lägga samman beskrivningarna av de olika fallen skapar man en bild av dem och därmed en bild av det som skall kontrolleras. Gränsen mellan normalt och onormalt kan markeras och åtgärder mot de onormala kan sättas in.

Inom socialvård och kriminalvård har den sociala undersökningen en ytterst central funktion. Det är genom den undersökningen som de professionella avgör om individen skall tas in i korrektionssystemet och var han i så fall skall placeras, vilken åtgärd som skall väljas. I vårdens administrativa journaler skapas klienten/problembäraren, d.v.s. individen såsom han uppfattas i rollen som klient. I de sociala utredningarna får man inte veta vem personen *är*. Gustav Jonsson (1969:290ff) har talat om biograferingen som det "diagnostiska spelet". Han lyfter fram att experten, i sin egenskap av diagnostiker, medverkar i att stöta ut gränsöverträdaren. Expertens har lärt sig undersöka den enskilda människan och att inrikta sig på att finna fel hos den undersökte. Problemet söks hos individen, trots att individen kanske bara är bärare av samhälleligt förekommande problem. Johnsson menade

dessutom att utredningen inom all socialvård är så central att vårdens syfte, att behandla, förvisades till ett hörn. Experternas kunskap är snarast att utreda och diagnosticera, att behandla överlåter man åt lågt avlönat vårdfolk.

Grunden för att särskiljande av vissa individer skall vara möjligt är att de professionella besitter kunskap om de som skall differentieras och om det de skall differentieras till. Den sociala utredningen anpassas till vilka åtgärder som finns tillgängliga. Det är insatserna som styr formuleringen av problemen (Bernler&Johnsson 1995:105ff). Hur den enskilde presenteras i biografisk form, vilka behov och problem han anses ha styrs alltså av vad som finns tillgängligt i form av insatser och åtgärder.

Biografierna skiljer sig åt beroende på vem som skriver dem och vilket syfte de har. Biografin skapas utifrån de kunskaper som experterna har tillgängliga. Det är experternas referensramar som styr och formar hur utredningen skrivs. Gränsöverträdare blir den som uppvisar en biografi som i det diagnostiska spelet påkallar behovet av åtgärder. Trots att hela biograferingsprocessen inför individen inriktas på att undvika straffet, blir det just straffet som blir målet.

På ett mera övergripande plan läggs de kunskaper som samlats in av experter genom intervjuer, observationer och referenspersoner, samman. I de statliga utredningarna kring unga gränsöverträdare har

sådant material gång på gång sammanställts. De sammanlagda biografierna ger en bild av den grupp man talar om, hur många individer det rör sig om och vilka egenskaper de har. Med hjälp av kunskaper om de unga gränsöverträdarna har man allt mer kunnat ringa in vad som är gemensamt för dem och uttala sig om "riskgrupper". När dessa definierats kan nya former av åtgärder utvecklas för att täcka de behov gruppen som helhet anses ha. Den kunskapen kombineras med statistik i en mångfald former, allt från den allmänna folkbokföringen til mer specifika datasamlingar inom åtgärdernas ramar. Därefter framgår vissa samband och ett mönster utkristalliserar där gränsöverträdarna urskiljs från den övriga befolkningen (Foucault 1987, Beronius 1994, B Svensson 1997).

Professionernas roll

Sedan andra halvan av 1800-talet har det vuxit fram en skara av specialister som har till uppgift att "observera, analysera, bedöma, justera och korrigera vårt leverne" (Beronius 1994:171). Med vetenskapen som grund och legitimitet har expertisen utvecklats inom såväl praktik som teori. Inom praktiken återfinns läkare, lärare, domare, socionomer m fl medan forskarna för deras områden finns inom teorin. Det vetenskapliga sättet att analysera och gruppera individer skiljer sig från det sätt vi i vardagen skiljer mellan människor. I vardagen utgår vi från människorna omkring oss som

subjekt och sorterar dem utifrån våra egna sociala erfarenheter och personliga preferenser. I den vetenskapliga analysen är individerna objekt och analyseras utifrån bestämda kriterier, vanligen mätbara. Det blir ett avstånd mellan de undersökta och de som undersöker. Ett avstånd som är nödvändigt för att bevara objektet som objekt och för att fria vetenskapen från kritik om subjektivitet och godtycke.

För att finna kunskap om individen söker experten "sanningen", i vårt område sanningen om gränsöverträdaren. I mötet med den unge söker experten efter sådan information som kan verifiera eller förkasta hans utanförskap. Det är experten som ställer frågorna och som leder samtalet. Det är han som har makten i mötet. Det är en makt som har stor betydelse i konstruktionen av sanningen, d.v.s problemet, och i valet av åtgärd (Nilsson&Sunesson 1988:17ff).

Expertens referensram är av väsentlig betydelse för hur problemet formuleras och analyseras. Beroende på vilken skolning experten besitter formuleras problemet på olika sätt. En medicinare och en psykoterapeut söker t.ex. olika kunskaper om sin patient (Eliasson 1987). På så sätt blir det olika företeelser som sätts i fokus när man talar om unga gränsöverträdare i olika tider. När kyrkan och prästerna dominerade fältet hade gudstron betydelse. Lärarna har intresserat sig för vilken kunskapsnivå de unga har och talat varmt för att de skall ges mera undervisning. Läkarna fokuserar de medicinska och biologiska faktorerna och finner lösningar inom den

ramen. När socionomer och psykologer dominerar är det sociala förhållanden och relationer till människor i omgivningen som kommer i fokus, både som problem och lösning.

Varje profession utvecklar sin tolkningsram. Den professionelle, experten, formas genom utbildning. Utbildningen är i sin tur byggd på den vetenskap som för tillfället är giltig inom det specifika området. Således formas experten av vetenskapen. De experter som möter de unga gränsöverträdarna är formade av den vetenskapliga diskursen i den tid de verkar. Samtidigt medverkar andra experter, vetenskapare, i att vidareutveckla kunskapen på området, vetenskapen. Traditionellt finns å ena sidan specialister i praktisk kunskap, å andra sidan specialister i teoretisk kunskap. Men det finns också ett tredje kunskapsfält som har betydelse i utvecklandet av professioner och professionalitet: politiken. Thomas Brante (1989) talar om fem grupper av professionella, var och en med sina villkor:

- *fria professioner* som riktar sig mot marknaden i allmänhet och styrs av den traditionella småbourgeois rationalitet. De är hantverkare, småföretagare, entreprenörer såsom privat-praktiserande läkare, advokater och ekonomer.

- *kapitalets professioner* som är inriktade på att öka företagets profit, t.ex. tekniker, advokater och ingenjörer.

- *klassiska akademiska professioner* som vänder sig mot det vetenskapliga samhället, t.ex. naturvetare, samhällsvetare, humanvetare.

- *statens professioner* vars uppgift är att i statlig eller kommunal tjänst reproducera, fördela och hålla samman välfärdssamhället, t.ex. psykologer, socionomer och lärare

- *politiska professioner*, d.v.s. den politiska eliten som genom lång skolning inom och utom den politiska världen får hög status och hög materiell belöning.

De tre senaste är beroende av byråkratisk organisering, medan de två första är beroende av marknaden. Det är de tre senare professionstyperna som agerar kring gränsöverträdande ungdom. I olika tider har de olika starkt inflytande. Olika samhällen behöver olika professioner. Under 1900-talet har industrialismen och välfärdssamhället präglat utvecklingen av professionerna i Sverige. Brante påtar att "den svenska modellen" har utvecklats under 1900-talet, speciellt efter socialdemokraternas politiska maktövertagande på 1930-talet. Den svenska modellen har alltid anlitat expertis. Välfärdssamhällets utveckling och den offentliga sektorns expansion har medfört ett ökat behov av experter. Samtidigt har experterna själva, de professionella, medverkat i utvecklingen och institutionaliseringen av välfärden genom att upptäcka problem, påpeka behov osv. Brante ser detta som en dialektik mellan extern

efterfrågan och intern strategi. En dialektik som måste analyseras mot bakgrund av samhällsutvecklingen.

Experterna har roller både på den praktiska nivån, i de konkreta åtgärderna mot unga gränsöverträdare och på den teoretiska nivån, i den politiska och vetenskapliga debatten om praktiken. Olika experter har makten över olika nivåer. På den praktiska nivån är det statens professioner som agerar, det är de som möter de unga ansikte mot ansikte. På den teoretiska nivån strider de akademiska och de politiska professionerna om inflytandet. Under 1900-talet möts dessa två professionsgrupper. Den vetenskapliga kunskapen blir allt mer den dominerande referensramen för politiken. Det är samhällsvetenskapliga svar och lösningar som ligger till grund för hur politiken utformas och det är politiska frågor som utgör samhällsvetenskapens grund. Det är en process som innebär både att vetenskapen politiseras och att politiken vetenskapliggörs (Brante 1989).

Åtgärdernas form och innehåll

Åtgärderna och insatserna som riktas mot de unga gränsöverträdarna har under hela 1900-talet haft som ideologisk motivering att de skall föras in i samhället. De skall förmås leva ett liv inom de gränser som lagar och normer satt upp. De skall bli "normala". Man kan se dessa åtgärder som maktutövning. Statens makt över individen. Makten att

vidta åtgärder mot de som träder över gränsen.

När man studerar disciplinära åtgärder, straff och behandling, kan man förledas att se den maktutövning som där finns som en ondska hos de som föreslår, beslutar eller utför åtgärderna. I den vardagliga praktiken är fallet snarast det motsatta, oavsett tidsperiod och beslutnivå, är de professionella engagerade människor som ständigt strävar efter att göra det de utifrån sin samlade kunskap anser vara det bästa. I forskningens ljus framstår inte deras vardagliga handlingar lika tydligt som konsekvenserna av dem, och handlingar för ofta med sig både oönskade och önskade konsekvenser. Helheten av människors handlande är mer än summan av dess delarna. Det finns någonting utanför individerna, utom kontroll för den enskilde.

Michel Foucault (1993) har visat att varje praktik frambringar en viss typ av yttranden, en diskurs. En diskurs är *talet om* den praktik det rör. Diskursen ligger utanför individerna, men det är individer som framför yttranden. Det är de som är diskursens talande subjekt. I diskursen finns också en ordning där vem som har rätten att tala och vems yttranden som blir betydelsefulla anges. En diskurs är inget tydligt, synbart eller greppbart. Det är något osynligt och diffust som vi alla berörs av och är en del av. Eftersom varje praktik frambringar en diskurs, finns en diskurs även för samhällets reaktioner mot gränsöverträdare. Varje tid formar sitt straffsystem

och sina åtgärder mot gränsöverträdare. Hur det utformas är avhängigt av i vilka banor tankarna går vid denna tid, hur det är möjligt att resonera. De rådande förhållandena i samhället utgör ramen för det möjliga.

Varje diskurs bär på ett sätt att tala. Varje diskurs ger en möjlighet att uttala sanningar, utan att det är en sanning inom andra, samtida diskurser (jfr Bergmark&Oscarsson 1988).¹ Samhällets ingripanden mot gränsöverträdande ungdomar är en vid verksamhet och därför under inflytande av flera diskurser: den juridiska, den samhällsvetenskapliga, den medicinska, den politiska, den ekonomiska osv. I gränssnittet mellan dessa, i den praktiska utövningen, finns diskursen kring åtgärder mot gränsöverträdande ungdom. Inom denna fins ramarna för vilka idéer som kan uttalas, vilka handlingar som kan förespråkas och utföras, vilken social praktik och vilka tekniker som är möjliga i en viss tid. Varje tid har sin konstruktion av brott och åtgärder. Beroende på hur man ser på problemet, ser man olika tänkbara lösningar. I ett samhälle där kroppens roll är underställd själens, där intellekt och kunskap

¹ Bergmark&Oscarsson (1988) har urskiljt fyra diskurser i debatten om narkotika: Den statliga diskursen, den professionella diskursen med experter och praktiker och den mediala diskursen. De har beskrivit hur samtida diskurserna bär på olika sanningar och därmed också kan säga emot varandra.

värderas högre än fysiska förmågor ter sig kroppsstraffet meningslöst. Det ter sig lika befängt att idag, på 1990-talet, i ett domstolsbeslut föranstalta att den unge skall agas som det vore att på 1890-talet besluta om att den unge skulle deltaga i en samtalsserie.

Åtgärderna skapas utifrån den kunskap den politiska och vetenskapliga eliten besitter. Det är i deras kunskap makten finns. Det är de som har tolkningsföreträdet. Den enskilde unge gränsöverträdaren besitter också en rik kunskap om gränsöverträdandet, men hans kunskap är annorlunda, den har ett annat innehåll och den har förvärvats på ett annat sätt (Berger&Luckmann 1979). För att åtgärderna skall vara möjliga krävs att de å ena sidan motsvarar den politiska och vetenskapliga maktens bild av problemet och lösningen. Å andra sidan måste de utformas så att de kan institutionaliseras och uppfattas av folk i allmänhet som en objektiv realitet. Berger & Luckmann talar om den subjektiva verkligheten kontra den objektiva. Den subjektiva verkligheten är den vi var och en uppfattar, medan den objektiva är den som definieras genom att institutionaliseras. För att vidmakthålla balansen i samhället krävs att det också finns en balans mellan dessa två bilder av verkligheten.

Anstalten som lösning har under lång tid stått för den objektiva realiteten. Trots att anstalten utsatts för kritik så länge den funnits,

finns den kvar. Den har goda effekter på den allmänna moralen i samhället (Foucault 1987:265). Allt eftersom välfärdssamhället har utvecklats har åtgärderna mot unga gränsöverträdare förändrats. Anstalten är inte längre den självklara följden på gränsöverträdelser. Idag sker många reaktioner på gränsöverträdelser på ett mycket mindre synbart sätt. Idag kan man inte räkna antalet slag med rottingen eller se på anstaltens murar och förstå samhällets reaktioner. Bilden av anstalten är lättare att uppfatta och den lever därför kvar som symbol för samhällets reaktionssystem.

Michel Foucault (1992) beskriver i *Vansinnets historia* hur de första arbets- och tukthusen på 1600-talet användes i olika grad och på olika sätt beroende på behovet av arbetskraft. Under krisperioder då mycket tiggare strök omkring på gatorna låste man in dem för att hålla dem undan från övriga. När det blev brist på arbetskraft fortsatte man hålla dem inlåsta, men de ideologiska förtecknen ändrades. På anstalten skulle tiggarna, vagabonderna, dårarna osv lära sig att arbeta. Det arbete de fick utföra var lågt avlönat, men välbehövligt för uppdragsgivarna som på detta sätt fick arbetskraft och dessutom billig sådan. Anstalten och definitionen av problemen blev en del i balanseringen av den kapitalistiska ekonomins svängningar. Anstalten i sig stod för kontinuiteten. Ideologin som motiverade anstalten förändrades.

Anstalten som lösning på sociala problem fick ett ökat intresse

i samband med industrialismen. I samma tid som den materiella produktionen koncentrerades till stora byggnader med många producenter under samma tak, sker samma sak med de människobehandlande organisationerna. Samtidigt som de stora industrierna byggdes under andra halvan av 1900-talet, byggdes de stora anstalterna: sjukhus, sinnessjukhus, fängelser, räddningsinstitut o.s.v. (Åman 1976). Nils Christie (1994) har beskrivit fängelset och andra kriminalpolitiska åtgärder som en industri som aldrig saknar råmaterial. Kampen mot brottslighet ser inga gränser. Visionen om ett samhälle utan kriminalitet väcker så starka känslor och förhoppningar att pengar för att utveckla den kriminalpolitiska industrin aldrig saknas. När industrin i slutet av 1900-talet har automatiserats och allt mer av människornas avlönade arbete sker utanför den materiella produktionen har samma sak skett med de människobehandlande organisationerna. De gamla och sjuka skall inte längre läggas in på hem, de skall vårdas i sina bostäder. Mentalsjukhusen läggs ned, patienterna skall ha kontakt med vårdpersonal utifrån sina bostäder. Missbruksvården skall inte längre skötas på anstalt. Den skall ske i öppenvård, genom samtalsgrupper och stödkontakter. Fängelset är inte längre den självklara formen för kriminalvård, idag skall merparten av de dömda avtjäna sina straff i sina hem, med eller utan elektroniska fotbojor.

Michel Foucault (1987) har diskuterat övergången från kroppsstraff till frihetsberövande utifrån att det skett en förskjutning av straffandets fokus från kroppen som mål för straffet till själen. I ett samhälle där själens betydelse är större än kroppens måste också straffet riktas mot själen. I perspektiv av utvecklingen skulle jag vilja se anstalten som övergången mellan kroppen och själen som mål för straffet. På anstalten begränsas kroppens utrymme, individens rörlighet begränsas rent fysiskt medan experterna strävar efter att nå den dömdes själ. Idag ser vi hur anstalten i allt större utsträckning överges, istället byggs vad vi kallar för "öppenvårdsinsatser" upp. Dessa riktar sig på ett än tydligare sätt mot gränsöverträdarens själ, utan att beröva kroppens dess fysiska rörelseutrymme. De nya formerna av åtgärder kräver hög grad av disciplinering. De förutsätter att gränsöverträdaren till viss mån tillägnat sig samhällets normsystem. Endast de som kan förväntas "klara av" att "sköta" öppenvårdsprogrammen får komma i fråga för dem. För de övriga, de mindre disciplinerade, finns anstalten kvar.

Som den viktigaste effekten av fängelsesystemet ser Foucault att det fängelseaktiga brett ut sig långt utanför anstaltens murar. "Fängelsesystemets kontinuitet och fängelseformens spridning gör det möjligt att legalisera eller i alla händelser legitimera den disciplinära makten, som på så sätt undviker att te sig som en överdrift eller ett missbruk"(aa:352). Fängelset, anstalten, står för

kontinuiteten, men till sin funktion skiljer straffandet inte från uppfostran. I praktiken är det ingen funktionell skillnad mellan straff och behandling. Båda strävar efter att kontrollera, disciplinera och dressera, gränsöverträdarna. Disciplineringen och kontrollen vidmakthålls allt bättre ju bättre kunskaper vi förvärvat om de som skall kontrolleras. Foucaults beskrivning av själen som kroppens fängelse ger en förtydligad förståelse av hur disciplinering kan ske utan att fysisk inlåsning utövas. När själen kontrolleras så att maktens normsystem har övertagits av den enskildes själ, då är det var och en som "själv" beslutar sig för att följa lagarna och normerna. Ju mer utvecklade straffandets tekniker är, desto närmre gränsöverträdarnas själ kommer maktutövningen.

David Garland (1991) har beskrivit hur straffandets roll i det moderna samhället hanterats utifrån skilda sociologiska perspektiv. Han menar att det i straffandet finns mycket som är så allmängiltigt i samhället att det förtjänar få en större roll i den sociologiska forskningen och inte bara behandlas som kriminologi. Garland talar om straffandet som en social institution. En institution i dess mera allmänna sociologiska betydelse. I vardagsspråk talar vi om institutioner såsom varande det samma som anstalter. Institution har i den meningen en mera behandlingsorienterad innebörd, medan anstalt betecknar en mera straffande verksamhet (se t.ex. Sundin 1980:27). I sociologisk mening är anstalten en "total institution".

Erving Goffman (1983) har beskrivit de totala institutionernas inre värld som sociala system. Han ser fängelset, koncentrationslägret, vissa typer av ungdomsanstalter m.m. som avsedda att framför allt skydda samhället från de personer som anses samhällsfarliga. Andra typer av ungdomsanstalter kan vara avsedda att vårda personer som inte anses kapabla att ta hand om sig själva, samtidigt som samhället skall skyddas från dem. I den meningen är vissa typer av ungdomsanstalter att jämföra med mentalsjukhus och TBC-sanatorier. Det finns alltså både anstalter som enbart skall skydda samhället och anstalter som skall skydda samhället *och* vårda de i anstalten intagna.

Medan anstalten kan kallas institution både i den sociologiska betydelsen och i den mera behandlingsorienterade betydelsen är de övriga åtgärderna, de som sker utan anstaltens tydliga ramar, mera problematiska. Även de åtgärderna är institutionaliserade, de har regler för vem som skall utföra dem, det finns överenskommelserr om vad som kan ingå och vad som inte kan ingå osv. Hela denna flora av behandlingsåtgärder som bedrivs utanför anstalten är oerhört mycket vagare än anstalten. Allmänheten kan inte få en konkret uppfattning om dem. De syns inte. Men kärnan i de institutionaliserade behandlingsåtgärderna har drag av de totala institutionernas innehåll. Vissa professioner skall utföra arbetet, vissa tidsscheman gäller för verksamheten, det finns regler och

sanktioner osv (jfr Foucault 1987).

På samma sätt som anstalten inte bara står för straff står behandlingsåtgärderna inte bara för behandling. Båda typerna av åtgärder innehåller delar av såväl straff som behandling, i olika proportioner i olika sammanhang. Varje anstalt, varje åtgärd, placerar in sig någonstans i ett kontinuum mellan straff och behandling. Vid olika tidpunkter är olika åtgärder möjliga. Gränserna är svåra att dra. Varje åtgärd bör analyseras för sig för att man skall uppfatta dess natur och se proportionerna mellan straff och behandling i just denna form.

Behandling

Att bli frisk från sjukdomen, att bli botad, att genomgå en kur, det är ofta det vi lägger i begreppet behandling. Begreppet kan användas både i vardagligt tal och i mera terapeutisk betydelse. Det är kopplat till något man gör, en handling, be-handling. Svenska Akademiens Ordbok tar bl.a. upp följande betydelse:

ett förfaringsätt som objektet underkastas: förfara med, handskas med respektive göra något till föremål för ett visst förfarande i syfte att på något sätt påverka eller förändra det

Denna formulering torde till stor del täcka det vi i samband med ungdomskriminalitet menar med behandling. Objektet "den unge

gränsöverträdaren” skall underkastas ett visst förfaringssätt i syfte att påverkas och förändras till ett liv inom normens ram. Men definitionen är fortfarande vag. “Objektet” är mångtydigt och kan variera i fråga om en tid till en annan, liksom vad man lägger i uttrycket “ett visst förfaringssätt”. Generellt kan man säga att behandling i det allmänna språkbruket kring åtgärder mot kriminalitet innebär insatser som syftar till förändring och står i motsats till straff som representerar repression.

Levin, Sunesson & Swärd (1997) har beskrivit hur behandlingstanken starkt förknippas med inrättandet av de stora anstalterna. De använder beteckningen “den sociala behandlingsideologin” som står för en sammanhängande förståelse av begreppets mening, en ideologi. Den sociala behandlingsideologin är ett tankesystem, ett institutionaliserat sätt att se. Grunden i detta tankesystem är att det är individen som står i centrum, det är han som skall bli objekt för åtgärden. Här skiljer sig behandlingstanken från strafftanken där det är handlingen, brottet, som fokuseras. Behandlingen kan grundas på olika teorier, psykologiska, medicinska, pedagogiska osv. Problemet med att använda behandlingsbegreppet inom socialt arbete och inom åtgärder mot unga gränsöverträdare är att de åtgärder man utfört inom ramen för behandlingsbegreppet inte har visat sig nå de mål man strävat mot.

Ytterst kan man, som Levin, Sunesson & Swärd, konstatera att

behandling inte *är* något i sig. Det är en ideologisk beteckning på en mycket bred och ständigt föränderlig praktik inom bland annat åtgärderna mot unga gränsöverträdare.

Anders Bergmark och Lars Oscarsson (1994) har diskuterat behandlingsbegreppet inom alkoholvården och påtalat faran av att allt som kallas behandling också skulle betraktas som det. De föreslår en definition som bygger på "primär terapeutisk intention" och "primär terapeutisk kontext". Det innebär att det som skall betraktas som behandling handlar om att behandla identifierade problem på individnivå och att det finns ett sammanhang mellan det som utföres och den förväntades effekten. En sådan definition utesluter en hel del praktiker som givit önskad verkan, men där påverkan kommit till stånd under andra former, t.ex. lantbruksarbete och familjevård.

Claes Levin (1996) har problematiserat behandlingstanken utifrån de anstalter som nu heter "särskilda ungdomshem". Han menar att det är svårt att ge begreppet behandling en entydig betydelse inom ungdomsvården så som man t.ex. kunnat inom den medicinska - somatiska vården där behandling står för ingrepp eller åtgärd som utförs för att rätta till en på förhand diagnosticerad funktionsbrist. Inom psykiatrin åsyftar behandling allt som sker med en patient inom ramen för ett terapeutiskt kontrakt. Inom socialtjänsten definieras behandling på liknande sätt, det som

försiggår inom ramen för vårdåtgärder. Det innebär att behandling är det samma som åtgärder i syfte att uppfostra och anpassa ungdomar till samhällets normer. Någon koppling till vissa metoder, tekniker, kompetens eller kunskap finns inte. Levin ger behandlingsbegreppet två huvudbetydelser. Dels en modern, professionell betydelse där de terapeutiska elementen frikopplats från disciplinerande ambitioner och tvång och där behandlingen bygger på vissa kunskaper och antaganden. Dels en betydelse där man syftar till de handlingar med intentioner att minska obehaget av straffet och verka för klientens bästa. Problemet som Levin åberopar med den första betydelsen är att det råder en kontrovers kring vilka teorier och vilka professionella grupper som har rätt till behandlingsredskapet. Problemet med den andra betydelsen är att behandling i den bemärkelsen kan tas som moraliskt försvar för nya sätt att straffa. Levin pekar här på den tidsobestämda behandlingstiden där behandlingen kan bli längre än vad straffet skulle ha varit och där obehaget för den enskilde blir större i och med behandlingen. Han konstaterar att problemet ur etisk synpunkt uppstår först när behandlingen används som åtgärd mot brott.

Kontinuiteter och diskontinuiteter

“Utvecklingen” sker i en kronologisk kontinuitet, samhället förändras, vi drar lärdom av tidigare erfarenheter och gör det vi anser vara bäst. Men är det något som säger att vårt sätt att förhålla oss till unga lagöverträdare idag är *bättre*? Sannolikt är det mer avpassat till dagens samhälle och därigenom bättre i det sammanhang det utövas. I den kronologiska utvecklingen kan man se såväl ständigt olösta problem som kontinuerlig utveckling, brytpunkter där ett system ersätter ett annat och återkommande lösningar.

En modern syn på utvecklingen är att den sker lineärt, en serie händelser som följer på varandra där tidigare händelser skapat en erfarenhet som leder framåt, till nästa händelse. De som menar att man dragit nytta av tidigare händelser är ofta av åsikten att allting blir bättre. Å andra sidan finns det de som menar att allt var bättre förr. Det finns också de som menar att samhället visserligen utvecklas, men att det varken blir bättre eller sämre. Det finns ytterligare ett sätt att se på utvecklingen - cykliskt. Att utvecklingen sker som en pendel som slår åt endera ena, endera andra hållet. Eller i att det går i vågor, trender kommer och går för att sedan återuppträda i modifierad form (jfr Österberg 1995).

Det löper en osynlig linje från det tidiga 1900-talets tro på att det är de fysiska omgivningarna och förhållandena som påverkar den

unge, via bl.a. 1960-talets diskussioner om grupper, till 1990-talets individuella omhändertagande och påverkan. Samhället har under 1900-talet utvecklats så att individen tillskrivits allt större betydelse. För de unga gränsöverskridarna innebär det att de i seklets början sågs som en del av ett samhällsproblem, medan de i slutet av seklet betraktas som ensamt skyldiga och det är de själva som skall förändras.

Roger Qvarsell (1996) menar att den allt mer ökande individualiseringen av straffen har sin grund i den uppmärksamhet som ungdomsbrottslighet och ungdomsbrottslingar fått både i debatten och i de kriminalpolitiska reformerna. Det har där tagit sig uttryck i en allt mer differentierad syn på ungdomstidens olika faser. Ungdomstiden har blivit allt längre, den ungdomsliga livsstilen har blivit norm. När stora grupper i samhället räknas samman under begreppet "ungdom" blir en differentiering inom gruppen nödvändig. Särskiljandet är nödvändigt för att disciplinen skall kunna utövas (jfr Foucault 1987:166ff). Som ett första steg i disciplinen särskiljs gränsöverträdarna från andra. I senare faser av utvecklingen särskiljs olika grupper från varandra och allt eftersom utvecklingen löper vidare förfinas kunskapen och teknikerna för särskiljande och disciplinering.

Det är detta särskiljande som står i fokus för denna uppsats. Särskiljandets grund, motivering och tekniker skall studeras i

perspektiv av det gångna seklet. Innan vi går över på innehållet i denna studie skall vi se vad som tidigare gjorts på detta område, om åtgärder mot gränsöverträdande ungdom.

Tidigare forskning

Denna studie rör sig i gränslandet mellan kriminologi och barn- och ungdomsforskning. Kriminologins positivistiska paradig är starkt även om det under de senaste årtiondena kommit allt mer hermeneutisk forskning där man med kvalitativa metoder söker innebörder och sammanhang (jfr Beirne&Sumner 1997). Barn- och ungdomsforskningen har varit mer öppen för de hermeneutiska metoderna. Att döma av de senaste årens avhandlingar i Sverige på området torde det vara de på kvalitativa metoder grundade forskningstraditionerna som är de dominerande idag.

Ett vanligt sätt att angripa problemet är att söka förståelse genom den historiska utvecklingen. Historikern Eva Österberg är den som arbetat med det längsta perspektivet när hon utifrån studier av brott och straff under medeltiden drar fram linjerna till det sena 1900-talet. Hon har visat att tiderna för frihetsberövande minskat avsevärt i modern tid och att alternativ till dödsstraff och frihetsberövanden har kommit. Framförallt är brottsligheten avsevärt lägre under 1900-talet än tidigare (Österberg 1995). Österberg ser både kontinuitet och förändring i utvecklingen. De tre stora

förändringarna är skärpning av straffen för sexualitet, dödsstraffets gradvisa försvinnande och den medicinska och sociologiska vetenskapens inträde på den rättsliga arenan under 1900-talet som kontrast till teologernas tidigare inflytande. Den kontinuitet som är starkast är att böter genom tiderna alltid varit det vanligaste straffet, det har utdömts för 85-90 procent av alla brott från mitten av 1800-talet till nutid. Men inget straff har visat sig verksamt för att få folk att avhålla sig från brott.

Det historiska perspektivet har i flera andra arbeten varit i fokus när man studerat anstalterna. Anders Åman (1976) har utifrån en arkitekturhistorisk studie beskrivit anstalterna och deras verksamhet under 1800- och 1900-talet. Förra generaldirektören för Kriminalvårdsverket, Torsten Eriksson, har genom sina memoarer (1977) och genom en grundlig sammanställning av kriminalvårdens historik (1967) beskrivit dels framväxten av dagens kriminalvård, dels diskussioner kring olika förändringar.

Flera forskare har beskrivit 1900-talets utveckling på området. Kerstin Vinterhed (1980a, b) har utgått från Gustav Jonssons liv, Bambyn Skå och ungdomsproblem för att beskriva utvecklingen av socialpolitik och barnavård under 1900-talet. Hans Swärd (1993) har studerat synen på ungdomsproblemen och barnavårdsnämndernas ingripande mot ungdomar utifrån barnavårdsnämnden praktik i Malmö under några perioder under

1900-talet. Tillsammans med Lars Ohlsson har Swärd (Ohlsson & Swärd 1994) också presenterat en grundlig översikt av synen på ungdom, samhällets åtgärder, teorier om ungdomsproblem samt det gångna seklets forskning och debatt på området. Tommy Lundström (1993) har beskrivit den svenska barnavårdens utveckling utifrån de tvångsomhändertagande som motiverats av föräldrarnas brister. Henrik Tham (1995) har visat på den kriminalpolitiska utvecklingen i förhållande till den politiska utvecklingen i Sverige. Det innebär att han i stor utsträckning behandlar socialdemokratins förhållande till kriminalpolitiken.

Tove Stang Dahl (1978) har beskrivit den norska barnavårdslagstiftningen från år 1900 utifrån statens, vetenskapens och professionernas betydelse för dess tillblivelse. Mats Kumlien (1994) har sökt efter rötterna till 1902 års barnavårdslagstiftning i Sverige och funnit många kopplingar till tidigare lagar och praxis när han jämför med 1840-talets och 1890-talets reaktioner mot ungdomsbrott. Kajsa Ohrlander (1992) har studerat det tidiga 1900-talets socialpolitik där hon menar att föräldrar och barn fick nya relationer både till varandra och till de nya sociala institutionerna.

I andra arbeten har det historiska perspektivet varit en del av presentationen. Gunnar Bramstång (1964) inleder sin studie av socialförsäkringsrättens praxis och legalitetsproblem utifrån barnavårdsnämndens ingripanden mot unga med en grundlig

idéhistorisk exposé. Stiftelsen allmänna barnhuset gav 1992 ut en antologi kring verksamheten vid skyddshem och ungdomsvårdsskolor, *Från tukthus till behandlingshem*. Lars Bolin, Arne Dahlström m.fl. ger en översikt av utvecklingen av anstalterna. Statens Institutionsstyrelse har låtit olika forskare presentera olika aspekter på vård av ungdomar med sociala problem (Armeliuss m.fl. 1996). I denna återfinns bland annat Claes Levins och Roger Qvarsells historiska beskrivningar av åtgärderna (Levin 1996, Qvarsell 1996).

När studier inte har ett historiskt perspektiv behandlar de oftast konsekvenserna av åtgärderna. Bengt Börjeson (1966) har presenterat en studie av olika påföljder för unga män och i vilken utsträckning de leder till återfall i brott. Han visade att frihetsberövande åtgärder i högre utsträckning ledde till återfall i brott än icke-frihetsberövande påföljder. Thomas Mathiesen (1965) visade tidigt på den fångkultur som utvecklades på anstalterna. Anstaltssystemet personifierades i personalens makt över fångarna, vilket i sig skapade en motmakt, ett behov av att utveckla en fångkultur som skydd mot anstaltslivet. Ulla Bondeson (1974) har i ett vidare sammanhang behandlat socialisationen vid korrektionella anstalter. Med en omfattande sociologisk undersökning av intagna vid ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelser och fängelser som grund visade Bondeson att dessa anstalter medverkade i skapandet av en

kriminell subkultur.

På 1970-talet hade många studier världen över konstaterat att fängelset inte uppnådde sitt mål, att återföra de dömda till ett liv inom lagen. Robert Martinson hade i USA gått igenom ett stort antal behandlingsformer och funnit att: "With few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism" (Martinson 1976:42). Detta tolkades i debatten som att det inte finns något som fungerar - nothing works. Det kom för lång tid att lägga locket på effektstudierna, man förväntade sig inte längre kunna finna några lyckade behandlingsformer. På 1980-talet gjordes flera metaanalyser där man studerade vad effektstudier av straff- och behandlingsformer kommit fram till (se vidare i K Svensson 1996b).

Utöver metaanalyserna är det anstaltens relation till omvärlden som varit i forskningen fokus under senare år, framför allt inom den så kallade "kritiska kriminologin", där man arbetar med att se kriminalpolitikens samhällseliga funktion. I dessa studier har man funnit "det fängelseaktiga" i samhället, men betonar att det är mer koncentrerat och lättare synbart på anstalten. Man betonar vikten av att se kriminalpolitiken som en väsentlig del av samhället och att utifrån den reflektera över samhället i övrigt. Det är inom denna tradition som mycket av den aktuella kriminologiska teorin har utvecklats (se t.ex. Foucault 1987, Mathiesen 1985 och 1987,

Garland 1991, Christie 1982 och 1994).

Under hela 1900-talet har kritiken mot ungdomsanstalterna och fängelserna funnits. Åtskilliga har påvisat och påtalat att dessa anstalter inte givit önskat resultat, det är snarare så att de motverkar sina egna mål. Redan tidigt blev anstalterna ansedda som förbrytarskolor snarare än förbättringsinrättningar. Ändå har de under hela seklet utgjort stommen i reaktionerna mot gränsöverträdande ungdom. Och de har gång på gång stått i forskningens fokus.

Presentation av textens uppläggning

Jag har i detta kapitel angivit de teoretiska ramarna kring de huvudlinjer som skall följa genom texten: Problemets konstruktion, experternas roll, åtgärdernas form och innehåll. Jag har också diskuterat den övergripande arenan för denna studie: den kronologiska utvecklingen av åtgärder mot unga gränsöverträdare under 1900-talet. Slutligen har jag beskrivit forskningsfältet, området mellan kriminologisk forskning och barn- och ungdomsforskning.

Kapitel 2 inleds med en beskrivning av de frågeställningar som styrt mig genom arbetet. Jag presenterar de tidsperioder som utgör stommen i studien och det material som ligger till grund för texten. Därefter beskriver jag arbetets metodologiska ramar och hur det

praktiskt har genomförts.

I kapitel 3-6 presenteras de olika tidsperioderna utifrån arbetets empiriska material. Varje kapitel avhandlar en tidsperiod och inleds med en kortare exposé av vad som skett på området före den period som skall behandlas. Därefter presenteras en bild av förhållandena i samhället under den aktuella perioden och debatt, politik och forskning kring åtgärder mot gränsöverträdande ungdom. För varje period beskrivs de befintliga åtgärderna och differentieringsgrunderna till dem. I detta sammanhang presenteras också vilka professioner som ansetts lämpliga att handha genomförandet av åtgärderna. Varje kapitel avslutas med en summering.

I det sjunde kapitlet knyter jag samman de trådar som kommit upp under de olika perioderna med de teoretiska resonemang som förts i kapitel 1. Jag för en diskussion utifrån mina frågeställningar och försöker ge en bild av hur fältet har förändrats.

KAPITEL 2

PRAKTISKA OCH METODOLOGISKA RAMAR

Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med denna studie är att utröna hur man har resonerat kring straff och behandling för unga gränsöverträdare i Sverige under olika samhällsförhållanden under 1900-talet. Jag har utgått från frågorna: Vad är straff och vad är behandling? Varför förkastas en åtgärd i en tid när den i en annan tid varit sedd som den bästa lösningen? Dessa övergripande frågor för med sig delfrågor: Vilka åtgärder har funnits? Hur har tilltron till möjligheterna att finna effektiva åtgärder varit? Hur har behandlingstanken utvecklats och vad har behandlingstanken inneburit? Vilken roll har vetenskap och politik haft? Vilka professioner har ansetts viktiga? Vilka tekniker har ansetts vara de bästa? I vilka delar kan man se en lineär utveckling och i vilka delar har de samhällsekonomiska förhållandena spelat in?

För att finna svaret på dessa frågor följer jag fyra spår genom historien:

- *problembeskrivningen*, hur har problemet med den gränsöverträdande ungdomen beskrivits?

- *åtgärdernas utformning*, vilka åtgärder har funnits, hur har de varit konstruerade?

- *åtgärdernas innehåll*, vad skulle ske inom ramen för åtgärderna?

- *professionernas roll*, vilka yrkesgrupper har anlitats för att verkställa åtgärderna?

Det är *talet om åtgärderna* som står i fokus. I detta tal finns en distinktion mellan straff och behandling, som jag vill förtydliga för att om möjligt se var gränsen mellan de två har gått. Jag utgår från hur man ansåg att de ungdomar som var föremål för samhällets åtgärder skulle särskiljas, differentieras, för att i det söka förståelse för vem det var som skulle straffas och vem som skulle behandlas. Särskiljandet anses vanligen vara förutsättningen för de åtgärder som sedan skall användas. I talet om differentieringen ligger också förklaringar om vilken typ av insatser som ansetts lämpigast för en viss kategori samt hur och av vem dessa insatser skulle utföras. Därför skall jag gå igenom vilka insatser och åtgärder som föreslagits och vilka professioner som ansetts lämpliga att handha ungdomarnas straff eller behandling.

Jag har utgått från statens perspektiv, vilka åtgärder har statens representanter ansett lämpliga. I diskussionen har de unga

gränsöverträdarna alltid betraktats som objekt, vilket jag oundvikligen också gör i detta arbete. Det innebär inte att jag är ointresserad av de unga som subjekt. En kritisk granskning av statens perspektiv ger förklaringar och förståelse för det de utsatts för.

Fyra tidsperioder

Under den senare delen av arbetet med denna uppsats har jag i tidningar och TV kunnat följa hur 1900-talet går mot sitt slut. Inte bara decenniet och seklet kommer att ta slut, vi står inför ett millenieskifte. Det är något magiskt över det, som om världen kommer att förändras på grund av en konstruerad tideräkning som egentligen inte står för något annat än en ordnad yttre struktur som ger oss en gemensam referensram till begreppet tid. Varje dag noteras hur många dagar som återstår av 1900-talet. Slutet nalkas. Summeringarna är många. Här presenterar jag ytterligare en summering. Liksom alla andra blir den av nödvändighet begränsad.

Ernest Mandel (1982) har beskrivit samhällets ekonomiska utveckling under 18- och 1900-talet. Han beskriver hur man tydligt kan se långa vågor i den samhällsekonomiska utvecklingen. Mellan "topparna" - de starka högkonjunkturerna är det cirka 50-60 år. Däremellan kommer "dalar" också med ett intervall på cirka 50-60 år. Han visar att de starka högkonjunkturerna kulminerat bl.a. i

början av 1900-talet och under 1960-talet, medan de starka lågkonjunkturerna varit som djupast under bl.a. 1930-talet. När konjunkturen är som starkast åt ena eller andra hållet sker brytningen, den samhällsekonomiska utvecklingen vänder. Sålunda har seklets första årtionden haft en stark ekonomi som försvagats fram till 1930-talet då den åter börjat stärkas för att efter kulmen på 1960-talet åter vända nedåt. När Mandel skrev sin bok befann samhällsekonomin sig i en nedgång som enligt denna deterministiska teori ofelbart skulle leda till en djup lågkonjunktur under 1990-talet. Varje svängning i samhällsekonomin har hängt samman med samhällsförändringar av olika slag. Den mest dramatiska är uppbyggnadstiden efter andra världskriget då samhällsekonomin fick ett rejält uppsving som ledde till en oerhört stark högkonjunktur.

Det finns mycket i Mandels beskrivningar som framträder tydligt i samhället. Att studera utvecklingen av åtgärder inom ett så föränderligt område som åtgärder mot unga gränsöverträdare under en så lång tid som ett sekel kräver avgränsningar. Den yttre tidsram jag har för arbetet har jag delat in i fyra perioder: Sekelskiftet 1900, 1930-talet, 1960-talet och 1990-talet. Ursprungligen lades denna struktur för arbetet utifrån en kuliss byggd på Mandels resonemang. Allt eftersom arbetet fortskred kunde jag se att det inte fanns några klara skiftningar enbart utifrån hög- respektive lågkonjunktur. Många andra faktorer spelar in, inte minst vilken framtidstro och

tilltro till staten som funnits i olika perioder. På samma sätt som det finns likheter mellan de starka låg- respektive högkonjunkturerna finns det andra likheter mellan perioderna, som då är kopplade till andra faktorer. Periodindelningen har dock en annan fördel, den delar in 1900-talet i jämna intervaller. Jag valde därför att bibehålla den som ett arbetsredskap och bakgrund. I presentationen av de olika perioderna försöker jag ta fram dels det som karaktäriserade den samhällsekonomiska situationen, dela andra faktorer såsom framtidstro och tilltro till samhället.

Det studerade området är väldigt brett, många statliga utredningar har behandlat både detta och angränsande områden. De centrala arbetena är de som direkt behandlar åtgärder mot unga gränsöverträdare, medan de som t.ex. tar upp allmänna ungdomsföreteelser eller narkotika är mera perifera för ämnet. Jag har låtit avgränsningen av perioderna styras av när mer centrala arbeten publicerats. Det innebär att första perioden handlar om förhållandena 1896-1902, andra perioden 1929-38, tredje perioden 1958-67 och fjärde perioden några år i mitten av 1990-talet. För att förenkla kallar jag dem sammanfattande för sekelskiftet 1900, trettioalet, sextioalet och nittioalet.

För att ytterligare begränsa ämnet har jag i första hand valt att behandla den första perioden, sekelskiftet 1900, mera översiktligt och som en utgångspunkt för arbetet. Det är de två utredningar som

presenterades av tvångsuppfostringkommittén som ligger till grund för kapitlet. 1930-talet och 1960-talet är mera ingående studerade och utgör merparten av arbetet. De är intressanta eftersom de markerar å ena sidan välfärdssamhällets formering och å andra sidan den begynnande kritiken mot välfärdssamhället. Materialet från de två perioderna skiljer sig genom att det under trettioåret presenterades elva relevanta statliga utredningar på området och under sextioåret fem stycken. De är olika till sin karaktär och lägger därför olika grund till de båda kapitlen. Trettioåret har dessutom analyserats i flera vetenskapliga studier, vilket inte skett med sextioåret i samma utsträckning.

Under 1940- och 50-talen hände mycket inom området. Tankar och idéer från 1930-talet omsattes i praktik, nya idéer föddes, nya professioner inträdde på fältet. Dessa två sekel hade förtjänat en egen genomgång, men jag har tvingats överge dem här till förmån för en översikt med jämna intervall över hela seklets utveckling.

1990-talet är vår egen samtid och som sådan svår att studera tillsammans med ett i övrigt historiskt perspektiv, vilket lett till en något annorlunda presentation av denna tid. Vilka texter och författare från idag som kommer att citeras i framtida studier är omöjligt att avgöra idag. Det empiriska material som ligger till grund för detta avsnitt har begränsats till tre utredningar: ungdomsbrottskommitténs och straffsystemkommitténs betänkanden

samt justitiedepartementets uppföljning och fördjupade utredning av åtgärder mot unga lagöverträdare.

Metoddiskussion

Historikern Eva Österberg har beskrivit den svenska brottsligheten från medeltid till nutid, utifrån "de långa linjernas strategi". En sådan strategi är väsentlig för att förstå vad som är speciellt med den tid vi själva lever i. Österberg påtalar bl.a. att det i alla tider är unga män som begår mest våld och att korrelationen mellan alkohol och våld är uppenbar. Någon säker korrelation mellan ett straff av ett visst slag och minskad kriminalitet har man dock inte kunnat påvisa. Österberg (1995:164f) talar med Webers terminologi om att straffpolitiken är målrationell, den bestäms av "vilka uppfattningar om syftet med straff som finns i samhället". Hon exemplifierar det med att i ett samhälle med dödsstraff förväntas folk kunna skrämmas till lydnad, medan ett samhälle med brist på arbetskraft sällan tillämpar dödsstraff, där är tvångsarbete eller böter det troligare straffet.

För att finna de uppfattningar som rått om straff och behandling har jag låtit mig inspireras av Alvesson och Sköldberg (1994) som förespråkar avsteg från det de kallar "kokboksforskning" och "teoretiserande i tomrum". De förordar en forskning som strävar efter att vara reflekterande och de betonar att

kvalitativ forskning inte är ett tekniskt projekt, det är ett intellektuellt arbete. Samhällsvetenskaplig forskning är att konstruera och tolka empiri på ett reflekterande sätt. Därmed är medvetenhet en viktigare ingrediens i forskningsprocessen än rent tekniska kunskaper om arbetssätt.

Mats Börjesson (1997) har argumenterat för vikten av att se de historiska processerna i konkreta lokala sammanhang istället för att enbart studera politiskt material, lagstiftningar och vetenskapshistoria. Han ser det som ett sätt att skilja på vision och vardag eller retorik och praktik. I det projekt inom vilket denna uppsats kommit till stånd ingår både den politiska och den praktiska sidan, både vision och vardag, både retorik och praktik. Den del av projektet som här redovisas håller sig dock enbart till visioner och retorik. Det är genom visioner och retorik som praktiken speglas. Visioner inom politik, vetenskap och praktik styr den utveckling som sker, även om det praktiska utövandet inte fullt ut följer de beslut som fattats utifrån politik och vetenskap. Vetenskap och politik strävar dock efter ny kunskap om praktiken som i sin tur leder till nya idéer.

Källor

Stommen i detta arbete är de statliga utredningar som presenterats på området under de angivna tidsperioderna. Som jag tidigare påpekat har materialet fått styra dels tidsperiodernas gränser, dels innehållet i kapitlen i denna text. Utredningarna är resultat av diskussioner i respektive nutid, de är redigerade och formulerade utifrån vad utredarna ansett rimligt att uttala i sin samtid. De framstår därför som goda källor för tolkning av straffandet diskurs (jfr Thurén 1986). För att få en djupare förståelse för dem har jag också behövt få en bild av de politiska och vetenskapliga diskurser där de producerats. När jag har hämtat in material om de olika tidsperioderna har jag koncentrerat mig på sådant som publicerats vid samma tid. Jag har även tagit del av memoarer och andra övergripande texter som beskriver en tidsperiod med en annan tids ögon. Det kan vara besvärande eftersom det i mycket kan vara efterkonstruktioner och idealiserande bilder. Jag har dock försökt beakta detta och skilja på värdet av material *från* den givna tidsperioden och material *om* perioden. Likaså har jag försökt skilja ut i vilket sammanhang de olika texterna producerats.

Olika källor och data kräver olika form av tolkning och därför blir en viss bredd i metodvalet nödvändig. Jag har i huvudsak arbetat med hermeneutisk tolkning och diskursanalys.

Analys och bearbetning

När man arbetar med ett material som detta rör man sig ständigt mellan delar och helhet. Ena dagens arbete kan bestå av att sätta sig in i ett lagförslag från 1935, nästa dag sitter man med en svepande berättelse över ungdomsvårdens utveckling, tredje dagen med en kriminologisk teori. När man minst anar det faller dessa delar samman och bildar en ny helhet, en ny kunskap som med ens känns helt självklar. Alvesson & Sköldberg (1994:115) tar upp intuitionen som en bärande del av hermeneutiken och betonar att hermeneutisk kunskap inte kan nås på rationellt resonerande väg genom mödosamt grubblande. Jag menar att resonerande och mödosamt grubblande leder till den intuitiva förståelsen, intuitionen är en del av forskningsprocessen, men för att nå den krävs strukturerat arbete. Inom den objektiverande hermeneutiken resulterar denna intuitiva förståelse i en förståelse av mening, inte förklaring av orsakssamband. Grunden i hermeneutiken är att meningen hos en del bara kan förstås om den sätts i samband med helheten. Den objektiverande hermeneutiken bygger på att man i en dialog med den text man studerar pendlar mellan helhet och delar och successivt får en fördjupad förståelse av båda. Det är alltså *förståelse* och inte förklaring som fås av den hermeneutiska tolkningen.

Min strävan är inte att finna någon sanning eller några orsakssamband, jag söker förståelse av en utveckling. En förståelse

som oundvikligen är avhängig sitt sammanhang. Den förståelse jag får fram 1997 ser antagligen annorlunda ut den som skulle ha kommit fram 1977 eller 2017. Det går aldrig att bortse från att man som forskare går in i arbetet med en viss förförståelse och sina egna referensramar, vilket sätter gränser för ens tolkning. Jag är själv en del av den diskurs jag studerar.

Foucault (1993) talar om att man kan "från en diskurs till en annan, genom jämförelsernas spel, spåra upp de funktionella korrelationernas system" (aa:50). Jag utgår från att de statliga utredningarna i sin korrekturlästa form återger vad som ansågs vara möjliga uttalanden av utvalda personer, i en viss tid och ett visst sammanhang. Genom att jämföra sådana uttalanden med motsvarande från annan tid tror jag mig kunna fånga den diskursiva utvecklingen och se skillnader i olika diskurser under olika perioder. Vilken har den specifika normen varit för var och en av dem, vilka villkor har rått för deras framträdande, tillväxt och variation? Foucault (1993:38ff) ser ingen motsättning i att urskilja händelser och att analysera långa tidsperioder. Han ser tvärtom det som ett sätt att utvidga händelsernas fält, att se serier av händelser. Den serie av händelse jag studerar har av begränsningens nödvändighet blivit en bruten serie. Att studera hela det kontinuum av idéer om åtgärder som funnits skulle ha givit en än tydligare bild, men också medfört ett avsevärt mycket mer omfattande arbete.

För att kunna diskutera samma fenomen i skilda tider behöver man in sätta fenomenet i sitt historiska sammanhang. Foucault talar om en arkeologisk metod för att studera diskursens former. Varje tid, varje lager, grävs ut och studeras. Utgrävningen sker på en viss plats, i ett visst sammanhang. De fynd som hittas i de olika lagren associeras och analyseras i förhållande till de kunskaper man har om den tid de avser. Huruvida den slutliga bilden blir "sann" eller inte är en obesvarbar fråga. Den sammanlagda kunskapen utgrävningen medför blir en rekonstruktion som kanske stämmer överens med hur någon uppfattade det vid den tid det begav sig, men som med all säkerhet har präglats av den tid den tolkats i (Alvesson & Sköldberg 1994:301ff).

Att utgå från en inspiration av Michel Foucaults arbeten om vansinnet och fängelset (Foucault 1987, 1992) för med sig ett ställningstagande till huruvida man skall vara honom bokstavstrogen i teori och metod eller även låta sig inspireras av andra forskningsinriktningar. Alvesson och Sköldberg (1994) hävdar att den forskare som är bokstavstrogen en teoretisk riktning alltid kommer att få sin empiri att bekräfta teorin. De förespråkar en reflexivitet som bl.a. innebär att man genom teoretisk bredd skapar bättre möjligheter för tolkning av materialet.

Sune Suneson (1983) skriver om Foucault i förordet till *Vansinnets historia*: "Det är som *mullvad*, som kartläggare av

drivkrafter och sammanhang bakom "viljan att veta" som hans betydelse ligger. Hans sätt att ställa frågorna om kunskap och makt är många gånger viktigare än försöken att ge sammanhängande svar". Eva Österberg talar om att man kan använda Foucault som inspiration på ett allmänt och vagt plan. "Man tillsätter ett foucaultskt uppslag, ett begrepp, en idé. Sedan får man minsann knåda sin egen deg"(1995:39).

Konstruktion och rekonstruktion

"Bryt inte staven över dåtidens kunskapsfattiga fostrare. De gjorde vad de trodde var rätt och riktigt" skriver Torsten Eriksson i sina memoarer (1977:107). Vid en första anblick kan tidigare sätt att hantera gränsöverträdare te sig underliga, t o m absurda. Centralt i en insamling av synsätt från skilda tidsperioder är därför att försöka förstå den tid dessa synsätt existerade. Man behöver rekonstruera det sammanhang där synsättet var möjligt, fänga "tidens anda". Min huvudsakliga metod för att finna de olika periodernas "anda" har varit att läsa dagstidningar. Jag har ostrukturerat beställt fram skilda typer av dagstidningar från "mina" perioder på Universitetsbibliotekets tidningssektion och läst dem utan att söka något egentligt i dem. Jag har läst såväl presentationer av världshändelser och stora inrikesnyheter som reportage om heminredning, bioannonser, dagens TV/radio-program och

familjesidor. Utvecklingen inom ungdomsvården har till stor del påverkats av de radikala förespråkarna för ungdomsvård istället för fängelse. I denna grupp är det ofta samma personer som återkommer. Jag har valt att koncentrera mig på några enstaka personer i varje tidsperiod. De som varit aktiva inom politik, den praktiska ungdomsvården och de statliga utredningarna. D.v.s. de personer vars röster låtit tala. De som burit diskursen. Jag har funnit dem genom de referenser som givits i de statliga utredningarna och i tidigare forskning på området.

Sammantaget har studierna fört med sig att en bild av "tidens anda" skapats. Jag har placerat diskussionen om differentiering av unga lagöverträdare i denna bild och därmed i högsta grad medverkat till att rekonstruera en bild av skeenden som sannolikt skiljer sig från de konstruktioner som rådde under respektive period.

Hur har arbetet rent praktiskt varit upplagt? Läsning, läsning och åter läsning. Jag började med en total genomgång av vilka statliga utredningar som presenterats på området. Jag läste en del av dem parallellt med översiktliga socialhistoriska texter. Därefter har jag koncentrerat mig på en tidsperiod i taget. Allmän och ostrukturerad tidningsläsning har inlett arbetet med varje tidsperiod. Jag har därefter omväxlande och parallellt läst de för ämnet relevanta statliga utredningarna, sett tendenser som jag relaterade till av mig tidigare känd teori, fördjupade mina teoretiska kunskaper på

området, läst andra arbeten som angränsar till mitt område och som jag valt utifrån referenslistor i tidigare läst litteratur, återgått till de statliga utredningarna, till teorierna, till debatten, till andra arbeten osv. Under all läsning bär jag med mig mina utgångsfrågor, skapar nya frågor och ibland även några svar. Teorin och empirin har samverkat genom arbetsprocessen. Det periodvis ostrukturerade arbetet med växlingar mellan teori och empiri, mellan olika tider och mellan material av olika art har tidvis tett sig kaotiskt. Sammantaget har detta kaos dock varit en förutsättning för en reflexiv tolkning. Trots att de foucaultska uppslagen till stor del inspirerat detta arbete och kanske präglat tolkningarna har jag även använt andra infallsvinklar. Jag har, som Eva Österberg kallade det, "knådat en egen deg". I den mån konkret formulerade teorier ligger till grund för reflektion över aspekter i empirin presenteras den teoretiska grunden i texten. I de situationer den mindre medvetna delen av min referensram ligger till grund för uppfattning eller tolkning av data har jag naturligtvis inte kunnat ange det.

Avgränsningar och begrepp

Det område som studeras är de lagförslag till åtgärder som avsetts riktas mot de som man vid den tiden definierat som unga gränsöverträdare. Jag skall idetta avsnitt peka på var detta diffusa område befinner sig genom att dels precisera textens avgränsning och

dels förtydliga vissa återkommande begrepp.

Den studie jag givit mig in i har inneburit oändliga möjligheter att fastna i skeenden och hitta nya spår. Jag har under arbetets gång haft många idéer om vinklingar och kompletteringar som jag tvingats släppa av utrymmesskäl, både vad gäller utrymme i tid och i omfattning av analys och presentation av arbetet. Jag har inte fördjupat mig i diskussionen som funnits runt utredningarna. Såväl de diskussioner som skett inom kommittéerna, i riksdagen som i pressen har fått stå åt sidan, om än de varit av stort intresse. Kopplingen till samhällsförhållandena anser jag vara nödvändig för förståelsen av hur vissa uttalanden varit möjliga vid vissa tidpunkter, även om endast en del av den kunskap jag skaffat mig har kunnat återges i den här föreliggande texten.

Jag har koncentrerat mig på svenska förhållanden och därmed också på svensk forskning och svensk debatt. Jag har försökt fånga "talet om", men jag har inte sett det möjligt att beskriva det utan att också tala om vilka åtgärder som faktiskt kom till praktiskt utförande. I arbetets fokus står differentieringen vilket innebär att jag belyser hur problemet beskrevs, vem som skötte utredning, differentiering och behandling samt vilka åtgärder som fanns och vad de innebar. Med nödvändighet blir en såhär bred studie av en något svepande karaktär. Det finns åtskilliga frågor kvar att fördjupa sig i, men här är det som sagt differentieringen som utgör

grundstommen.

Ämnet är i sig en manligt domän. Det är nästan bara män som debatterar, utreder och fattar beslut och det är unga män som är föremål för åtgärderna. Någon stans finns kvinnorna. Det finns anstalter för kvinnor och det finns enstaka kvinnor i debatten. Det är dock genomgående mannen som är normen. Flickorna är alltid beskrivna som "de andra". De har ett dubbelt utanförskap i att vara både kvinna och gränsöverträdare (jfr Savicki 1991). Det visar sig också i att forskningen kring flickornas och kvinnornas förhållanden oftast sker i särskilda studier med särskilda fokus. I denna studie har jag låtit materialet fånga mig och därför till stor del kommit att betrakta området med mannen som norm.

I arbetet använder jag vissa begrepp genomgående, andra enbart i vissa tidsperioder. Jag har försökt följa de begrepp som använts i de olika perioderna, men vissa begrepp används genom hela texten. Ett begrepp jag genomgående använt är *gränsöverträdande ungdom*. Jag har valt att inte tala om avvikare eller brottslingar eller andra vanligen använda kategorier. Begreppet appellerar till den referensram som finns för arbetet och till begreppet "lag-överträdare". Eftersom jag studerar åtgärder både mot de som har begått brott och de som befaras komma att begå brott måste ett samlat begrepp användas. Eftersom åtgärderna i båda fallen riktas mot de som överträtt gränser i form av normer eller

lagar har jag funnit detta begrepp lämpligast. Naturligtvis kan gränsöverträdelser ske även på andra sätt, i detta arbete handlar det dock om överträdelser av rättsliga gränser eller av normativa på ett sådant sätt att staten befarat att lagöverträdelse kommer att ske om inget görs. I beskrivningarna av de olika periodernas synsätt använder jag också de begrepp som var gängse för tiden. Att använda olika begrepp kan skapa förvirring, men det är allt annat än tydligt vem man i utredningarna har avsett med de olika beteckningar.

Ungdom är i sig ett besvärligt begrepp. Det uppkom som beteckning på en social kategori och började i viss utsträckning användas på 1600-talet, men forskningen däromkring är mångtydig (se t.ex. Ohlsson&Svärd 1994). Det finns sociala, medicinska, psykologiska, och kulturella sammanhang att definiera begreppet i. Ungdom är en tid mellan barndom och vuxenliv, åldersmässigt definieras den olika i olika tider. Kulturella, politiska och historiska betingelser har inverkat på varje tids sätt att beteckna de unga (se t.ex. Mitterauer 1991). "Barn" är en beteckning som i vissa fall används långt upp i åldrarna och liksom "ungdom" har vaga gränser. Jag har inte vidare problematiserat vem det är som är ungdom, varje tids syn har fått styra. Det innebär t.ex. att jag i den första perioden, sekelskiftet 1900, talar en hel del om barn, eftersom tvångsuppföstringskommittén gjorde det. Oavsett tidsperiod finns det

en "kärna" av ungdomar bland de som återkommande diskuterats under seklet. Det är de som tydligast befunnit sig i gränslandet mellan barnavård och kriminalvård, de som passerat straffmyndighetsåldern, men inte den civila myndighetsåldern. Det är dessa som är i studiens centrum.

Gräns är också ett besvärligt begrepp. Ett begrepp med många innebörder. I studien diskuterar jag gränser av flera olika slag. De tydligaste är *åldersgränserna* som symboliserar en kronologisk utveckling. Men även med denna gräns sker en förändring under seklet, vilket gör den mindre tydlig. De gränser som de unga kan överträda är, som jag redan sagt, samhällets *rättsliga och normativa gränser*. De rättsliga är nedtecknade i lagstiftning och därför tydligare att se än de normativa som aldrig är definitiva, det finns alltid utrymme för bedömning. Jag talar också om *gränsen mellan straff och behandling*. I den betydelsen står gränsbegreppet för en markering av skillnad inom ett kontinuum och har likheten med den förra i att det är en gräns som kan överträdas och som kan förändras. Vidare talar jag om gränsområden *mellan olika diskurser, mellan olika forskningsfält och mellan politik och vetenskap*. Här är det fråga om ännu mer abstrakta gränser och kanske mer skärningspunkter än gränser. Trots gränsbegreppets skiftande och diffusa karaktär använder jag det, i de helt olika sammanhang jag angivit ovan. Begreppet gräns får här beteckna

åtskillnad.

Åtgärder är ett annat besvärligt begrepp, ett begrepp som markerar att det är något man skall göra något åt. Åtgärderna mot kriminalitet är tydligast när brottet verkligen är begånget och uppdagat, men den svenska kriminalpolitiken har sedan länge varit inriktad på förebyggande arbete. Det har medfört att man använt samma åtgärder för de som ertappats efter begånget brott som för de som prognosticeras komma att begå brott. Att snegla mot reaktionerna inom det förebyggande arbetet med ungdomar är oundvikligt, men jag har försökt avgränsa även det från detta arbete. För att få ett sammanhang över tid har jag utgått från åtgärder i form av generell lagstiftning i syfte att tillrättaföra eller anpassa ungdom till samhället. Huruvida dessa åtgärder har åsyftats ske frivilligt eller med tvång har jag inte närmare gjort någon avgränsning av eftersom jag förutsatt att den reaktion mot brott som anvisas någon frivilligt inte i praktiken är möjlig att avböja. Jag har valt att använda begreppet åtgärd eftersom jag då med ett och samma begrepp kan täcka in de företeelser som finns både inom och utom anstalten och både de som tillgripes med eller utan domstolsbeslut.

KAPITEL 3

SEKELSKIFTE 1900

BARNETS ÅRHUNDRADE INLEDS

Åtgärder mot gränsöverträdande ungdomar före 1900 ²

"Behandlingstanken" hade egentligen skrivits in i lagstiftningen genom 1864 års strafflag där fängelsestraffet blev det centrala straffet. I cellen skulle den dömda i avskildhet begrunda sitt brott. Fängelset fanns redan som institution, men det var först genom denna lag som det fick sin status av "förbättringsinrättning". Tidigare hade anstalterna varit rena straffinrättningar där de intagna skulle "tuktas och tvingas till att arbeta för att bekämpa lättjans syndiga liv". Att beröva folk friheten hade varit vanligt förekommande sedan 15-1600-talet. Under frihetsberövandet skulle de vänja sig vid eller lära sig att arbeta, men det går inte att likna med den behandlingstänke som senare skulle komma. De tidiga

² Kapitlet baseras på de historiska sammanställningar som presenteras i de statliga utredningarnas inledningar samt framför allt Bramstång (1964), Eriksson (1967) och Åman (1976). Uppgifterna i de skilda historiska översikterna har jämförts med varandra.

frihetsstraffen var helt riktade mot kroppen. Man berövade den dömdes kropp friheten genom att hålla den inlåst och i arbete. Under 1700-talet började straffet riktas mera inåt den dömdes själ. Begreppen uppfostran och straff stod i motsatsförhållande till varandra och begreppet "barmhärtighet" var centralt. Cellfängelser började byggas på olika håll i Europa, även om kroppsstraffet fortfarande var det vanligaste. Anstalterna präglades av en inriktning mot hårt arbete. Det var brist på arbetare och de som saknade arbete saknade också laga försvar och kunde sättas på anstalt och tvingas till arbete där. Befolkningspolitikerna hade som mål att öka barnafödandet för att på sikt få ökat antal arbetande.

1800-talet var något av en omdaningsperiod då upplysningstidens idéer omsattes i praktiken. Kroppsstraffen fortsatte vara de vanligaste straffen fram till mitten av 1800-talet, trots att kritiken mot dem var hård. Under första halvan av 1800-talet försvann skamstraffen successivt ur bruk, men det var först genom 1864 års strafflag som de försvann ur lagstiftningen. I förarbetena till denna lag talas om att unga brottslingar skall kunna insättas i allmän uppfostringsanstalt om sådan finnes. Men det fanns ännu bara några enstaka sådana. Staten inrättade inga uppfostringsanstalter, de tillkom genom privata initiativ. Vidare skrev man in i lagen att minderåriga förbrytare var att betrakta som barn och att deras brott inte skulle anses begångna av medveten

vilja. Istället för straff skulle de därför "rättas med lämpliga tuktomedel eller ock skiljas från hemmet för att uppfostras av andra personer".

Omsorgerna om barnen blev allt tydligare under 1800-talet. De skulle *räddas* från den brottsliga banan. Man såg något utvecklingsbart i barnen och fann dem därför värda omsorg. Denna omsorg var förenad med frihetsberövanden utan rättslig kontroll. Styrelsens över rikets fängelser och arbetsanstalter generaldirektör, Clas Livijn, talade varmt för särskilda anstalter för barn i sin verksamhetsberättelse för år 1836. 1837 öppnades en "förbättringsavdelning" vid Prins Carl Uppfostringsinrättning i Stockholm. Den skulle ta emot barn mellan 8 och 13 år som dömts för brott eller visat stor böjelse för brottslighet. Avdelningen utfördes i det då moderna Philadelphiasystemets anda med enmansceller.

Friherre Axel Gustav Gyllenkrok inrättade 1840 Råby Räddningsinstitut utanför Lund. Vid öppnandet tog man emot 12 pojkar från fängelset i Malmö. Detta var före cellfängelsereformen och förhållandena på det överbefolkade slottsfängelset i Malmö var usla. Pojkarna som kom till Råby var 8-13 år gamla och stannade i upp till tio år. På räddningsinstitutet skulle de få uppfostran genom kristendom och disciplin i stället för att vara i den nedbrytande fängelsemiljön. Råby skulle ta hand om de vanartade och försummade barnen i förebyggande syfte. Flera andra

räddningsinstitut etablerades i mitten på 1800-talet: på Hisingen i Göteborg 1847, vid Skrubba i Stockholm 1851, Folåsa i Östergötland 1864, Trasskolan i Stockholm 1870, Norrgård i Kalmar 1875 och 1876 öppnades åkerbrukskolonien Hall utanför Södertälje. Med början i Stockholm, Linköping och Kristianstad 1846 byggdes 33 nya fängelser runt om i landet under 20 års tid. Utbygganden fortsatte sedan i något lugnare takt, ytterligare nio nya anstalter tillkom under resterande del av seklet.

Den senare delen av 1800-talet präglas av en strävan efter ordning. Problemen som konstaterades skulle preciseras, särskiljas och lösas. Avvikande av olika slag skulle placeras på olika slag av anstalter. En specialisering i människobehandlingen liknande den i den industriella produktionen började skönjas. Samtidigt som varuproduktionen fördes över till fabrikerna fördes människor som skulle straffas eller uppfostras till de stora anstalterna. Anstalten blev sinnebilden för ordning, planering och vetenskap. Det konstaterades vid denna tid ett behov av anstalter på ett sätt som få hade kunnat föreställa sig bara några årtionden tidigare. Under andra halvan av 1800-talet byggdes också många sjukhus, idiotanstalter, hospital och anstalter för dövstumma, blinda och vanföra. Trots idealiseringen av "Anstalten" blev namnet på de flesta något med ändelsen "-hem": barnhem, räddningshem, vårdhem, idiothem osv.

Personalen vid de olika anstalterna bar uniformer och bodde i

anslutning till anstalten, särskiljandet av arbete och bostad var ännu i sin början. En ansevärd del av personalen hade militär eller kyrklig bakgrund, speciellt vid fängelserna och hospitalen rekryterades ny personal från militären. Präster var vanligen knutna till anstalterna och fyllde en själavårdande och kurativ funktion. Anstaltsbyggnaderna var mer eller mindre standardiserade. De flesta länsfängelserna ser likadana ut, liksom de flesta av sjukhusen från denna period.

I takt med industrialiseringen växer konjunkturkänsligheten och de första samhällsekonomiska "kriserna" syns redan på 1870- och 1880-talen. I slutet av seklet börjar arbetarrörelsen få sitt genombrott. Socialdemokratiska arbetarpartiet bildas 1889 och LO 1898. Religiositeten är fortfarande stark i landet och kyrkan sätter sig mot arbetarrörelsens socialpolitiska idéer. I skolorna predikas sedelärande berättelser som förhålliga dygder som självförsakelse, tillit till överheten och ståndaktighet mot världsliga frestelser. I den oro som råder i landet under 1880-90-talen behövs nya lösningar. Man börjar prisa kärnfamiljen, arbetarklassen skall kultiveras till borgerliga livsideal. Om så kunde ske skulle deras ambitioner vändas inåt mot hemmet och familjen. Kvinnan blir den som skall hålla samman familjen och hemmet medan mannens ambitioner skall riktas utåt samhället genom lönearbetet.

Borgerliga ideal och socialt engagemang

Innan vi ger oss in på hur reaktionerna mot gränsöverträdande ungdom såg ut vid sekelskiftet vill jag ge en snabb bild av det svenska samhället vid denna tid. Utöver angivna källor har Elmér (1975) och Mattsson (1984) givit material till kapitlet.

1900-talet inleddes med "goda tider" som, bortsett från en svacka 1907-08, höll i sig fram till första världskrigets utbrott 1914. Sverige industrialiserades sent jämfört med många andra länder i västeuropa. Tack vare enstaka män som gjorde stora upptäckter, t.ex. Alfred Nobel, Gustav de Laval, Gustaf Dalén och Baltzar von Platen, kunde nationalismen och stoltheten över landet frodas. Det svenska borgerskapet fick näring åt sin framtidsstro och övertygelsen om att Sverige hade något att bidra med i världen (Lyttkens 1989).

Emigrationen var vid sekelskiftet fortfarande stor. Under 1900-talets första år var det främst 20-åriga män som reste till Amerika, medan allt färre familjer gav sig iväg. Det var inte bara fattigdom som drev emigranterna ur landet, utan också husbondeväldet som krävde att man skulle "bocka och buga för penningen", som innebar att underklassen aldrig var självbestämmande. Klassmotsättningarna var djupt rotade. Överklassen kompenserade bristen på bekvämligheter med lågavlönat tjänstefolk som gjorde arbetet. Nöden som fanns förklarade överklassen med termer som lättja,

spritmissbruk och slösaktighet.

Den socialpolitik som hade rått under 1800-talet var helt präglad av "piskans strategi", de som saknade försörjning tvingades till hårda arbetsinsatser mot små belöningar, befolkningen hölls på plats. Idealet var att "bli vid sin läst" livet ut. Allt eftersom industrialismen utvecklades och de socialliberala idéerna vann inflytande kom socialpolitiken mera att inriktas på "morotens strategi", d.v.s. att genom belöningar locka befolkningen i önskad riktning (Abukhanfusa 1987).

Det mänskliga levernet institutionaliseras allt mer när vi kommer in på 1900-talet. Allt eftersom sjukhusen blir fler, blir de också platsen för början och slutet av det mänskliga livet. Behandling av avvikare av olika slag diskuteras och nya behandlingsmetoder förs fram inom de flesta människobehandlande områden, oftast utifrån att särskilda anstalter skall inrättas (Åman 1976).

1900 gavs Ellen Keys essäsamling *Barnets århundrade* ut. Boken syftade på det kommande seklet som skulle innebära en revolution i synen på barn och barns rättigheter och är kraftigt idealiserande över barnet, familjen och äktenskapet. Vid samma tid spreds Carl Larssons akvareller från Sundborn "... där solljuset illuderar ett minne av barndomen som ett ständigt sommarlov--- hela denna emblatik av träsvärd, utklädsel, tittut, gassiga bad och

kräftfiske som existerar mer i målarens fantasi än i verklighetens regniga gnat" (Ambjörnsson 1978:62f) Carl Larsson och Ellen Key är några av de som genom en idealiserad bild är med att skapa "barndomen". Tidigare hade barn mera betraktats som dumma människor. När industrialismen förde ut arbetet från hemmet förlorade man barnens successiva inläring i produktionen. Den ersattes av ett mer komplicerat socialisationsmönster. Familjen kunde inte längre lära ut allt, ett behov av lärare och skolor växte fram. Den borgerliga medelklassfamiljen skulle bilda modell även för arbetarfamiljen. Ellen Key ville återerövra barndomen åt arbetarbarnen och talade därför varmt om familjen som en på kärlek grundad, frivillig förening mellan man och kvinna där kvinnan vårdar kärlekens frukt - barnet. Hon projicerade därmed det borgerliga idealet till en utopi för hela samhället. Hennes idéer fick stor betydelse för socialdemokratin. Barnlitteraturen skulle föras ut till arbetarbarnen. Hemmets sysslor skildrades i folkskolans läseböcker och generationer av barn fick genom dem drömmen om det ideala hemmet (Ambjörnsson 1978). Föreningslivet ökande kraftigt eftersom det fanns en tro på möjligheten att tillsammans kunna förändra vad man ansåg vara missförhållanden. Alkoholkonsumtionen var hög och nykterhetsrörelsen, som funnits i landet sedan 1879, fick vind i seglen vid sekelskiftet. Olika fackföreningar etablerades och arbetsgivarna gick samman i SAF

1902. Under seklets första år bildades föreningar för olika grenar inom de människobehandlande organisationerna. Personalen vid fängelserna bildade 1906 fackförening, Sveriges fängvårdsmannaförbund. De närmast följande åren bildade andra personalgrupper fackföreningar, eller gick in i kommunalarbetsförbunden. Flera socialpolitiska och filantropiska föreningar bildades också i början av 1900-talet. Exempel på sådana är Centralförbundet för Socialt Arbete 1903 och Svenska Fattigvårdssförbundet 1906.

Den höga graden av föreningsaktiviteten med social, politisk eller filantropisk inriktning gav en grund för sociala reformer. Nationalekonomen G. Cassels teori om möjligheten att förena den fattige individens, kollektivets och den liberala ekonomins intressen hade stort inflytande på utformningen av socialpolitiken. Man såg sociala motsättningar och mänsklig nöd som ett gemensamt problem i samhället, ett gemensamt ansvar (Ohrlander 1992). Samtidigt växte sig arbetarrörelsen allt starkare. Agitationen vid arbetarrörelsens möten nådde många, liksom den nya socialdemokratiska pressen. Arbetarrörelsens krav på sociala reformer påverkade riksdagen. De liberala politkerna var tvungna att genomföra sociala reformer för att tillgodose arbetarrörelsen och därmed hålla dem på avstånd. Men socialpolitiken var inriktad på de synliga symtomen, inte på orsakerna.

Uppfostran som medel för ordning

Sekelskiftets diskussion om barnuppfostran bar på en tro på möjligheten att uppfostra och en tro på ungdomen. Den uppfostran man syftade på hade modellen av det goda, kristna lanthemmet. Uppfostran sågs inte som dressyr, man menade att det handlade om personlig påverkan och kontakt. Kajsa Ohrlander (1992) talar om det tidiga 1900-talet³ som den *moraliskt-solidariska diskursen*. Det fanns en optimism och en vision om ett bättre och trivsammare samhälle. Diskursen kring sociala problem hade omformulerats. Från att ha varit sedda som missbrukad frihet blev de sociala problemen först en fråga om solidaritet och samhällsansvar och därefter en fråga om samhälleligt ansvar och kontroll. Alla i samhället hade ett gemensamt ansvar och detta gemensamma skulle handhas av staten. Ohrlander beskriver det som att staten fick en medlarroll. Arbetarrörelsens kränkthet och upprördhet kunde hanteras genom att det borgerliga samhället erbjöd deltagande. Den solidariska statsmakten representerade en högre form av ansvarstagande, det nationella intresset. Genom en växande statsapparat kunde kontrollen över människor öka samtidigt som

³ Ohrlander talar om perioden 1906-1911. Det finns i det material jag gått igenom inget som tyder på att dessa år markant skulle skilja sig från de närmast föregående.

man siktade mot att skapa fria och självstyrande människor.

Staten skulle inte ta över allt ansvar. På många områden blev det en fråga om att ange ramarna. Initiativ från alla nivåer skulle vara möjliga. Privata, kollektiva, statliga och kommunala initiativ skulle tillsammans leda till ett bättre samhälle. Genom Kooperationer, föreningar och sociala institutioner skulle samhällsklasserna leva i fredlig samexistens. Det var de positiva och framåtsyftande inslagen som dominerade diskussionerna om det pedagogiska arbetet med vanartade, även om straff och avskräckning var en del i det hela. Tidens diskussioner tog kraftigt avstånd från teorier och idéer som hävdade degeneration och anlagsbetingad patologi. Man menade att nationens, den vanartades och framtidens intressen sammanföll.

Att inta nationens perspektiv blev att inta ett samhälleligt arrangerande perspektiv - ett politiskt perspektiv. Med detta perspektiv blev det möjligt att avfärda även den "objektiva vetenskaplighet" som hävdade individuella orsaker. Och med det stora politiska perspektivet sammanföll det lilla politiska perspektivet, d.v.s. att förändra miljön för det vanartade barnet (Ohrlander 1992:91)

I det föränderliga samhället kring sekelskiftet var oron för ungdomen stor. Filantropiska sammanslutningar och ett nyvunnet intresse för vetenskaplig forskning om samhället kritiserade de straffrättsliga

institutionernas okänsliga behandling av storstädernas fattiga och ställde krav på reformer. De största framgångarna rönt de som hävdade åtskillnad av barn från vuxna. Man kunde påvisa att de unga socialiserades in i en kriminell livsstil och krävde särskilda anstalter för de unga (Katz 1996). Ungdomsbrottsligheten var sedd som ett stort problem och ett hot mot samhällsordningen. I olika sammanhang, såväl statliga utredningar som i den sociala och socialpolitiska debatten och i ett betydande antal pamfletter skildrades ungdomens förvildning. Det var inte bara brottsligheten som ansågs öka, utan även den sexuella lössläpptheten, intresset för skadligt nöjesliv och obenägenheten att följa föräldrarnas och lärarnas instruktioner (Qvarsell 1996).

Sociologin var en ny vetenskap som fick ett allt större inflytande över utformningen av kriminalpolitiken. Tidigare hade det varit den klassiska straffrättsskolan som hade dominerat. Den byggde på att lika fall skulle behandlas lika, straffet skulle vara proportionellt mot brottet och gärningsmannen skulle anses ansvarig för sina gärningar (Stjernberg 1905). Det var alltså gärningen, handlingen, som stod i centrum. Den sociologiska skolan inom kriminologin däremot satte människan i centrum. Trots att synen var att individer handlar utifrån en fri vilja menade den nya kriminologin att det inom en given population vid en given tid fanns en viss nivå av lagöverträdelser. De menade att brottsligheten var ett

samhällsfenomen och att det gick att mota kriminalitet genom lagstiftning och individuell moralisk förbättring (Beirne 1993). Ungdomsbrottslingarna betraktades ur ett sociologiskt perspektiv som medlemmar av socialt utsatta grupper. Den sociologiska skolan prioriterade ungdomsbrottslingar och bedömde vård och uppfostran som mer ändamålsenligt än straff. Liksom de sociala reformerna, byggde de kriminalpolitiska ställningstagandena på en vilja till uppfostring av folket. I de individualiserade påföljderna fanns en borgerlig människosyn med en grundtanke om olikhet mellan människor (Kumlien 1994).

Problemen inom straffrätten kretsade kring frågor om när man skall straffa och hur man skall straffa. Det var inte längre helt självklart att straffet bestämdes enbart av brottet när man börjat se lagöverträdelse som ett samhällsproblem. Straffets syfte blev både att tillfoga lidande *och* att förbättra brottslingen. De kriminologiska teorier som började ta form hade tre antaganden som grund:

- det finns ett sammanhang mellan den brottsliga handlingen och beskaffenheten hos den handlandes psyke
- det finns ett sammanhang mellan brottslingens nuvarande handlande och hans framtida handlande
- straffet (såsom hot eller verkställelse) påverkar brottslingens psyke (Stjernberg 1905).

Straffa dem över 15 år, behandla de yngre

1896 tillsattes Tvångsuppfostringskommittén, även kallad Ligapojkskommittén, efter att riksdagen under många år hade diskuterat huruvida förbrytare under 18 år borde ha särskilda anstalter. Debatten i 1896 års riksdag handlade om att de unga lagöverträdarna blev fler, de återkom gång på gång tills de kunde ådömas fängelse och platserna räckte inte till. Man talade om att det var statens ansvar att bevara den unge åt samhället och försöka rädda fler från moralisk undergång. Det uppväxande släktets förvildning var en fara för samhället och lagöverträdarna kom från dem som vagabonderade och försummade skolan. Brottsprevention ansågs i huvudsak vara en fråga om uppfostran. Man utgick från att det fanns ett samband mellan social- och familjepolitik och straffrätt (Kumlien 1994).

Tvångsuppfostringskommitténs första betänkande presenterades 1898 (fortsättningsvis refererat som betänk 1898) och tar upp frågan om minderåriga förbrytares behandling. Bekämpande av brottslighet och omsorg om det uppväxande släktet sågs som samhällsangelägenheter av största vikt. Två år senare, 1900, lade kommittén fram sitt andra betänkande, denna gång avseende vanartade och i sedligt avseende försummade barn (fortsättningsvis refererat som betänk 1900). De som här avsågs var de som inte begått brott, men som på grund av föräldrars "vårdslöshet eller

oförmåga att egna barnen nödig tillsyn äro i sedligt avseende så försummade att särskilda åtgärder anses vara erforderliga för att förekomma deras vanartade; eller äro så vanartade att hemmets och skolans uppfostringsmedel befinnes tillräckliga för deras tillrättaförande"(aa:13).

Kommittén konstaterar att orsakerna till vanarten ligger i hem och samhälle, lagstiftningen är ofullständig och det finns bristfälligheter i brottlighetens bekämpande. Problemet framställs som ett samhällsproblem. Samhället har brustit i omsorgen om människorna. Det är nu samhället som genom statsmakten skall ta över ansvaret för befolkningen. Staten skall uppfostra gränsöverträdarna.

Gränsen mellan förbrytarna, de vanartiga och de sedligt försummade är vag. Problemen med de tre grupperna är i stort det samma. Det gränsöverträdande beteendet särskiljs inte tydligt. De som begått brott har på ett tydligt sätt visat sitt gränsöverträdande. De övriga två grupperna har inte begått några lika tydligt synbara gränsöverträdelser. De har genom sitt uppförande brutit mot gängse normer och man prognosticerar därför att de kommer att utvecklas till förbrytare om ingenting görs. Den tydligaste gränsen mellan de olika kategorierna går vid 15 års ålder som bildar skiljelinje mellan kommitténs två betänkanden och därmed åtgärdsinriktningar.

Kommittén påtalar att de som gör sig skyldiga till brott kommer

från hem där "föräldravården är slapp och ingen verklig omsorg att hejda barnens sedliga förfall är att påräkna"(betänk 1898:96). För att förhindra att de som ännu inte begått brott kommer att göra det skall staten ingripa tidigare. När föräldrarna inte klarat av den uppfostran som förväntas av dem skall staten ta över ansvaret för barnen. Man motiverar det med att staten inte kan vara likgiltig till att det växer upp "skaror av barn, hvilka, derest de icke kraftigt omhändertagas, skola komma att, såsom till nyttigt arbete odugliga, lastbara och brottsliga män eller qvinnor, icke endast bereda sitt eget förderf utan också ligga samhället till last och ständigt störa eller hota dess ordning"(betänk 1900:35).

Den moraliskt-solidariska diskursen kommer till tydligt uttryck i kommitténs diskussion kring ansvaret för barnen. När staten skall ta över ansvaret för de vanartiga och försummade barnen är det en handling i nationens intresse. Staten är god när den såsom representant för alla i samhället tar över ansvaret för dessa besvärliga barn. Barnen skulle dels skyddas från dåliga föräldrar, dels uppfostras för att integreras i samhället. Staten skall nu ge dem det de inte kunnat få av föräldrarna: moralisk fostran och stadga i karaktären. Föräldrarna förväntas bli tacksamma för denna statens välvilja. Kommittén konstaterar: "Tvifvelsutan skola de föräldrar, emot hvilka en åtgärd --- kan komma ifråga, i åtskilliga fall anses det som en lättnad att blifva befriade från omsorgen om sina barn och

derför också godvilligt medgifva deras skiljande från hemmet" (betänk 1900:64).

Barnavårdsnämnder skulle inrättas i varje kyrkoförsamling. Kyrkoherden skulle vara ordförande och i övrigt skulle i nämnden ingå personer som gjort sig kända för nit om ungdomens fostran. Nämndens uppgift skall bland annat vara att efter anmälan "inhemta noggrann kännedom om barnets lefnadsförhållanden och uppförande"(betänk 1900:15). Barnavårdsnämnden skall identifiera de vanartade barnen genom sociala utredningar. Det är den unges biografi och historia, inte någon enskild händelse som står i fokus. Eftersom det handlar om unga personer blir utredningen i mycket en bedömning av föräldrarna utifrån deras biografi.

Barnavårdsnämnderna skulle ansvara för barnen under 15 år. Över 15 år var man straffmyndig, menade kommittén efter grundligt utredande. Tvångsuppfostringskommittén hade blickat ut över världen och jämfört åldersgränser i andra europeiska länder. De gick bakåt i den svenska straffrättsliga historien och fann att vi sedan lång tid haft en straffrättslig åldersgräns vid 15 år. Redan i landskapslagarna fanns 15-årsgränsen, då tillsammans med en annan gräns vid 7 år. I 1734 års strafflag fanns en straffmyndighetsgräns vid 15 år och strafflindring upp till 18 år. Enligt 1864 års strafflag kunde personer under 18 år inte dömas till livstidsstraff eller döden. Däremot kunde 14-åringar som begått mycket grova brott dömas.

Kommittén föreslog en ovillkorlig straffmyndighetsgräns vid 15 år. Barn under 15 år skulle inte kunna straffas. De skulle överlämnas till barnavårdsnämnderna för uppfostran. Att man efter utredningen fastnar för just 15 år som en fast åldersgräns motiveras med: "Vid 15 år hafva personer, tillhörande de mindre bemedlade samhällsklasserna, i regel afslutat sin skol- och konfirmationsundervisning och trädt ut i lifvet för att förtjena sitt uppehälle"(betänk 1898:86).

Man dolde inte att det var en klasslag. Det var de fattigas barn som var problem för det borgerliga samhället. De fattiga representerade den låga moralen. Konflikterna inom industrin, mellan arbetare och arbetsgivare, innebar ett ständigt hot om arbetsinställelse. De trångbodda familjerna hyrde ofta ut rum och kom då i kontakt med folk ur "den lösa befolkningen, hvilkas moraliska inflytande i de flesta fall torde vara av betänkelig art"(betänk 1900:52). Arbetarna och lösdrivarna var hotet mot det goda samhället, mot harmoni och konsensus. Därför var det mot de fattigas barn åtgärderna skulle riktas och då blev det också naturligt att sätta gränsen för straffmyndighet vid den ålder dessa "trädt ut i lifvet".

Parallellt med förslaget om barnavårdsnämnder, och därmed möjligheten att ingripa utan att något brott begåtts, var straffmyndighetsåldern det stora, nya i tvångsuppfostrings-

kommitténs betänkanden. Denna åldersgräns markerar början på ett särskiljande av unga gränsöverträdare. Gränserna mellan de unga förbrytarna, de vanartade och de i sedligt avseende försummade är diffus. För att förenkla och förtydliga sätts den fasta straffmyndighetsgränsen som ett första steg på en väg mot en allt tydligare differentiering. Kommittén såg ett samband mellan ålder och graden av gränsöverträdande. För att kunna åtgärda, uppfostra och behandla behövde man kunskap om de unga, behandlingens objekt. Det var viktigt att särskilja de äldre från de yngre, de svårare från de lättare. Det fanns ett mått av individualisering i uppfostringstanken som utgick från att varje barn skulle få det mått av frihet och stränghet som det behövde utifrån graden av förhärdning och förbättringsbarhet (Ohrlander 1992). Det är i detta första tydliga särskiljande som vi också ser första tecknen på individualisering av straffen. Det är den unges person som står i fokus. Hans biografi är av större betydelse än hans handling.

Aga, skyddshem och tvångsuppfostran

Aga var ett straff med djupa rötter i den svenska lagstiftningen. I tvångsuppfostringskommitténs betänkande framgår att det inte bara var att betrakta som ett straff, det var också en uppfostringsåtgärd. Kommittén förordade att bruket av aga skulle utökas eftersom det hade visat sig att "kroppslig tuktan kan utöfva en nyttig

verkan”(betänk 1898:92). Aga beskrivs som ett bra medel för att på samma gång straffa och rätta till. För de äldre, ungdomarna, skulle aga inte skrivas in i lagstiftningen, utan istället användas som omvandlingsstraff vid obetalda böter. På så sätt skulle aga ersätta fängelse. För de yngre, barnen, skulle barnavårdsnämnderna kunna besluta om aga. Agan skulle versktällas inom viss tid och i vittnens närvaro. Det var nämndens uppgift att tillse att agan behörigen verkställdes. Trots särskiljandet i ålder var det samma åtgärd som kunde användas, det är grunderna för beslut om åtgärden och den formella beslutstagaren som skiljer sig åt.

Tvångsuppfostringskommittén skriver att varje landstingsområde och varje stad bör ha ett lämpligt antal skyddshem för vård och uppfostran av de vanartade. Staten skulle genom lagstiftning ange ramarna för verksamheten, men hemmen skulle anordnas av landsting, kommuner, privatpersoner, stiftelser eller liknande. Skyddshemmen skulle ledas av en styrelse och inrättas efter det goda, kristna hemmets förebild. På hemmet skulle det finnas personal som var lämplig för att ge barnen den uppfostran till gudsfruktighet och arbetsduglighet som fordrades. Lärare skulle vara anställda för att bedriva undervisning enligt folkskolestadgan. Begreppet behandling används i beskrivningar av skyddshemmen, men i en mycket allmän och vag betydelse. Kommittén skriver bl.a. att personalen skall “genom sträng och allvarlig behandling i

förening med kärleksfull omvårdnad fostra barnen” (betänk 1900:69). Behandling beskrivs här som “sträng och allvarlig” och står i något av ett motsatsförhållande till “kärleksfull omvårdnad”. Det ger ett intryck av att straff och behandling i denna utredning är varandra mycket närstående. De barn som skulle sändas till skyddshemmen hade inte begått något brott, därför skulle de behandlas, istället för straffas. Begreppet straff är förbundet med begreppet brott och då inget brott är begånget kan inget straff följa. Behandlingsbegreppet måste här förstås i sitt sammanhang, inte med senare tiders tolkningar. Behandling stod för struktur och ordning, moralisk uppfostran till gudfruktighet och arbetsamhet.

För personer mellan 15 och 18 år skulle allmän uppfostringsanstalt ersätta fängelsestraff som var under sex månader långt. Vid rättegången skulle “upplysning om de förhållanden under hvilka den tilltalade uppvuxit, och om han för den brottsliga gemingens bestående gjort sig känd för vanart” föras till protokollet (betänk 1898:6). Det är den unges ålder, sinnesbeskaffenhet och förståndsutveckling som är avgörande för om han sänds till uppfostringsanstalt. Anstalterna skall upprättas av staten, men även de som drivs av kommun och enskilda skulle kunna användas.

Åldergränsen vid 15 år förefaller allt vagare ju mer man fördjupar sig i tvångsuppfostringskommitténs utredning och förslag. Skyddshem för de yngre och uppfostringsanstalt för de äldre är en

regel med många undantag. De som intagits på skyddshem skall kunna stanna även efter 15 års ålder och uppfostringsanstalternas föreslås finnas av olika slag, mildare och strängare. De strängare är avsedda för personer som fyllt 15 år, de mildare för de yngre. Till de strängare anstalterna skall barn mellan 12 och 15 år kunna sändas om de begått grova brott eller "annorledes ådagalagt högre grad af sedligt fördärv" (betänk 1898:14). De som visat allt för grav vanart för skyddshemmen skall sändas till uppfostringsanstalt. Likheten mellan de två formerna av anstalt är stor. De har samma mål: att ge de unga den handledning och vård som erfordras för uppfostran till gudsfruktan och arbetsduglighet. Bland anstalterna skall finnas en viss differentiering, i första hand skall skilda anstalter för pojkar och flickor finnas. Därefter skall de unga differentieras utifrån sina handlingar: brott eller vanart.

Det som förenar uppfostringsanstalten och skyddshemmet är tron på anstalten och tron på möjligheten för staten att lyckas med den uppfostran föräldrarna inte givit barnen. Liksom inom andra människobehandlande områden är anstalten central för åtgärder mot de unga. Den är så viktig att tvångsuppfostringskommittén i sitt första betänkande skriver följande rörande kostnader för byggande av två nya uppfostringsanstalter:

Mot de kostnader, som utförandet af komiténs förslag skulle komma att ådraga staten, torde inga betänkligheter böra hysas. Rent ekonomiskt sedt och utan hänsyn till den stora betydelse, denna frågas lösning eger för befordrande av en sund och laglydig lifsrigtning hos den uppväxande ungdomen, uppvägas dessa utgifter till en icke oväsentliga del genom den inskränkning i det kostbara och onyttiga förvandlingsstraffet och kortare frihetsstraffs anlitande, hvartill möjlighet öppnas genom komiténs förslag. Äfven torde, derest i tid en bättre lifsrigtning gifves åt vilseförda personer, det farligaste tillflödet afskäras till den fasta stam af lösdrivare och vaneförbrytare, hvilka för närvarande falla fångvården till last; och härigenom skulle äfven så småningom utgifterna för detta kunna minskas (betänk 1898:115f)

Summering

I denna studie bildar åren kring 1900 utgångspunkt. Jag har i detta kapitel beskrivit den moraliskt-solidariska diskursen kring sekelskiftet. Samhällsekonomin var god och tron på framtiden stark. Oron inom den framväxande industrin, befolkningens inflyttning till städerna och ungdomens nya liv gav upphov till oro. Den gemensamma statsmakten fick en sammanhållande funktion. Som sådan skulle staten ta över uppfostran av de barn som visat sig vara sedligt försummade, vanartade eller brottsliga. Staten skulle bli den goda föräldern som tar vid där de andra inte orkar eller klarar av det.

Straffmyndighet vid 15 år, med möjlighet att skicka barn under 18 år till uppfostringsanstalt och inrättande av barnavårdsnämnder för omhändertagande av de yngre var de centrala förslagen i

tvångsuppfostringskommittén betänkande. En viktig konsekvens av förslaget var möjligheten att särskilja olika grupper av barn från samhället och mellan olika anstalter. "Med barnhem för de föräldralösa eller försummade, skyddshem för de vanartiga och uppfostringsanstalter för dem som begått brott tänkte man sig kunna få ett heltäckande system av åtgärder och anstalter" (Qvarsell 1996:36).

Den individualpreventiva straffrättsteorin och därmed behandlingstanken fick här för första gången genomslag i den svenska lagstiftningen då det gällde val av straff. Tidigare hade individualpreventionen endast handlat om vad som skulle ske på anstalten, nu skulle barnen räddas undan från fängelset, de skulle särskiljas och korrigeras (se t.ex. Elwin et al 1979). I förslaget talar man för första gången om *behandling*. I en tid där Ellen Keys och Carl Larssons idealiserade bilder av barndomen står som förebilder sätts den unges personliga förhållanden före brottet och talar om att den unge skall *räddas* från moralisk undergång. Den nya tiden, med ökande industrialisering och urbanisering, för med sig en tro på samhällets möjligheter att genom uppfostran skapa gudsfruktiga och arbetsdugliga individer av de unga lagöverträdarna. De betraktas som offer för omständigheterna i hem och samhälle och skall räddas till samhällsnyttighet. På samma sätt som varuproduktionen nu skall utföras i fabriker skall människobehandlingen utföras i anstalter.

Anstalterna är stora och ståtliga. Alla kan se att det är anstalter, de blir monument över vården (jfr Åman 1976) Kostnaderna för att rädda de unga får inte vara ett hinder, det måste få kosta.

KAPITEL 4

1930-TAL - RENHET OCH ORDNING

Översikt över 1910-20-talen

1902 antogs den nya barnavårdslagstiftningen utifrån Tvångsuppfostringskommitténs förslag. Kommittén hade föreslagit att två anstalter för pojkar skulle byggas, medan de få flickor som skulle kunna bli aktuella för uppfostringsanstalt istället borde skickas till enskilda hem. 1905 stod statens allmänna uppfostringsanstalt, Bona, klar och därmed fanns en anstalt för de unga pojkar mellan 15 och 18 år som dömts till fängelse, men som istället skulle tvångsuppfostras. Samtidigt inrättade Svenska Diakonisällskapet en motsvarande anstalt för flickor, Vieback. För de unga, under 15 år, gällde barnavårdslagen och möjligheten till placering på skyddshem.

1906 antogs en lag om villkorlig straffdom. Denna lag gällde i princip bara förstagångsförbrytare. Förutsättningarna för att den skulle kunna tillämpas var att det kunde antas att den tilltalade utan straffets undergående lät sig rättas. 1918 ändrades lagen om villkorlig straffdom till lag om villkorlig dom. I dess nya form

innebar den villkorliga domen att den dömde skulle stå under övervakning och en person skulle utöva tillsyn över hans uppförande. För personer under 21 år kunde domstolen också förordna om vissa föreskrifter den villkorligt dömde skulle föga sig efter (Eriksson1967:264f).

1917 ändrades gränsen för intagning i allmän uppfostringsanstalt till att gälla strafftider på upp till ett år. 1924 trädde en ny barnavårdslag i kraft, lagen om samhällets barnavård. Den skilde mellan samhällsvård av nödställda barn och skyddsuppfostran av barn som är i fara att bli vanartat eller som i föräldrahemmet utsattes för allvarlig vanvård. Den övre åldersgränsen för barnavården sköts från 15 till 18 år.

Behandlingen av unga var i hög grad fortfarande ett område där välgörenhet och privata initiativ hade stor betydelse. De valda förtroendemännen dominerade den öppna vården, men på enstaka poster började tjänstemän vinna inträde. Inom fattigvården började två system utkristallisera sig, tjänstemannasystemet med anställda "professionella" och vårdarsystemet med oavlönade "frivilliga". Tjänstemannasystemets förespråkare talade om vikten av specialkunskap i den allt mer skiftande fattigvården medan vårdarsystemets förespråkare framhåller att det håller fattigvårdskostnaderna nere. Resultatet blev ett blandat system där tjänstemännen ansvarar för att lagen följs medan frivilliga bistår med

de sociala utredningarna. Genomgående är det män som engagerar sig i fattigvården. Kvinnorna sades inte ha intresse eller inte duga till uppdragen. Det fanns också de som anförde att det var opassande för kvinnor att deltaga i sådant arbete (Mattsson 1984:112ff).

Den första utbildningen för socialarbetare började 1921 på Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning. Utbildningen startades på initiativ av Centralförbundet för Socialt arbete och kom att bli den enda i sitt slag fram till 1940-talet (Svärd 1997).

Folkhemmet börjar byggas

1930 när den internationella ekonomiska krisen Sverige. Exportindustrin drabbas hårt och priser och löner sjunker medan den redan höga arbetslösheten stiger ytterligare. Värst drabbas ungdomar som just skall ut i yrkeslivet. Befolkningen har allt mer koncentrerats till städerna. Efter många års utvandring har migrationen nu ändrats så att det är fler som flyttar till landet än från, men rörligheten är liten (Mattsson 1984). Det föds få barn och en oro för att befolkningen skall minska eller försämras sprider sig. På samma sätt som Ellen Key och Carl Larsson beskrev Landet kring sekelskiftet beskriver nu makarna Myrdal och Ludvig Nordström Folket.

Nya visioner

1932 vann Socialdemokraterna riksdagsvalet genom ett krisprogram för bekämpande av arbetslösheten. Den nya politik som följde var expansionistisk. Den skulle inte bara ge hjälp åt enskilda behövande utan även höja nationalinkomsten och skapa full sysselsättning. Ett medel för att skapa full sysselsättning var socialpolitik.

Genom en aktiv socialpolitik skulle folket å ena sidan få det bättre. Å andra sidan skulle de genom socialpolitiken uppfostras till sparsamhet och arbetssamhet, för sin egen skull. Det nya i socialpolitiken var att man började tala om rättigheter - man skulle inte längre stå med "mössan i hand". Parallellt med talet om rättigheter följde den moraliska predikan om vikten att klara sig själv, att inte ligga till last (Mattsson 1984).

Det fanns en stark ideologisk vision inom socialdemokratin, men också en oro. Den politiska utvecklingen var annorlunda och ny, man kunde inte förutsäga vad som kom att ske och de planerade reformerna hade ännu inte omsatts i praktiken (jfr t.ex. Myrdal 1934). Den socialdemokratiska visionen om det moderna samhället var som starkast under det tidiga 30-talet. Merparten av utredningarna kring ungdomsvård och kriminalvård påbörjades under första halvan av decenniet. I slutet av 1930-talet var de första övergripande socialpolitiska reformerna genomförda och socialdemokratin övergick till att fokusera andra frågor, inte minst

krigets konsekvenser (Erlander 1972).

Yvonne Hirdman (1989) har beskrivit den svenska välfärdspolitiken och den socialdemokratiska ordningen som ett sätt att "lägga livet till rätta".⁴ På 30-talet orienterade socialdemokratin sig bort från den marxistiska retoriken in på "reformismens komplicerade struktur". Politiken inriktades på att konsumera bort krisen och få igång industrins hjul. Arbetet var centralt i tillvaron, men hemmet fick en social funktion som hjälpredda åt arbetet. I hemmen konsumerade man de varor och tjänster som tillhandahölls i arbetets sfär. Planhushållningen byggde på att man via ett uppfostrat folk kontrollerade marknaden. "Den goda politiken var i princip det samma som den goda staten. Och den goda, demokratiska staten skulle "skydda människorna mot sig själva, ---" (Hirdman 1989:100). Den goda staten gav gåvor till folket i form av sociala reformer. Den socialdemokratiska välfärdsidén byggde på en utopisk föreställning om att det är möjligt att rationellt planera samhället så att mesta möjliga lycka och minsta möjliga olycka skapas. Staten tog över det som tidigare varit religionens roll. Det

⁴ Hirdman hämtar uttrycket från Befolkningskommisionens slutbetänkande 1938 och citatet "Det har för befolkningskommissionen under dess arbete varit uppenbart, att samhället genom socialpolitiska åtgärder kan göra oerhört mycket för att lägga livet till rätta för de mindre bemedlade flerbarnsfamiljerna".

var inte längre var till Gud man bad för att få det bättre, det var till staten (jfr Nordström 1938).

Genom socialdemokraternas starka visioner om den goda staten och det uppfostrade folket i folkhemmet förändrades bilden av samhället. Gamla invanda mönster och bilder av klassamhället förvandlades och var inte längre lika lätta att se.

Kroppsarbetare och bönder bli uppbärare av statens högsta ämbeten, grosshandlare bli hovdignitärer, prinsar gifta sig med borgardöttrar, arbetardöttrar med professorer, etc. etc. Allt förefaller att rulla fram huller om buller. Alla gamla klassgränser ha fallit - - - Demokratin har frigjort massorna, men inom dessa massor själva håller en allt tydligare differentiering på att ske, ett utsöndrande av de bästa och duktigaste till ny överklass, ett avsöndrande av de sämsta och socialt omöjligaste till en ny, beklagansvärd underklass (Nordström 1938:170).

Socialdemokrater, experter och tjänstemän

Efter att socialdemokraterna kommit i regeringsställning var det de som helt dominerade den socialpolitiska debatten. Allt mer var det socialdemokraterna som övertog det offentliga livet inom politik och vetenskap. Successivt kom höga poster att besättas med socialdemokrater. Att beakta den politiska tillhörigheten var självklart. Torsten Eriksson (1977) berättar t.ex. att justitieminister Schlyter fick en reprimand för att ha anställt en folkpartist som chef för tvångsuppfostringsanstalten Bona 1935.

Det moderna samhället krävde en människotyp som var både självständig och socialt anpassad, en smidig och begåvad individalkollektivist. Det var det vetenskapliga synsättet och den vetenskapliga/tekniska metoden som skulle frigöra människorna från den farliga politiken. Den vetenskap som övergripande präglade politiken var nationalekonomin. Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin var de ledande svenska ekonomerna. De hyllade den aktiva sysselsättningspolitiken och satte sin prägel på politiken. Tage Erlander (1972) beskriver det i sina memoarer som att den ideologiska vilshenhetens tid var förbi. För den svenska socialdemokratin var Gunnar Myrdal och hans hustru Alva "idealtyper", de var intellektuella, radikala och moderna (Hirdman 1989). Gunnar Myrdal var ekonom och vetenskapsman. Alva Myrdal tillträdde en tjänst vid Rättspsykiatriska kliniken efter att ha varit i USA och studerat psykologi och pedagogik och anslöt sig till socialdemokratiska partiet 1932 (Qvarsell 1993:243). Paret Myrdal fick också stort inflytande över hur socialpolitiken kom att utformas. Deras bok "Kris i befolkningsfrågan" (1934) kom att få för tiden oerhört många läsare. Den såldes i fler exemplar än många av dåtidens skönlitterära verk (Hatje 1974). Myrdals såg den profylaktiska socialpolitikens uppgift som grunden för att framskapa ett "bättre människomaterial". De påtalade att den tekniska utvecklingen gör att maskinerna blir allt mer automatiserade och att

den fysiska styrkan därigenom inte längre är så viktig för arbetet. Vad som var viktigt nu var intellektuella och moraliska kvaliteter, vilket de sammanfattade i "karaktär och intelligens", både i intellektuella och manuella yrken (Myrdal 1934:205ff).

Alva Myrdal var en av de få kvinnor som syntes i den socialpolitiska debatten under trettio-talet. De kvinnor som gjorde det hade rätten att tala genom sina män. Och det är som hustrur till sina berömda män de går till historien. De områden av deras liv som ligger utanför det de delar med sina män faller i glömska (jfr Österberg 1995:15). Alva Myrdal kunde föra ut sitt budskap tack vare sin man, den aktade ekonomen. På samma sätt fick Else Kleen rätten att tala genom sin man, socialminister Gustav Möller. Else Kleen var journalist på Stockholms-tidningen och kunde i egenskap av hustru till socialministern resa runt till skyddshem för att skriva om dem. Reportageserien hon skrev väckte mycket uppseende i pressen och hade med största sannolikhet också stort inflytande på den pågående utredningen av verksamheten vid skyddshemmen (SOU 1935:35 och 1935:64) Hon beskrivs som arrogant och man reagerade på att hon använder svordomar. Utan rekommendationsbrev från maken hade hon sannolikt inte fått vare sig tillgång till skyddshemmen eller möjligheten att skriva om dem (Kleen 1936, Jönsson-Lindblom 1987).

Tidigare hade religionen och prästerskapet varit ledstjärnan för

politikerna, nu var det vetenskapen som styrde utformningen av politiken. De sociala frågorna och det sociala arbetets praktik styrdes av läkarna. Prästerna hade inte längre samma status i samhället som tidigare. Ludvig Nordström beskriver prästerna som levande i en egen, förlegad värld och skriver: "Prästgårdarnas roll är utspelad, prästens ställning är den isolerades. Läkaren har kommit i hans ställe, och läkarbostaden som norm och förebild har efterträtt prästgården ---"(1938:25).

Barnläkarnas diskurs markerade den definitiva brytningen med det gamla samhällets personliga, idylliska, nyckfulla och odemokratiska regelsystem. Barnläkarna skulle genom vetenskap, medicinsk praktik och information till mödrarna erbjuda alla barn att bli kompetenta människor som passade det moderna samhället. Genom uppfostran skulle det dåliga folkmaterialet tyglas och samhällsproblemen i det närmaste avskaffas. Man skulle kasta ut den gamla människan och hennes samhälle (Ohrlander 1992:276f). Ohrlander jämför barnläkarnas kontroller med de som den svenska kyrkan bedrev under 1600-talet genom att det handlade mer om yttre än inre disciplinering. Man riktade sig mot barnets biologi, anlag och okontrollerade drifter snarare än mot barnets själ. Läkarnas program för räddning av barnen var ett rationellt, manligt program som anpassade sig till nationalekonomiska teorier och rashygien och som stod i kontrast mot moderlighet och kärlek som ansågs skapa

beroende människor ur stånd att försörja eller styra sig själva.

Avfolka fängelserna

Före socialdemokratins regeringsövertagande hade diskussionen kring socialpolitiken handlat om att å ena sidan minska kostnaderna, å andra sidan skydda samhället från de farliga individerna. Samhällslojaliteten var fortfarande viktig, men när den svaga människans intressen inte längre sågs förenliga med samhällets valde man att ta ställning för samhället. En ny problemidentifierande blick på tillståndet i landet blev vanlig, man skulle upptäcka problemen i tid för att åtgärda dem. Ohrlander (1992) talar om att man utvecklade en "administrativ blick" inom socialpolitiken. De problem man fokuserade var sedeslösheten, förvildningen, utomäktenskapliga barn, psykopatiska konstitutioner och mindervärdiga anlag. I samma ögonblick som man skulle "reformera familjen blev den sämre än väntat. Likaså blev ungdomen sämre än väntat och barnens anlag svårare att komma till rätta med än man hade trott. I detta kan man tala om det barnavårdande ansvarets, nya administrativa "blick". Det var en blick som fann problemen där man sökte dem" (Ohrlander 1992:276).

De stora frågorna för socialdemokratien var arbetet, försörjningen och hemmet. Kriminalpolitiken blev en bifråga (jfr Erlander 1972, Eriksson 1977, Tham 1995). Socialdemokratins mål

var att få de kriminella in i det sociala sammanhanget. Frågan om ungdomskriminalitet var mer en fråga om problem med dessa individer och om att ge dem en plats i samhället, än att bekämpa deras handlingar. Det är inte att de begår brott som är det största problemet, det är att de inte arbetar. Brottslighetens bekämpande är i och för sig ett samhällsansvar, men problemet ligger hos individen.

Rättspsykiatrikern Olof Kinberg hade stort inflytande på 30-talets kriminalpolitik. Han deltog i flera utredningar och hade en unik position i sin expertroll. Kinberg (1930) hävdade tre skäl till att den svenska befolkningen var på väg att utarmas:

- nationen hade förlorat sina bästa män i krig
- den medicinska forskningen hade utvecklats så att även de svaga barnen överlevde
- barnafödandet minskade

Problemen ansågs vara att kvaliteten på befolkningen höll på att sjunka. Kinberg, liksom makarna Myrdal framhävde att det fanns en stor mängd "undermåliga element" i befolkningen.

I den ideologiska diskussionen om välfärdsapparatusens framtid kom ungdomsfrågan att användas som bränsle. Den nya generationen växte upp till andra förhållanden än sina föräldrar. Fritiden hade ökat och därmed möjligheterna till nöjen för framför

allt ungdomen. Trångboddheten medförde att ungdomar ofta träffades ute på gatorna eller på kaféer, vilket ansågs demoraliserande av många vuxna, bland annat de statliga utredarna. Den ökade fritiden leder till sysslolöshet och moraliskt förfall. Från konservativt håll talade man bl.a. om moralupplösning och samhällsförfall (Svärd 1993). Ungdomen skulle hindras från moralisk undergång genom uppfostran. Statens uppgift var att på bästa sätt uppfostra och omhänderta dessa individer. Anstalterna som fanns hade inte visat sig klara sin uppgift, nya anstalter behövdes i det nya samhället.

Justitieminister Karl Schlyter var starkt engagerad i de straffrättsliga frågorna. 1934 höll han ett tal som väckte både förhoppningar och förargelse (Eriksson 1967:23). Talet hade titeln "Avfolka fängelserna" (Schlyter 1935). Schlyter var starkt kritisk till hur brottslingarna i 1930-talets Sverige behandlades och menade att strafflagstiftningen var "--- så skröplig och fallfärdig, att den föga svarar mot de krav en kulturation kan ställa på ett för den enskildes rättssäkerhet så betydelsefullt dokument som en strafflag." (Schlyter 1935:4). I mycket vände Schlyter sig mot att de som inte hade råd att betala sina böter satt i fängelserna, men han kritiserade också att abnormalt unga lagöverträdare befolkade fängelserna. Som den enda ljusningen såg han att 1934 års riksdag beslutat att ungdomar skulle behandlas enligt barnavårdslagarna istället för lösdriverilagen.

I förarbetet till nya lösdriverilagen nämndes ungdomen som en grupp som skulle skyddas från det asociala livet genom att lösdrivarna skulle bort från gatorna så att de inte påverkade ungdomen (SOU 1929:9). Schlyter såg inte kriminalpolitiken som det primära. "Viktigare än alla reformer på fängsvårdens område --- är att genom sociala reformer förändra den miljö som skapar fängelsekunderna" sade han också i sitt tal (Schlyter 1935:17).

Det var dyrt med fängelse. Karl Schlyter använde detta som ett argument bland andra i sitt tal "Avfolka fängelserna". Ett annat argument mot bötesfångarnas inlåsning var att det var "direkt skadligt ur kriminalpolitisk synpunkt, i det att de vänja massor av människor vid fängelselivet, vilka aldrig bort komma dit och som sedan icke i fängelset se samma avskräckande institution som förut utan allt för lätt återvända dit en andra och tredje gång " (aa:12). Det viktiga i att särbehandla unga brottslingar är att förebygga fortsatt kriminalitet. "De allra flesta återfallsförbrytare har begått sina första brott just i de år, då man skulle komma att omhändertagas för individuell behandling och handledning ---" (aa:14).

Trots riksdagens svala intresse beslutade justitieminister Schlyter att frågan om ungdomsbrottsligheten och reaktioner mot denna skulle utredas (Eriksson 1967). Såväl organiseringen av som innehållet i fängsvården, ungdomsvården och den villkorliga domen utreddes. Vissa av förslagen antogs och trädde i kraft under 1930-

talet, andra kom inte i kraft förrän efter kriget. Allt sedan Barnavårdslagen 1902 hade smärre justeringar av lagstiftningen förekommit, nu var det större frågor som var aktuella. Psykologiska och medicinska teorier började få inflytande på vården. En central fråga var differentieringen, hur skulle man på bästa sätt särskilja olika typer av brottslingar och ge dem rätt behandling? Nu var det inte bara frågan om att skilja de unga från de vuxna, nu skulle ungdomarna i högre grad delas upp utifrån sina olika personlighetstyper, brott mm. Målet för åtgärderna var fortfarande arbete, men man började sortera de unga så att de som kunde tillgodogöra sig åtgärderna också skulle bli de som fick dem.

Perspektivet på ungdomsbrottslingar hade svängt från ett sociologiskt synsätt till ett psykiatriskt, det var personlighetstyper och abnormitet som fokuserades. Kunskap om barn- och ungdomsårens betydelse för den vuxna människans liv hade fört med sin åsikten att tidigt sätta in åtgärder. Åtgärderna inriktades på *fostran*. Ungdomar som "råkat komma i konflikt med strafflagen böra behandlas. De böra omhändertagas av pedagoger i stället för av fängvaktare." (Schlyter 1935:14) Man talar om "den vilsekomna ungdomen" och att "vissa drag i samhällets struktur icke sällan medverkat till den brottsliges och förkomnes belägenhet" (SOU 1934:52:26). Den unge är ett offer, han är vilseledd och förkommen och skall hjälpas. Men det ligger också ett starkt samhällsskydd i

bilden. Tre fjärdedelar av de vuxna vaneförbrytarna har straffats före 21 års ålder. Av alla dömda är 50 procent under 25 år (Schlyter 1935:15). Det gäller att ge de unga den uppfostran de saknar för att de inte skall begå nya brott. Men alla är inte i behov av samma fostran, unga gränsöverträdare beskrivs gång på gång som en mycket bred skara:

De underåriga kriminella utgörs av ett mycket heterogent material. De förete stora olikheter i avseende å anlagen och de ha påverkats av vitt skilda miljöförhållanden. Bland de som drivits till brott av vidriga yttre omständigheter av tillfällig natur - omständigheter inför vilka kanske de flesta andra unga skulle ha reagerat på samma sätt. Bland dem finnas vidare sådana som utan att äga utpräglade brottsliga anlag varit utsatta för mera varaktig påverkan från en ogynnsam miljö och därför råkat i kontakt med strafflagen. Bland dem finnas slutligen sådana som på grund av konstitutionella defekter eller förvärvad själslig bristfällighet äro tämligen förutbestämda att komma i konflikt med samhället. Även om olika typer sålunda kunna urskiljas inom den stora massan underåriga kriminella, kunna likväl inga skarpa gränser uppdragas kring några bestämda grupper (SOU 1934:52:42)

Särskilja för att behandla - åtgärder under trettioalet

Elwin et al (1979) har talat om tiden kring sekelskiftet som den första fasen i 1900-talets kriminalpolitik. Det var då grunden för de individualpreventiva tankegångarna lades. På 30-talet inleds den andra fasen, implementeringen av individualpreventionen och behandlingstanken i det svenska straffsystemet. Det

individualpreventiva betraktelsesättet innehåller tre moment: behandling, individuell avskräckning och oskadliggörande av farliga kriminella. Trettioalets idéer förenade dem alla och utgjorde grunden för differentieringen. Karl Schlyter särskilde olika gränsöverträdare i sitt tal 1934 och betonade att det behövdes en vidgad differentiering av gränsöverträdarna och ett ökat antal former för omhändertagande, både i och utanför anstalter. Han påpekade att "det finns även oförbätterliga, mer eller mindre abnorma, ungdomliga förbrytare. Dessa böra underkastas särskild behandling, så att de icke uppblandas med de uppfostringsbara och på dem utöva ett ogynnsamt inflytande". (Schlyter 1935) I utredningen om ungdomsfängelse återkom Schlyter till detta ämne och angav i direktiven: "Vid anordnandet av de för unga förbrytare avsedda anstalterna (uppfostringsanstalter och ungdomsfängelser) borde beaktas, att de oförbätterliga och mindre förbättringsbara (djupt depraverade, psykopater, antisociala imbecilla och liknande) hålles helt avskiljda från de mera välartade" (SOU 1934:52:14). Vid val av åtgärd skulle hänsyn tagas såväl till det enskilda brottet som till "den brottsliges individualitet och levnadsomständigheter" (SOU 1934:52:34).

På trettioalet betonades att man för att skydda samhället från vaneförbrytarna skulle sätta in åtgärder tidigt, mot barnen och ungdomarna, och det måste vara rätt åtgärd. "Valet av åtgärd vid

denna kritiska tidpunkt i hans liv kan öka eller minska utsikterna för hans tillrättaförande" (SOU 1934:52). I direktiven till utredningen inför ungdomsfängelse anförde Schlyter att den skulle inriktas på "en rationellt organiserad yrkesutbildning"(aa:14). Utbildningen spelar en stor roll i uppfostran. Målet med uppfostran är att de unga skall bli goda arbetare.

Villkorlig straffdom

Villkorlig straffdom användes så gott som uteslutande för förstagångsförbrytare, vanligen unga. 66 procent av de dömda 15-17-åringarna och 42 procent av 18-20-åringarna ådömdes villkorlig straffdom 1931 (SOU 1934:52:28). Skillnaden i bruket av villkorlig straffdom i de olika åldrarna förklarades med att det fanns restriktiva bestämmelser för när sådan dom kunde väljas. I samband med villkorlig dom kunde den dömde ställas under övervakning, också det en form av uppfostran. Personer under 21 år kunde åläggas att följa vissa föreskrifter som övervakaren gav. När den villkorliga domen utreddes och omprövades framlade utredarna önskemål om att domen även skulle kunna förenas med föreskrifter som t.ex. att sköta visst arbete, genomgå viss utbildning eller vistelse i anvisat enskilt hem. De menade att den villkorliga domen med den möjligheten skulle "utvecklas till en verklig kriminalpolitisk behandlingsform" (1937:38:55).

Ursprungligen hade den villkorliga domen varit avsedd för tillfällighetsförbrytare, men utredarna ville se att den i än högre grad kom att användas för unga lagöverträdare. Man betonade vikten av att använda de kriminalpolitiska åtgärderna för dessa unga. De två behandlingsformer som fanns att tillgå, tvångsuppfostran och ungdomsfängelse, ansågs behöva kompletteras av detta mildare straff - under förutsättning att det kunde kombineras med föreskrifter (aa:59). De som kunde uppfostras utanför anstalten inte skulle behöva tas in där.

Utredarna betonade att villkorlig dom endast fick användas om tillräckliga skäl fanns därför. Det var den unges personliga förhållanden som skulle avgöra, det fick inte ådömas slentrianmässigt. Villkorlig dom var helt igenom en individualpreventiv reaktion mot brott och det var lagöverträdarens behov av uppfostran och handledning som skulle avgöra om den utdömdes. Hans tidigare vandel, omständigheterna som föranlett brottet, beredvilligheten att erkänna brottet och gottgöra skada samt hans uppförande och levnadsförhållanden i övrigt skulle vara vägledande tillsammans med bedömning av den tilltalades ungdom, försörjningsplikt och annat som innebar risker vid frihetsberövande. Villkorlig dom föreslogs kunna komma ifråga för personer under 21 år för brott där det var stadgat straffarbetet högst ett år eller fängelse högst två år (aa:69f).

I lagförslaget skilde man på den enkla och den kvalificerade villkorliga domen. Vid den senare skulle lagöverträdaren ådömas att underkasta sig en eller flera åtgärder som i större eller mindre mån motsvarade straffets repression. Den kvalificerade villkorliga domen skulle användas om skälet till att brottet begåtts var ungdom, alkoholmisbruk, brister i sinnesbeskaffenheten, arbetsskygghet eller annan vanart (aa:73). Det förtydligades med att den kvalificerade villkorliga domen var avsedd för de som var i behov av kriminalpolitisk behandling. Den kvalificerade villkorliga domen skulle vara ett straff jämte tvångsuppfostran och ungdomsfängelse.

Utredningen om organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet beträffande frigivna fångar såg straff och hjälp som en enhet:

Intet straff, om det överhuvud skall hava något mål, utan hjälpverksamhet och ingen hjälpverksamhet som icke tillika framstår som ett led i rättsvården! Och må hända kunna vi i den hittills skedda utvecklingen skönja konturerna av en annalkande tid, då den dystra bilden av ett samhälle, vilket i sitt trevande efter skydd mot samlevnaden störande handlingar icke kommit längre än till inspärkning av den som missbrukat sin frihet, har fått vika för en lyckligare gestaltning av rättsvården, så att den felande, i regel bibehållande en relativ frihet, ställes under insiktsfull tillsyn och vård, och trycket av statens straffande hand lättas genom den frivilliga hjälpverksamhetens kloka omsorger. (SOU 1933:11:130)

Medan man kring sekelskiftet talade om behandling såsom näraliggande straff talar man nu om hjälp som något som skall komplettera straffandet. Hjälpen skall lindra straffets pinande effekt. Särskilt tydligt blir det vid den villkorliga domen där straffet avtjänas utanför anstalten. Straffet som avtjänas under relativ frihet blir också ett tecken på att samhället nått en högre nivå. En nivå där det fängelseaktiga finns utbredd i samhället.

För att utföra personundersökningar och verkställa övervakningar för villkorligt dömda skulle på statens bekostnad anställas funktionärer betecknade statens skyddskonsulenter. Dessa skulle skaffa sig kännedom om arbetsförhållanden och vårdmöjligheter inom sitt distrikt. De skulle vidare skaffa sig ombud ute i orterna som med skyddskonsulentens stöd skulle utföra personundersökningar och vara övervakare. Liksom inom den kommunala verksamheten var det de anställda, professionella, som skulle tillse att lagen följdes medan det var de frivilliga som stod för den närmre kontakten med de dömda.

Skyddskonsulenterna skulle bistå domstolarna med information om förhållanden i distriktet, bland annat genom information om lämpliga övervakare. Konsulenterna skulle samarbeta med myndigheter och privatpersoner i sitt distrikt, men framför allt med

de frivilliga organisationerna, främst skyddsföreningarna⁵. Utredarna föreslog att skyddskonsulenterna, förutom arbetet med dömda, skulle kunna bistå även alkoholistvården och ungdomsvården. Några skarpa gränser mellan de olika områdena ansågs inte föreligga. Såväl män som kvinnor skulle kunna komma ifråga för tjänsterna, som lämplig bakgrund anfördes de manliga och kvinnliga socialarbetare som genomgick utbildning vid olika institut. Fångvårdsstyrelsen skulle ansvara för skyddskonsulenternas verksamhet (SOU 1937:38).

Förslaget om villkorlig dom och inrättande av skyddskonsulenter är det första stora steget mot åtgärder utanför anstalt. Redan ådöms två tredjedelar av de personer mellan 15 och 17 år som döms villkorlig dom. Nu skulle den villkorliga domen ta form, kontrollen skulle bli bättre och få mera av anstaltens struktur. Skyddskonsulenterna skulle dessutom samla information om gränsöverträdarna och sprida denna vidare inom sitt distrikt.

⁵ Skyddsföreningarna hade funnits sedan mitten av 1800-talet på olika orter och i olika omfattning. Deras uppgift var ursprungligen att bistå fängelsepredikanten med besök hos fångar. Senare tillkom bistånd till frigivna fångar till föreningens uppgifter. De första föreningarna tynade bort efter några års verksamhet. Konflikterna med anstaltspersonalen blev allt för stora. 1910 bildades föreningen Skyddsvärnet som en avdelning inom svenska fattigvårdsförbundet och så småningom bildades filialer till skyddsvärnet runt om i landet. 1925 gick de olika föreningarna samman i Svenska Skyddsförbundet.

Trettioalets förslag var dock bara en ansats, det gällde fyra skyddskonsulenter över hela landet.

Skyddshem

1924 hade åldersgränsen för intagning vid skyddshemmen höjts till 18 år och i början av 30-talet blev det möjligt att på hemmen placera även ungdomar mellan 18 och 21 år som gjort sig skyldiga till ett oordentligt, lättjefullt eller lastbart levnadssätt eller eljest visat grov vanart. Med det sista uttrycket hade man avsett de ynglingar som prostituerade sig homosexuellt, med de andra uttrycken avsågs det unga lösdriveriklientelet, som genom detta tillägg till barnavårdslagen kunde dras undan från det egentliga området för lösdriverilagstiftningen (Eriksson 1977:106).

Det fanns från 1935 fyra slag av skyddshem:

- vanliga skyddshem avsedda för friska vanartade barn under femton år
- skyddshem, avsedda för friska vanartade barn 15-18 år och för svårare vanartade, men yngre barn
- skyddshem avsedda för barn som lider av kropps- eller sinnessjukdom, vanförhet eller annan kroppslig eller andlig brist eller svaghet och icke böra intagas i specialsjukvårdsanstalt
- skyddshem avsedda för dem som mottagits för skyddsuppfostran och är 18-21 år.

Gränserna mellan de olika hemmen var oklar. Skyddshemssakkunniga skriver: "Skyddshem som avses under 1), må, då så utan olägenhet kan ske, mottaga även barn i åldern 15-18 år ävensom, därest Konungen för visst skyddshem så medgivit, person, som omhändertagits efter fyllda 18 år. Om det för sådan person anses lämpligare, att han intages i annat skyddshem än som avses under 4), och våda för andra vård och fostran icke kan befaras därigenom uppkomma, skola dock i första hand de under 2) och 3) omförmälda skyddshemmen komma ifråga. Därest han genom sitt föregående liv visat sig särskilt svår at fostra och därför icke lämpligen kan mottagas i skyddshem, skall han intagas i allmän uppfostringsanstalt" (SOU 1935:35:27).

Överflyttning av elever mellan skyddshem kunde ske. De äldre och de mera svårartade kunde överföras till allmän uppfostringsanstalt. Överflyttningen grundades på elevens eget bästa och hänsyn till andra elever. Barn på skyddshem kunde förflyttas till annat skyddshem för normala barn, till jordbrukshem för efterblivna, till hem för psykiskt abnorma eller till allmän uppfostringsanstalt om de ansågs få bättre vård där (SOU 1935:64).

Skyddshem för barn över 15 år skulle upprättas av staten eller annan enligt lagstiftning från 1924. I praktiken innebar det att det var "annan" som ansvarade för hemmen. Vanligen hade de upprättats genom att staten hade träffat avtal med enskilda anstalter.

Anledningen till intagning i skyddshem var vanligen arbetsovilja eller bristande uthållighet och plikt känsla i arbetet. Att lära de unga sköta ett arbete var därför centralt i skyddshemmens uppgifter. Men vård i skyddshem skulle tillämpas endast när andra möjligheter prövats eftersom man såg faran i den ogynnsamma påverkan från "de sämre elementen" (SOU 1935:64).

Den här tidens skyddshem var i främsta rummet disciplinanstalter. Militärerna anställdes ofta som föreståndare, hemmen hade många fasta regler med stränga sanktioner (Eriksson 1977). Tidens pedagogik var "moroten och piskans", bestraffning för överträdelser och belöning åt dem som skötte sig. Torsten Eriksson (1977:107) lyfter fram att man vid denna tid praktiserade långbad vid sinnessjukhusen, hävdade att epilepsi bäst botades med smörj och att sjömän klädde upp sina kamrater när de var sjösjuka, för att det ansågs bota. På skyddshemmen lät man sängvätare stå ute i en timma med de våta lakanen i händerna inför allas ögon.

Skyddshemssakkunniga såg problem i att finna lämplig personal till skyddshemmen. För att klara det behövdes dels bättre löner, dels organisatoriska förändringar. Någon direkt utbildning för personal vid skyddshem fanns inte och man föreslog att en sådan skulle inrättas. Personal i ledande befattning borde få en mer omfattande utbildning och övrig personal en mer grundläggande. De formella meriterna skulle inte nödvändigtvis väga tyngst när man

valde ut deltagare till dessa kurser. Hittills hade personalen på skyddshem för flickor i stor utsträckning bestått av diakonissor och sjuksköterskor, och de borde lämpligen fortsätta kunna antagas. Viktiga förkunskaper inför utbildningen var annars allmän psykologi och pedagogik. Sex månaders erfarenhet av skyddshemarbete ansågs också lämpligt för att aspiranten skulle kunna visa sin lämplighet och om han verkligen har "lust och kraft" för arbetet (SOU 1935:64:17f).

Else Kleen skrev hösten 1934 en artikelserie i Stockholms-Tidningen där hon kritiserade verksamheten vid skyddshemmen. Artiklarna gavs senare ut i bokform tillsammans med delar av den debatt som följt på dem (Kleen 1936). Hennes kritiska journalistik var i sig ovanlig och genom att hon var maka till dåvarande socialministern Gustav Möller fick hennes kritik av skyddshemmen stor uppmärksamhet. Bland annat var hon kritisk mot de inlåsningar och fysiska bestraffningar som förekom på hemmen. Samtidigt pågick en statlig utredning av skyddshemmen. Den gavs ut 1935 och påpekade allvarliga brister (SOU 1935:35). Beträffande kroppsbestraffningarna och debatten efter Kleens artiklar skriver utredarna att de skickat ut förfrågan till skyddshemmen om vilka disciplinära åtgärder som användes, hur reglementet tillämpades vid tillrättavisning av eleverna och om kroppsaga kunde undvikas på hemmen. Av svaren framkom att det inte fanns något skäl att

förändra reglementet. De medel som fanns för tillrättaförande av elev som åsidosatt eller överträtt föreskrifter eller gjort sig skyldig till lättja, olydnad eller osedlighet var:

- förlust till större eller mindre del av förut vunna företräden
- inskränkning för kortare eller längre tid av de frihet och förmåner, som i allmänhet äro eleverna i hemmet medgivna
- aga, given med ris eller rotting av föreståndaren själv eller i hans närvaro
- avskiljande från kamrater (för elev över 15 år under högst 5 dagar åt gången och i inget fall över 10 dagar åt gången)

Journal skulle föras över tillrättavisningar i form av aga eller avskiljande och denna skulle granskas av verkställande ledamot (SOU 1935:64:30). Eftersom aga var påbjuden i folkskolan föreslogs ingen ändring i reglementet, men utredarna "vilja dock giva uttryck åt den förhoppningen, att utvecklingen alltjämt skall fortgå i riktning mot ett allt mindre användande av aga som uppfostringsmedel vid skyddshemmen" (aa:33).

Kleens kritik mot agan vid skyddshemmen markerar en brytpunkt i utvecklingen. I den förra perioden, sekelskiftet, var aga en behandlingsåtgärd. Nu börjar man diskutera aga som övergrepp. Men helt har inte den gamla idén om agans värde släppts. I

utredningarna förekommer motiveringar till agans värde och hur den bör användas, liksom för vem den bör användas. Man konstaterar att agan kan vara ett verksamt uppfostringsmedel under förutsättning att den ges av rätt person i nära anslutning till begången förseelse. Man har också kring agan diskuterat vilka unga den kan ha effekt för och funnit att vissa grupper, t.ex. ansåg man att tonårsflickor inte borde agas.

I Kleens kritik ingick fler punkter som skyddshems-sakkunniga beaktade. De statliga hem för 15-18-åringar som skulle ha inrättats hade inte kommit till stånd. Vårdtiderna var för långa, vanligen 2-3 år, men ibland upp till 10 år. Dessutom förde hon fram kritik mot att det var en alltför stor blandning av åldrar på skyddshemmen, vilket ansågs ha en allt för menlig inverkan på de yngre. Eleverna på ett och samma skyddshem kunde vara spridda i åldrar från 8 till 21 år. Detta förklarades bland annat med den långa tid eleverna vistades i skyddshemmen. Detta gällde framför allt gosshemmen. Flickhemmen hade inte lika framträdande åldersblandning. Dessutom menade de sakkunniga att åtskilliga representanter för skyddshemmen hade framhävt det positiva i att närvaron av de yngre flickorna kunde ha god inverkan på de äldre. För pojkarna var oron att de äldre skulle utnyttja de yngre och inviga dem i en kriminell värld. Den oron var inte lika stark då det gällde flickorna, men fanns där. Man oroade sig för att de äldre flickorna, som ofta intagits p.g.a. sexuell vanart,

skulle berätta om sina äventyr för de yngre. "Det är en känd sak, att flickor som kommit på avvägar, gärna för andra skrodera med sina bravader" (SOU 1935:35:36).

Skyddshemssakkunniga föreslog en ny organisation där staten stod som huvudman. Landstingen och städerna som tidigare ansvarat för verksamheten hade visat sig otillräckliga för att klara av att sköta hemmen. Utredarna konstaterade att:

Skyddshemsverksamheten går ytterst ut på att förhindra, att unga personer, vilka genom anlag eller miljö löpa fara att utvecklas i ogynnsam riktning, komma att vid mognare år ligga samhället till last som brottslingar eller eljest asociala personer. Utom de rent humanitära skäl, vilka göra, att man av den unge vanartige vill söka dana en individ med större såväl andliga som materiella möjligheter till ett lyckligt liv, har samhället på detta område även ekonomiska intressen att bevaka. För varje elev, som genom en rationell skyddshemsverksamhet återskänkes till samhället som en arbetsvillig och arbetsduglig medborgare, sparas de kostnader, vilka eventuellt senare omhändertagande på samhällets olika förbättrings- eller vårdanstalter skulle medföra (SOU 1935:35:52)

Det samhälleliga intresset låg i att bevaka de kostnader de unga skulle kunna komma att lägga staten till last. Därför ansågs det rimligt att staten gick in tidigt, och tog ansvaret även för skyddshemsvården. Men det var inte bara förändrad organisation

som krävdes för att komma till rätta med problemen på skyddshemmen. Utredarna skriver:

Det räcker icke med, att skyddshemseleverna på ett mera ändamålsenligt sätt än för närvarande fördelas på olika skyddshem, att de skolpliktiga få den skolundervisning och de äldre den utbildning i olika yrken, som de med rätta kunna göra anspråk på att erhålla. Här, såsom i vilken annan organisation som helst, krävs det dessutom, att utbildnings- och uppfostringsarbetet kommer i rätta händer. Särskilt när det gäller att tillrättaföra ungdom, som kommit på avvägar, och hos den skapa förutsättningar för en sund livsföring under gagnande arbete i samhällets tjänst, betyder det rent personliga hos de ledande krafterna, såväl högre som lägre, så ofantligt mycket. (SOU 1935:35:38f)

Kommittén förordade att man för att värva goda medarbetare till skyddshemmen skulle lyfta upp chefsbefattningarna socialt och ekonomiskt. Tidigare hade arbetet varit lågt avlönat och anställningsförhållandena lösa. På hemmen hade det tidigare rått en militär anda. Else Kleen var inte helt igenom negativ till verksamheten vid skyddshemmen, hon lyfte också fram en hel del positiva intryck, framför allt från anstalter där den militära andan hade fått ge vika för den pedagogiska. Torsten Eriksson arbetade som skyddshemsinspektör under 1930-talet när den militäriska perioden just klingat ut och den pedagogiska börjat ta överhanden. Istället för militärer var det nu folkskollärare som blev chefer och

huvudfigurer på skyddshemmen för pojkar medan det var diakonissor på flickhemmen. Successivt gled verksamheten över mot vad Eriksson (1977) kallar socionomperioden där anstaltscheferna rekryterades bland personer som examinerats från socialhögskola.

De brister i anstaltsvården som skyddshemssakkunniga konstaterade medförde också att man såg problem i övergången från skyddshemmet till samhället. Man förordade därför en övergångstid i form av eftervård. Under denna tid skulle den unge få "allt det stöd som från samhällets sida kan åstadkommas". En övervakare skulle tillsättas och ha till uppgift att hålla kontakt med den unge och hans anhöriga samt föreslå lämpliga fritidsaktiviteter (SOU 1935:64).

Skyddshemmens oklara gränser för vem som kunde tas in där i kombination med olika huvudmän föranledde staten att från 1938 ta över verksamheten. Folkhemmets uppfostran behövde administreras och överblickas för att bli enhetlig och heltäckande. Dessutom skulle personalen nu ha nya kvalifikationer. Socialarbetare och läkare skulle jämte pedagogerna svara för utredning och uppfostran. En professionalisering av arbetet vid skyddshemmen kan skönjas, men är ännu i sin linda.

Psykopat-hem

Psykopat-begreppet uppstod första gången i mitten på 1800-talet i en psykiatrisk lärobok. I slutet av 1800-talet blev begreppet mera allmänt utbrett. Den beskrivning av psykopater som användes i både den tyska och amerikanska psykiatrin urskiljde dessa från andra psykiskt sjuka. De som utvecklade teorierna kring psykopati var vanligen psykiatriskt skolade läkare med sin verksamhet helt eller delvis förlagd till fängelser. Psykopaterna var de som var svårast att hantera på anstalterna. De beskrevs som känslösa, impulsiva, våldsamma och farliga. De var begivna på droger, spel och sex. På anstalten var psykopaterna bråkstakarna, de som störde ordningen (Hahn Rafter 1997). I Sverige var det Olof Kinberg som dominerade psykiatrin och som drev frågan om särbehandling av psykopater (jfr Qvarsell 1993). Han konstaterade att "vaneförbrytarna så gott som uteslutande utgöras av psykiskt abnorma eller defekta personer" (Kinberg 1930:174). Vaneförbrytarna, psykopaterna, var oförbätterliga, straffet hade ingen verkan på dem. För att de inte skulle störa ordningen på anstalten och förhindra arbetet med de andra borde de placeras på särskilda anstalter.

Det var viktigt att sinnesundersöka de som ställdes under tvångsuppfostran för att kunna särskilja "icke önskvärda element" från de allmänna uppfostringsanstalterna. Man yrkade på särskilda anstalter för dem. "För behandlingen inom en sådan anstalt måste det

--- vara i hög grad menligt, att normala och i många fall reaktivt godartade elever där kunna komma i beröring med psykiskt undermåliga element" (SOU 1935:67:28f).

Ytterligare ett möjligt straff för ungdomar var förvaring enligt lag om förvaring av vissa abnorma förbrytare. Detta var möjligt för de som inte kunde insättas i allmän uppfostringsanstalt. Då de sattes på samma anstalter som vuxna psykiskt abnorma återkom det problem som tidigare kritiserats inom fångvården, blandningen av vuxna och ungdomar. Sakkunniga i utredningen om tvångsuppfostran (SOU 1935:67) reagerade på detta och föreslog att tvångsuppfostran skulle vara det rimliga alternativet även för de som hade "väsentliga bristfälligheter i själsverksamheten". I utredningen om revision av förvarings- och interneringslagarna (SOU 1937:3) såg man dock en risk att det skulle bli en del psykiskt abnorma unga lagöverträdare för vilka åtgärder saknades. Inte minst fanns det en risk att personer placerades i fel anstalt och man föreslog att t.ex. en fånge som under verkställigheten befanns psykiskt abnorm skulle kunna överföras till förvaringsanstalt (aa:40f)

Kajsa Ohrlander (1992) menar att "uppfinningen" av psykopatin var det mest tydliga exemplet på en kompromiss mellan anlag och uppfostran. Det var många skilda problem som samlades under begreppet och det fanns inga egentliga förklaringar till hur psykopatin uppstod. Vanligen var det en kombination mellan dålig

uppfostran och abnorma konstitutioner. Genom psykopatibegreppet skapades ytterligare en kategori som skulle särskiljas. En kategori där den sociala utredningen inte var tillräcklig. Biografen behövde nu också innehålla en professionell bedömning av den unges "sinnesbeskaffenhet".

1937 presenterades ett betänkande rörande Vården av själsligt abnorma manliga skyddshemselever samt av vanartade sinnesslöa gossar m.m. (SOU 1937:46) som en uppföljning av skyddshemssakkunnigas förslag om att det för dessa grupper skulle finnas särskilda anstalter, psykopatanstalter. Kategoriseringen av de sinnesslöa byggde på intelligensmätning, unga med intelligenskvot under 70 var att betrakta som sinnesslöa. Utredarna betonade den medicinskt-psykologiska vikten av att dessa barn hölls avskilda från "intellektuellt mera högstående barn" (aa:16). Att låta de sinnesslöa vistas på samma anstalter som normalbegåvade, men i karaktärologiskt avseende abnorma barn, kunde innebära att de sinnesslöa p.g.a. sin osjälvständighet och lättledhet lät sig förledas till okynne, disciplinära reaktioner och brott. De sinnesslöa borde placeras på Salbohedsanstalten som var en statlig uppfostringsanstalt för sinnesslöa gossar. De psykiskt abnorma skulle placeras på psykopatanstalt. Som psykiskt abnorm räknas "konstitutionella anomalier från viljeliv, känsloliv och driftliv, men även mera djupt gripande sviter av psykiska miljöskador i

barnaålder, ävensom kombinationsformer av dessa båda typer“ (aa:18). Utredarna påpekade att det var mycket vanligt att barn ur dessa grupper återfanns på skyddshemmen och inför domstolarna. Att kategorisera dem var dock inte helt enkelt eftersom de, till skillnad från de vuxna psykopaterna, befann sig i ett utvecklingsstadium. “Enär objektiva, experimentalpsykologiskt bestämbara mått saknas, blir avgörandet ofta mera ett uttryck för undersökarens subjektiva uppskattning av symtomens betydelse“ (aa:19). Vidare konstaterar utredarna att personerna inom grupperna man här talar om sinsemellan knappast uppvisar så stora skillnader att de på saklig grund återfinns på olika typer av anstalter. Psykopatologiskt är de likvärdiga och borde därför behandlas på samma typ av anstalt. Den “vårdtekniska differentieringen“ borde inte ske utifrån de omständigheter som föranlett omhändertagandet utan efter medicinskt-psykologiska principer. I betänkandet föreslås en stor anstalt med 150-200 platser. Genom att ha en stor anstalt skulle man bättre kunna utnyttja den kvalificerade personal som krävdes. Man skulle också ackumulera en kunskap som möjliggjorde bestämda “hållpunkter för fallens vårdtekniska differentiering“ under behandlingstiden. Inom anstalten skulle differentieringsmöjligheter finnas så att man kunde placera olika grupper av psykopater på olika anstalter. De grupper man nämner är “viljesvaga och hållningslösa psykopater“ och “Känslokalla, moraliskt anestetiska

psykopater”.

Anstalten skulle förläggas till kronoegendomen Lövsta i Södermanlands län. Endast 5 km därifrån fanns redan ett skyddshem för själsligt abnorma flickor, Skarvik-Tallåsen, vilket skulle kunna medföra gemensamt utnyttjande av bl.a. personalresurser, i synnerhet läkare. Barnen i skolålder skulle särskiljas från de äldre och anstalten skulle vara att anse som ett kombinerat skol- och arbetshem. Till en början skulle 60 platser finnas, 25 på skolhemmet och 35 på arbetshemmet. Tills vidare skulle elev "som på grund av höggradig konstitutionell psykopati visat sig fullständigt okorrigerbar eller höggradigt farlig" överföras till specialavdelning inom sinnessjukvården.

Ledningen av skolhemmet borde skötas av en person med pedagogisk utbildning. Denne skulle dels vara avdelningsföreståndare, dels lärare. Ytterligare en lärarinna borde anställas som biträde till läraren och som husmor vid skolhemmet. Såväl normalskola som undervisning i hjälpklass skulle erbjudas. Arbetshemmet skulle ledas av en avdelningsföreståndare som också var redogörare, lämpligen skulle denna person ha pedagogisk utbildning och dessutom goda insikter i ekonomisk förvaltning. En biträdande lärarinna, tillika husmor, skulle anställas även för arbetshemmet. De unga skulle sysselsättas med jordbruks- och trädgårdsarbete och därför skulle inom områdena lämpligt utbildade

arbetsledare anställas. Som anstaltschef för hela anstalten skulle en psykiatriskt särskilt skolad lärare anställas. Utöver nämnda personal skulle ett mindre antal vårdare och skötare anställas.

Psykopat-hemmen var möjliga i en tid när de undermåliga och farliga individerna fokuserades. Problemet med de svåraste gränsöverträdarna var deras egna, inre problem. Hoppet om att kunna uppfostra dem var litet och därför borde de placeras på särskilda anstalter. Anstalter där de inte hade negativ inverkan på de uppfostringsbara. Psykopat-hemmen framstår som ett samhällsintresse snarare än en behandlingsform. Det var samhället som skulle skyddas från psykopaterna. De sinnesslöa däremot skulle sättas på anstalt både för att skyddas och för att skydda samhället från dem (jfr Goffman 1983).

Uppfostringsanstalter

När sakkunniga för utarbetande av förslag till åtgärder för bekämpande av ungdomsbrottsligheten lade fram sitt betänkande 1922 (SOU 1922:46) hade man föreslagit en vidgad användning av tvångsuppfostran, den övre åldersgränsen skulle höjas från 18 till 21 år, den civila myndighetsålderna. Problemet var att kombinera straffverkställighet med uppfostringsbehandling, det ansågs inte förenligt med svensk rätt och förändringen uteblev vid det tillfället.

1935 lades en nytt förslag till lag om tvångsuppfostran (SOU

1935:67). Lagen om ungdomsfängelse var då antagen och hade medfört en särbehandling av ungdomar mellan 18 och 21 år. Man hade då anfört att denna förändring borde ha inflytande även på behandlingen av yngre lagöverträdare. Tvångsuppfostringsåtgärden skulle stämma överens med bestämmelserna för de äldre ungdomarna. Skillnaden som kvarstod var att tvångsuppfostran inte skulle anses som ett straff, medan ungdomsfängelse utan tvekan var ett straff. Lagen om ungdomsfängelse - som var ett straff- skulle alltså tjäna som förebild för utformningen av tvångsuppfostran - som inte var något straff (SOU 1935:67:26). Det befanns nu lämpligt att justera lagen om tvångsuppfostran så att den i högre grad kom att stämma överens med lagen om ungdomsfängelse. Begreppet tvångsuppfostran användes genomgående av utredarna eftersom det passade bättre med gängse språkbruk än den tidigare beteckningen "insättande i allmän uppfostringsanstalt".

Gränsdragningsproblematiken blir åter tydlig när en verksamhet som står modell är ett straff och den som avbildas inte skall vara det. Lagtekniskt fanns en skillnad, besluten fattades på olika sätt, på olika grunder och av olika instanser. Åldersgränserna lappar över varandra och verksamheten på de olika anstalterna betecknas olika, straff respektive uppfostran. I den praktiska vardagen skall de dock vara lika.

Tvångsuppfostran skulle kunna komma ifråga för ungdomar

mellan 15 och 18 år. Det skulle utdömas utan att något straff utsattes och kunna komma ifråga för brott för vilka fängelse eller straffarbete i högst två år var stadgat. Eftersom barnavårdsnämnden hade ansvar för att ingripa mot vanartad ungdom menade utredarna att sådana brott som endast var belagda med böter inte behövde föranleda tvångsuppfostran. Skyddshemssakkunniga hade föreslagit att skyddshemselever mellan 18 och 21 år med väsentliga bristfälligheter i själslivet skulle omhändertas i särskilt inrättade anstalter. Därför fanns enligt tvångsuppfostrings-utredningen inget skäl för oro över att dessa skulle komma till allmän uppfostringsanstalt, men man betonade vikten av att sådan anstalt kom till stånd snarast. Barnavårdsnämnden skulle dock även i fortsättningen kunna hänvisa ungdomar till uppfostringsanstalterna. Enligt utredarna var detta inget hinder, snarare en fördel, då unga som redan var omhändertagna jämlikt en lag och begick brott kunde få fortsätta sin vård på samma anstalt under annan lagstiftning. Dock påpekas att insatserna för ungdomar bör samordnas, dels genom vidgat samarbete dels organisatoriskt då huvudmannaskapet varierar (SOU 1935:67).

Redan 1922 hade förslag om villkorlig utskrivning på prov tagits fram och det hade blivit positivt bemött, bl.a. från Bona, statens uppfostringsanstalt. Förutom villkorlig utskrivning skulle vård utanför anstalten kunna ske. I 1935 års revidering av

tvångsuppfostringslagen föreslås villkorlig utskrivning bli ett gängse sätt att bedriva tvångsvården. Efter en tids vistelse i uppfostringsanstalt skulle den unge kunna överlämnas till enskilt hem eller annan anstalt för fortsatt fostran och utbildning. Elevskapet vid uppfostringsanstalten skulle upphöra först då han utskrevs på prov eller slutligt. Minst ett år skulle ha förflutit innan överlämnande till annan vårdform kunde bli aktuellt. En överflyttning skulle kunna ske till annan uppfostringsanstalt om där fanns en lämpligare utbildning (SOU 1935:67).

Även denna anstaltsform började nu allt mer professionaliseras. Styrelsen för de allmänna uppfostringsanstalterna ansåg det vara viktigt att det fanns personer med socialt intresse och erfarenhet i personalen. Bland styrelseledamöterna skulle medicinsk och pedagogisk erfarenhet vara företrädd och det ansågs lämpligt att både män och kvinnor ingick i styrelsen. Det var också angeläget att en läkare med psykiatrisk skolning var knuten till anstalten (SOU 1935:67:41).

Fängelse

I början av 1930-talet fanns tre typer av fängvårdsanstalter: centralfängelser, straffängelser och kronohäkten. De två senare var helt och hållet cellfängelser medan centralfängelserna gav möjlighet både till gemensamhetsfångar och enrumsfångar. Av

straffängelserna var två, i Uppsala och Gävle, särskilt avsedda för yngre fångar. Utöver dessa anstalter fanns vård- och interneringsanstalter som i huvudsak var avsedda för vuxna. 1930 tillsattes en utredning av fängsvårsväsendet i syfte att få färre, men större fängelser, anpassade efter tidens krav på fångförvar och att koncentrera arbetsdriften (SOU 1931:16).

Fängsvårsväsendet var mycket kostsamt. Cellstraffet innebar att fången vistades i sin cell förutom då han deltog i gudstjänst, skolundervisning, rörelse i fria luften eller gymnastik. När han var utanför cellen skulle han förhindras från att träffa andra fångar. Det kallades också omodifierat cellstraff. Modifierat cellstraff innebar att celldörren kunde hållas öppen under arbetstid och att fången inte måste skyddas från att se andra fångar. En mellanform fanns också: halvgemensamhet eller arbetsgemensamhet där fången fick vara tillsammans med andra fångar endast i samband med arbete. Gemensamhetsstraffet innebar vistelse tillsammans med andra fångar under all tid utom sovtid. Fångarna skulle då inom anstalten fördelas i grupper på sådant sätt att fara för skadlig inverkan på varandra förebyggdes. En fånge som inte fyllt 20 år vid straffets början kunde efter fyra månader överflyttas till arbetsgemensamhet

eller modifierat cellfängelse och efter ett år till helgemensamhet⁶. Detta under förutsättning att han inte riskerade störa ordningen eller utöva skadlig påverkan på andra intagna. Om sådan risk fanns kunde anstånd med överflyttning till högre grad av gemensamhet medges i upp till två år (SOU 1931:16).

Under straffets avtjänande fanns ytterligare differentiering, ofta relaterad till skötsamhet och avtjänad tid. Ett exempel är klassindelningen av straffarbetsfångar. Det fanns fyra klasser med olika förmåner. Första klassen fick de förmåner som ansågs grundläggande och rimliga att ha från början av straffet. Andra klassen fick inneha anhörigas porträtt och almanacka (efter två månader), tredje klassen fickur och stol med ryggstöd (tidigast efter två år) och i fjärde klassen (tidigast efter tre år) tilläts blommor och krukväxter, kaffe på söndagarna m.m (SOU 1933:11:108f).

Straffet skulle utformas så att det upplevdes som straff, "en allvarlig näpst", ett lidande, ett nödvändigt ont. Å andra sidan skulle man tillse att strafftiden utnyttjades på bästa sätt. Bästa sätt var då i första hand vad som var bäst ur fängsvårdens perspektiv, därefter skulle andra perspektiv beaktas, bl.a. de statsfinansiella och fängsvärkskraftens utnyttjande. Man menade att fängsklientelet till

⁶ Utredningen om fängsvårdens koncentration föreslog att åldersgränsen skulle sänkas från 20 till 18 år för kortare tid i avskildhet.

stor del utgjordes "till avsevärd del av personer med i grund och botten långt ifrån depraverad natur, till sin läggning arbetssamma individer, vilka av eller annan, ofta mera tillfällig anledning, bragts in på brottsliga vägar" (aa:67). Men också personer med svaga och hållningslösa karaktärer som saknade intresse att föra ett ordentligt liv fanns i stor utsträckning på anstalterna. För de senare skulle straffet ha ett förbättrande syfte medan de tidigare skulle få stöd i att hålla uppe sin andliga och kroppsliga spänst (SOU 1931:16).

Hjälp åt frigivna fångar hade i varierande omfattning bedrivits på privat initiativ och med ideell grund sedan mitten av 1800-talet. På 1930-talet utreds huruvida detta frivilliga hjälp- och skyddsarbete med frivigna fångar skulle bedrivas i större skala och få en tydligare del i straffsystemet (SOU 1933:11). I utredningen benämns arbetet som "ett uppoffrande kärleksverk" (aa:117). Staten hade redan tidigare tillskjutit medel till Svenska Skyddsförbundets verksamhet, nu föreslogs att verksamheten skulle i högre grad bli en del av fängårdsväsendet. Skyddsverksamheten skulle bedrivas i samarbete med fängårdsanstalterna och syfta till att bistå de frigivna med hjälp till arbete och bostad. 1938 lades ett förslag till lag om villkorlig frigivning fram (SOU 1938:25). De som dömts till straffarbete eller fängelse på minst sex månader skulle villkorligt friges efter att ha avtjänat fem sjättedelar av strafftiden, under förutsättning att den dömde inte förvarades i säkerhetsanstalt. Efter

att ha avtjänat ett år i straffarbete eller fängelse skulle fången kunna frigges om det kunde antas att han efter frigivningen kom att "förhålla sig väl". Efter tre år gällde motsvarande efter att halva strafftiden avtjänats. Eftervården för fångar skulle bedrivas av "skyddskonsulenter" som anställdes av staten. Skyddsföreningarna förutsattes samarbeta med skyddskonsulenterna.

Fängelse var fortfarande grunden i straffsystemet. Alla övriga åtgärder behandlades som alternativ till fängelse. Någon större förändring beträffande själva fängelsestraffet föreslås inte, istället strävar man efter att få ut folk ur fängelserna, ut i samhället. Men naturligtvis inte utan kontroll. Genom att villkorligt frige de dömda var straffet inte avtjänat och man kunde fortsätta observera dem ute i samhället.

Ungdomsfängelse

Genom ändring av barnavårdslagen 1934 hade barnavårdsnämnden ansvar för insatser för ungdom mellan 18 och 21 år som befinner sig hemfallen åt ett oordentligt, lättjefullt och lastbart levnadssätt (SOU 1935:67). För de i samma ålder som dömts för brott blev ungdomsfängelse en ny straffform, som kombinerade straff och uppfostran. Syftet med ungdomsfängelse var att fostra de dömda till arbetssamhet och laglydnad. För att nå detta syfte skulle särskilda anstalter inrättas där de unga intagna skulle få arbeta med sådant

arbete som stärkte dem fysiskt och psykiskt och utvecklade arbetslusten så att de efter att ha lämnat anstalten skall kunna klara sin försörjning (SOU 1934:52:48f). Med blickarna mot Danmark avsåg lagen vad man kallade "raske drenge", friska pojkar i behov av uppfostran och yrkesutbildning. Men snart vidgades användningen och även Schlyter ändrade åsikt. I praktiken blev det så att ungdomsfängelseklientelet var betydligt mer svårbehandlat än väntat. "Många ungdomar som hade mentala defekter, bedömdes som psykopater eller var intellektuellt underutvecklade blev dömda till ungdomsfängelse" (SOU 1977:83:64). När andra unga än de förväntade dömdes till ungdomsfängelse krävdes större utrymme på anstalterna för att klara differentieringen (Eriksson 1967:316f).

Ungdomsfängelse skulle inte användas för bagatellförseelser, annat än om den som begått förseelsen "genom sin livsföring i övrigt ådagalagt asociala tendenser - han har till exempel visat sig arbetsovillig och fört ett kringstrykande liv" (SOU 1934:52:35). Ungdomsfängelse konstruerades tekniskt sett som ett straff, avsett för de som ansågs vara i behov av omhändertagande. D.v.s. de som inte kunde förväntas förbättras genom en villkorlig dom. Därför skulle inte heller dom till ungdomsfängelse kunna utdömas villkorligt. Omvänt skulle det däremot vara möjligt att efter en misskött villkorlig dom kunna utdöma ungdomsfängelse. Utredarna menade: "Egentligen bör det anses såsom en vinst, att frågan om

ungdomsfängelse skall tillgripas avgöres - - - först då den villkorliga domen förverkats. Såsom material för bedömande av den brottslige föreligger då --- upplysningar rörande hans uppförande under provotiden. Domstolen är således i den förmånliga ställningen att kunna grunda sin prövning på ett fylligare material ---.“ (aa:41).

Ungdomsfängelse skulle inte heller ådömas dem som begått grova brott. Utredarna menade att den brottsliga gärningen i sig gav upplysning om brottslingens beskaffenhet. Ett brott kunde t.ex. vara så “planlöst, klumpigt eller oförsiktigt” att man kunde antaga en utpräglad förståndssvaghet. I andra fall, t.ex. sexualbrott, kunde brottet i sig framstå som symptom på abnorma drifter. För att avgöra för vilka ungdomsfängelse kunde vara aktuellt “måste avseende fästas vid hans kroppsliga utveckling samt hans intellektuella och moraliska nivå” (aa:43). Utredarna föreslog att en ny anstalt skulle inrättas med fängvårdsstyrelsen som huvudman. Inom denna anstalt skulle paviljonger uppföras så att man inom anstalten kunde tillgodose behovet av en långtgående differentiering. Utredarna bedömde att det fanns behov av 160 platser, 150 för män och 10 för kvinnor. På anstalten borde finnas en sorteringspaviljong och två logementspaviljonger samt verkstadsbyggnad och lantbruksbyggnader. Anstalten skulle ha utrymme för jordbruk, trädgårdsarbete samt utbildning i olika hantverk. Inom anstalten skulle vidare finnas administrationslokaler och personalbostäder

(SOU 1934:52:60f).

Skenäs ungdomsfängelse blev klart 1939. Det hade då inte byggts något fängelse i Sverige på 25 år. De som byggts under 1800-talets senare hälft hade haft tillräckligt platsantal, eftersom fångpopulationen i princip varit konstant. Skenäs var en öppen anstalt utan stängsel eller galler för fönsterna. Utomhus var det lugnt och avskilt. Byggnaderna hade mer gemensamt med de för tiden typiska små hyreshusen än med de andra anstalter som var avsedda för ungdomsfängelseklientelet, nämligen de gamla cellfängelserna i Nyköping, Uppsala och Ystad. Skenäs ansågs vara det bästa fångvården hade att visa upp och kom att i 1944 års strafflagsberedning stå som mall för det framtida fängelsebyggandet (Åman 1976).

Bland de unga brottslingarna var kvinnorna så få att några särskilda åtgärder för dem inte ansågs aktuella. De var helt enkelt för få för att en särskild anstalt skulle inrättas för dem. Utredningen om ungdomsfängelse föreslog istället att någon redan existerande anstalt skulle upplåta plats åt dem på en särskild avdelning (SOU 1934:52:45).

Ungdomsfängelsets grundtanke förenar de övriga åtgärdsformerna samtidigt som det visar på behandlingstankens yttersta lösning. I grundtanken ligger möjligheten för staten att under lång tid kontrollera den unge, både i och utanför anstalt. På så sätt

finns möjligheten att under straffets avtjänande ständigt modifiera det. Allt eftersom kunskapen om den enskilde unge ackumuleras skall inriktningen på straffet kunna förändras. När kunskapen om honom är god och han visat på anstalt att han kan följa systemets regelverk skall han ut i samhället och prövas. Klarar han även samhällets regelverk och normsystem får han stanna kvar, om inte tas han åter in på anstalt.

Summering

På trettioalet ställdes det svenska samhället inför industrialismens första starka långkonjunktur. Arbetarrörelsen hade vuxit sig stark och 1932 kom det socialdemokratiska partiet i regeringsställning. Socialdemokratins visioner om ett bättre samhälle, ett folkhem, fick nu möjlighet att omsättas i praktik. I uppbyggnaden av det goda folkhemmet var socialpolitiken en av byggstenarna. Folket skulle uppfostras till ansvar och arbetssamhet. Socialdemokratin vände sig mot vetenskapssamhället för att söka stöd och kunskap i reformarbetet. De vetenskapare som anlätades var politiskt rätttroga och nära förbundna med partiet. I den praktiska utövningen började experter anlitas för att leda och handha verksamheter. Även dessa hade vanligen sin grund inom socialdemokratin. De professioner som befanns lämpliga för att handskas med de unga gränsöverträdarna var framför allt läkare och pedagoger. Läkarna skulle diagnosticera

och fastställa problemen och pedagogerna skulle ge de unga den uppfostran de inte fått i hemmen.

Problemen med ungdomen var i mycket ansett som ett individuellt problem. De unga gränsöverträdarna ansågs sakna de moraliska ramar som det moderna samhället krävde. Läkare, i synnerhet rättspsykiatrikern Olof Kinberg, dominerade arenan där problemen konstaterades och konstruerades. De ungas sinnesbeskaffenhet, eventuella undermålighet eller psykopati skulle fastställas för att därefter kunna ge dem rätt form av uppfostran. Graden av differentiering var mycket hög under 30-talet. Utifrån läkarundersökningar och presentation av de ungas sociala historia och sammanhang skulle en långtgående differentiering ske. De unga skulle fördelas på olika former av anstalter och åtgärder utifrån ålder, kön och sinnesbeskaffenhet. De mest välartade kunde få villkorlig dom och därmed under kontroll vistas ute i samhället. För andra fanns skyddhem av olika slag, uppfostringsanstalter, psykopathem, ungdomsfängelse och fängelse. Var den enskilde unge kom att placeras var en administrativ fråga som besvarades utifrån den unges biografi och vilka chanser man såg till att lyckas återuppfostra honom till en god medborgare. De som inte hade så goda utsikter att tillgodogöra sig uppfostran kunde räkna med långa tider på anstalt.

Anstalterna samlades under statlig kontroll 1938. I den

administrativa diskursen behövdes kontroll över såväl anstalter som individer. Medan problemet låg hos individen var det samhällets uppgift att genom staten skydda och uppfostra dessa unga. Samhället skulle skyddas från dem och de skulle uppfostras. Ungdomsproblemen och problemen med de tidigare formerna av anstalter var en god fiende att enas kring. När det nya samhället skulle skapas behövdes nya former av åtgärder. Den moraliska paniken var inte så stark. Visionen om folkhemmet bar på en tro att allt kunde bli bättre. Staten kunde lösa de här problemen.

Parallellt med att en flora av anstalter skapades började alternativ till anstalterna synas. I folkhemstankens starka tro på möjligheterna till uppfostran av folket fanns också tron på att gränsöverträdarna skulle kunna uppfostras, utan att det skulle behöva ske på anstalt. Teknikerna för det var ännu outvecklade och de former av åtgärder utanför anstalt som nu uppstod bedrevs endast i liten utsträckning och med vaga ramar.

KAPITEL 5

1960-TALET

VETENSKAP OCH KRITIK

Översikt över 1940-50-talen

Efter andra världskriget ökade statens strävan att undvika att placera de unga på anstalter. Först genom att det blev möjligt att lämna åtalseftergift för unga lagöverträdare 1944. Då avstod man från såväl rättsprocess som åtgärd. En ideologisk förändring av beteckningen för skyddshem skedde 1946 då de fick en ny beteckning: "skolor tillhörande barn och ungdomsvården", det som i allmänt tal kom att kallas ungdomsvårdsskolor. Året därpå avskaffades begreppet tvångsuppfostran med motiveringen att barnavårdslagen bättre kunde tillgodose de ungas behov och de unga överfördes till ungdomsvårdsskola. Barnbyn Skå startade 1947 och kom sedan att stå som symbol för en ny syn på behandling av ungdomsproblemen (Ohlsson & Swärd 1994; Vinterhed 1980a och b).

I utredningarna på 1940- och 50-talet och i ungdomsvårdens praktik under samma tid kunde man se att en ideologisk omställning

började ta form. Man började anlita psykologisk expertis, antog ett "mentalhygieniskt betraktelsesätt" och såg möjligheter att läka bort problemen. Vanarten sågs som ett symptom på en felaktig utveckling vars orsaker skulle sökas och åtgärdas. Stor vikt lades vid "behandlingsklimatet" och den känslomässiga relationen mellan elever och personal. Ungdomsvårdsskolorna skulle vara öppna anstalter och bygga på förtroende och tillit, de skulle likna ett samhälle i miniatyr.

Femtioalet var på många sätt en omtumlande tid. I den starka högkonjunkturen förändrades samhället på många sätt. Antalet varor, och därmed möjligheten att stjäla, ökade. Bilen blev allmänt förekommande och därpå möjligheten till bilstölder. Fritiden förändrades och ungdomen var de som starkt anammade det nya: cigaretter, danslokaler, o.s.v. (jfr Qvarsell 1996). Problemen beskrevs utifrån de stora barnkullarna från 40-talet som i kombination med en ökande kriminaliteten och det man kallade "ungdomsasocialitet" fyllde platserna på anstalterna.

1950-års ungdomsvårdsskoleutredning (SOU 1954:5) hade till uppgift att föreslå åtgärder för att bemästra de problem som uppstått inom ungdomsvårdsskoleorganisationen. Utredningen undersökte bland annat "klienteletts beskaffenhet". Utifrån utredarnas beskrivning fortsatte diskussionen om yttre och inre differentiering, klienternas behandling m.m. Deras förslag innebar bland annat att

man skulle dela upp eleverna i mindre grupper, utifrån det man kallade "den lilla gruppens princip", och inrätta specialavdelningar för oroliga och rymningsbenägna samt effektivisera tillsyn och fritidssysselsättningar. Torsten Eriksson (1977) har i sina memoarer beskrivit tillblivelsen av begreppet "den lilla gruppens princip". Det var Eriksson som myntade det och han var mycket nöjd med att han funnit ett uttryck som verkade etablerat och lite vetenskapligt. Själva metoden var annars inte ny, den hade använts redan vid Das Rauhes Haus⁷ i Hamburg som startades 1833. För svensk fängvård beskrevs det som något nytt och revolutionerande.

1954 fick ungdomsvårdsskolorna till uppgift att ta hand om kriminell ungdom efter att domstol överlämnat dem till barnavårdsnämnden. Den psykiatriska barn- och ungdomsvården byggdes ut. Stöd och hjälpinsatser skulle användas i första hand och ungdomsvårdsskolorna endast i nödfall. Samtidigt ökade ungdomskriminaliteten och ungdomsvårdsskolorna fick skärpa intagningskriterierna för att sälla bland de unga. Detta ledde till att man fick ett mera svårbehandlat och anstaltsbesvärligt klientel, fler rymningar, brott begicks i samband med rymningarna och pressen

⁷Das Rauhes Haus var en ungdomsanstalt som startade 1833 på privat initiativ och som tog emot unga tjuvar som vuxit upp i elände och förvildning. Das Rauhes Haus har framställts som en förebild för de tidiga svenska ungdomsanstalterna (se bl a Eriksson 1967)

uppmärksammade förhållandena. Motboken hade avskaffats 1954 varefter antalet fylleriförseelser bland 15-17-åringar ökade med 200 procent fram till 1962. Antalet tillgängliga platser på ungdomsvårdsskolorna minskade fram till 1958 vilket dels ledde till att väntetiderna för intagning växte och dels till att differentieringssträvanden inte alltid kunde beaktas. Man fick använda de platser som gick att finna. I utredningen "Samhällsfarlig asocialitet" konstaterar man att förändringen under 1940-50-talen bland annat kunde ses i att "landsbygden oförargliga luffare" försvunnit och att problemet nu kunde återfinnas i städernas "stationära asocialitets klientel" samt att asocialiteten tränger allt längre ned i åldrarna (SOU 1962:22).

Från 1953 till 1962 förändrades klientelet vid ungdomsvårdsskolorna. Vid båda tillfällena var brottslighet den vanligaste intagningsorsaken, men i övrigt förändrades skälen. 1953 var "allmän svårfostran" ett tungt vägande skäl till att män intagits på ungdomsvårdsskola. Det gällde 50 procent av pojkarna då, medan endast 10 procent hade det med i motivet till intagning 1962. Istället var motiven 1962 skolk och skolrubbnig, billån, misshandel, vagabondering och arbetsovilja samt alkoholmissbruk. För kvinnorna ser man också en omdefiniering från "allmän svårfostran" till skolk, vagabondering och arbetsovilja, alkoholmissbruk, egendomsbrott samt sexuell vanart. Den markanta skillnaden mellan

intagningskriterierna för flickor och pojkar var att pojkarna i huvudsak togs in p.g.a. kriminalitet, medan flickorna i huvudsak intogs p.g.a. vagabondering och sexuell vanart (SOU 1964:24).

Välfärdssamhällets kulmen och baksida

Sverige hade klarat sig oskadat genom andra världskriget. Landet hade inte varit i krig på många år, till skillnad från omgivande länder. Den brittiske historikern E.J.Hobsbawm beskriver Sverige som ett av de få länder i världen som under 1900-talet inte varit drabbat av vare sig krig eller revolutioner (1997:519). Representanter för Sverige deltog i FN-debatter i olika sammanhang och talade för fredliga lösningar. Vi var också världens rikaste land, eller åtminstone bland de rikaste, och kunde uppvisa statistik på att vara det land som hade högst inkomster, fler telefoner, bilar, TV-apparater, kylskåp m.m. än något annat land. Den goda ekonomin ledde också till att allt fler började resa ut i världen och bekanta sig med andra länder. Den svenska välfärden var unik, liksom den blandekonomiska samhällsekonomin och den höga graden av jämställdhet. Allt gav näring åt en nationalism som innebar en känsla av duktighet och trygghet. Industrin arbetade för högtryck och svensk kvalitet, effektivitet och funktionsduglighet blev slagord. Medelklassen började växa när allt fler fick tillgång till högre studier och bättre ekonomiska förhållanden (Therborn 1973)

Kvinnan hade under 1960-talet en mera jämställd position genom att socialförsäkringssystemet nu inte skilde mellan könen. Inkomstbortfallsprincipen var grunden sedan 1950-talet för socialförsäkringarna och när kvinnorna nu också hade tillträde till arbetsmarknaden fick de därigenom också del i socialförsäkringarna. Men fortfarande stod en stor del av kvinnorna utanför trygghetssystemet (Edebalk 1996, Abukhanfusa 1987).

Uppbyggnaden av välfärdssamhället hade pågått under lång tid. Problemen var inte längre lika akuta, tillgången på arbete var god och det fanns utrymme för reflektion. En reflektion som ledde till att många vände blickarna utåt i världen och reagerade på krig och missförhållanden i andra länder. Men även de som vände blickarna in i folkhemmet och granskade välfärdssamhället fann missförhållanden. Ett sådant var behandlingen av minoriteter inom landets gränser. Från 1930-talet förändrades migrationen från att Sverige varit ett utvandringsland till att allt mer bli ett land som tog emot invandrare. På 60-talet var inflyttningsnettot högt när den växande industrin behövde arbetskraft. Men invandrarna smälte vanligen inte in i den svenska vardagen. De mötte ofta motstånd från svenskarna och hamnade ofta i ett utanförskap. Debatten om minoriteternas förhållanden i Sverige var het och handlade i mycket om finländarnas, zigenarnas och samerna levnadsförhållanden och om de nya invandrarnas situation i de nybyggda förorterna (se t.ex.

Inghe 1967:258ff).

I det rika sextiotals Sverige fanns också kritik mot talet om det goda välfärdssamhället. Många menade att rikedom, trots ett långvarigt socialdemokratiskt styre, inte var fördelad på ett rimligt sätt. Nu hade dessutom den samhällsvetenskapliga forskningen vuxit sig stark och börjat få inflytande. Kritiken mot välfärdssamhället lyftes fram i flera forskningsrapporter.

Gunnar Inghe (1960) visade att det trots den höga levnadsstandarden i landet fortfarande fanns fattigdom och att denna fattigdom inte bara var ekonomisk. Även om de fattiga i Sverige hade högre materiell standard än motsvarande grupper i andra länder fanns de och de hade avsevärt sämre förutsättningar i samhället än övriga grupper. De sämst ställda saknade inte bara pengar utan hade också svag hälsa både psykiskt och somatiskt. Inghe framförde också en hel del kritik mot socialvården och hävdade bland annat att dess resurser borde samordnas till en helhetssyn på människors problem och att personalen borde utökas. Det skulle innebära stora kostnader, men det var kostnader som var nödvändiga att ta för att utrota fattigdomen och ge de sjuka och hjälplösa en mera människovärdig tillvaro. Senare fördjupade Gunnar Inghe denna kritik tillsammans med sin hustru Maj-Britt (Inghe&Inghe 1967). De visade att klassamhället fortfarande fanns kvar och att stora grupper stod utanför välfärden. De hjälpåtgärder som fanns för de sämst

ställda grupperna täckte endast de värsta bristerna. För vårdinstitutionerna var det största problemet att finna kvalificerad personal när industrin var i stort behov av personal och erbjöd högre löner. De av samhället utstötta hamnade utanför trygghetssystemen eftersom dessa system förutsatte att människorna var något så när ordentliga, ekonomiska, förutseende och arbetssamma. Trygghetssystemet förutsåg inte att alla inte klarade av att anpassa sig de regler det angav. De utstötts livsmönster stämde inte överens med systemet och kunskapen om de utstötta var för liten, liksom kunskapen om relationer mellan och inom olika grupper i samhället (aa:217ff).

Vetenskaplig syn på gränsöverträdande och anstalter

Inghe, Jonsson och Eriksson

Sextiotalets stora namn i debatten hade egentligen haft inflytande på utvecklingen under lång tid. Det är fortfarande i huvudsak män, men det politiska inslaget i debatten är inte längre lika tydligt. De som gör sig hörda är ofta radikala, men de hörs inte i egenskap av politiker, utan som "experter", professionella. Gunnar Inghe, Gustav Jonsson och Torsten Eriksson hade sedan slutet av 1930-talet deltagit i såväl det praktiska arbetet med ungdomar som i

utredningar kring ungdomskriminalitet och ungdomsbrott. Gustav Jonsson hade på 1940-talet medverkat i att definiera den vanartiga ungdomen såsom neurotisk. Istället för vanart, kriminalitet och sjukdom började man på sextiotalet tala om det som ansågs vara de bakomliggande problemen, såsom beteenderubbningar och missanpassning (Vinterhed 1980a).

Olof Kinbergs inflytande var fortfarande stort under 1960-talet. Nu var det hans elever och medarbetare som dominerade arenan. Gustav Jonsson och Gunnar Inghe hade båda arbetat hos Kinberg. Gustav Jonssons kritik av fångvården hade många likheter med Kinbergs tidigare uttalanden. Det som skilde dem åt var grunden för tron på möjligheten av en rationell behandling. Där Kinberg hävdade en biologisk determinism hävdade Jonsson en individualpsykologisk och psykoanalytisk människouppfattning (Qvarsell 1993:258). Gunnar Inghe var läkare och aktiv både inom den socialpolitiska debatten och RFSU⁸. Roger Qvarsell (1993) beskriver Inghe som Kinbergs främste och trognaste elev. Inghe hade arbetat tillsammans med Kinberg i 30 år. Först på rättspsykiatriska kliniken på Långholmen och sedan på Kriminologiska institutet. I början av 1960-talet blev Gunnar Inghe landets förste professor i socialmedicin. Under hela sextiotalet var han drivande i debatten om

⁸RFSU=Riksförbundet för sexuell upplysning

välfärdssystemets baksidor.

Gustav Jonsson hade arbetat hos Olof Kinberg på Rättspsykiatriska kliniken på Långholmen i slutet av 1930-talet, men lämnade rättspsykiatrin till förmån för barnpsykiatrin. Jonsson kombinerade en professionell ställning med forskning och deltagande i debatten. Skå hade funnits sedan 1947 och både haft stort inflytande på ungdomsvården och utsatts för hård kritik. På femtioalet inleddes forskning på barnbyn. Med tiden kom kritiken mot Skå att nyanseras allt mer. Enstaka händelser kunde diskuteras och kritiserats utan att barnbyn som helhet förkastades. På 1960-talet hade Barnbyn Skå fått samhällets acceptans, många ställde sig positiva till verksamheten där. Pionjärtiden på Skå var över. Gustav Jonsson var kvar, men i övrigt byttes mycket av personalen ut (Vinterhed 1980b). Jonsson disputerade 1967 på sin avhandling om Skå-barnen och deras bakgrund, där han lyfter fram begreppet "det sociala arvet"⁹. Intresset för avhandlingen var enormt och "socialt arv" har blivit ett begrepp som används i vida sammanhang (Vinterhed 1980b). Med det sociala arvet menade Jonsson arv i den mening som man vanligen talar om när det handlar om att man ärver pengar, makt och egendom, men han betonade att man också ärver

9 - Två år senare gav Jonsson ut avhandlingen i en populärvetenskaplig version (Jonsson 1969).

dess motsatser: fattigdom, vanmakt och egendomslöshet. Jonssons undersökning byggde på erfarenheterna från Barnbyn Skå och handlade framför allt om skolbarn mellan 7 och 15 år. På Skå gick man emot det gängse sättet att tänka, att förseelser skulle följas av straff. Man såg gränsöverträdandet som en rubbning som skulle följas av behandling. Rubbningen var oftast beroende på bristande på emotionell kontakt med vuxna. Därför skulle barnen få behandling som innebar att de blev känslomässigt "omstämnda" och fick bättre kontakt med vuxna. Att som tidigare fortsätta straffa dessa barn menade Jonsson var att ge starkare dos av en medicin som man visste inte botade.

Torsten Eriksson var jurist och hade genom sin kontakt med justitieminister Karl Schlyter, redan på 1930-talet haft stort inflytande på fängvården. Eriksson hade bl.a. studerat under Olof Kinberg på Långholmen, vilket hade påverkat hans syn på kriminalpolitiken. Kinberg hade introducerat "den positiva skolan" för Eriksson. Den skolan betecknas också "den italienska" och syftade till att domstolarna skulle ha stor frihet att välja påföljd och att det i princip inte var någon skillnad mellan straff och skyddsåtgärder (Eriksson 1977). Efter att under 1950-talet arbetat inom ungdomsvården, blev Eriksson 1960 generaldirektör för Kriminalvårdsverket. Det blev därför han som fick stå som ansvarig för de stora anstalterna, t.ex. Kumlaanstalten.

Kritiken mot anstalten och behandlingstanken

1965 trädde Brottsbalken i kraft. Det var en total översyn av straffrätten, men innebar i praktiken inte några större förändringar. De flesta hade lagändringarna hade genomförts successivt under den långa utredningstiden, nu samlades de. Brottsbalken blev något av en behandlingstankens kulmen. Samtidigt som Brottsbalken trädde i kraft började också kritiken mot behandlingstanken växa sig stark (se bl.a. Victor 1995). I USA publicerades flera arbeten om fängelsets negativa påverkan i början av 1960-talet. Man talade om fångarnas "prisonisering" och diskuterade varför en fångkultur uppstod. De amerikanska studierna visade att fängelset tillfogade de intagna så mycket lidande att de behövde skapa sig ett försvar mot systemet. Den gemensamma fångkultur som utvecklades på anstalterna enade fångarna och skyddade dem mot fängelsets press¹⁰ I Norge presenterade Nils Christie (1960) en undersökning av norska ungdomsbrottslingar där han visade att den unge brottslingen inte uppvisade några större skillnader mot ungdom i allmänhet. I debatten framställs de dock som annorlunda. Christie hävdade att den enskilde individens situation blir ännu svagare i förhållande till myndigheterna när rättssystemet tar psykiater till sin hjälp.

¹⁰ En beskrivning av den amerikanska forskningen finns bland annat hos Mathiesen (1985)

Den reformvänliga opinionen förändrades från att kräva fler och bättre anstalter till att främja individuella behov bättre. Genom det varierade anstaltsutbudet för unga och därmed den stora möjligheten till statlig kontroll betonade kritikerna att det fanns en risk för att man hade för vaga intagningskriterier. Man kunde inte förutse vad åtgärden kom att innebära och vem det var som kom att bli föremål för den. Den psykologiska vetenskapen blev betraktad som ett verktyg för obegränsad statlig repression.

75 procent av de som ertappats för brott var mellan 10 och 25 år. 25 procent av dessa var under 15 år, d.v.s. inte straffmyndiga. Ungdomskriminaliteten lyftes därför fram som det viktigaste kriminalpolitiska problemet (se bl.a. Sveri m fl 1966). Knut Sveri visade att brottsligheten fördubblats under de senaste 15 åren. Framför allt var det tillgreppsbroten som hade ökat. Eftersom det var de yngsta som var mest brottsaktiva borde uppmärksamheten riktas mot dem, för att förhindra att de utvecklades till karriärbrottslingar.

Sveri (aa) konstaterade också att den svenska straffrätten saknade varje form av empiriskt underlag och därmed var att anse som obevisad. Han påpekade att det var sannolikt att den hade helt andra bifunktioner än vad som var tänkt. För att undanröja metodologiska tvivel i tolkningen av effektstudier från olika påföljder diskuterade Sveri möjligheten till experimentstudier där

likartade brottslingar delas in i grupper och får olika påföljder för samma brott. Det finns en etiskt dilemma med sådana experiment, men Sveri frågade "Utgör inte hela den existerande kriminalpolitiken ett enda stort "experiment"?" (aa:38) och syftade till avsaknaden av empirisk prövning av de existerande påföljderna.

Bengt Börjeson (1966) hade löst det metodologiska dilemmat med att arbeta med en kvasi-experimentell metod. Utifrån bakgrundsvariabler om drygt 421 unga män mellan 18 och 20 år och information om återfall efter de domar de fått skattade han nio riskkategorier. Kategorierna byggde på bakgrunds-informationen och utgjorde grupper av någorlunda socialt jämbördiga personer. Börjeson fann att icke-frihetsberövande påföljder i mindre utsträckning ledde till återfall än frihetsberövanden, varefter han propagerade för att de icke-frihetsberövande påföljderna i större utsträckning skulle användas.

Börjesons studie publicerades året efter att Brottsbalken trätt i kraft. Avhandlingen och den nya lagstiftningen var samma andas barn. Samhället hade nu utvecklat en så hög grad av kontroll över medborgarna att det var möjligt att bedriva straffande verksamhet utanför anstalten. Disciplineringen fanns nu inte bara på anstalten. Politikernas beslut om ny lagstiftning och vetenskapens resultat gick hand i hand. Man förordade samma inriktning, men i det praktiska utövandet var man ännu inte där. Anstalten i dess olika former var

fortfarande central för straffandet. Inte minst som hot.

Vetenskapen hade nu ett större inflytande i de statliga utredningarna också. Den socialdemokratiska ideologin var stark och etablerad, men de politiska visionerna hade mattats av. Å ena sidan var välfärdssamhället genomfört, å andra sidan hade det inte löst alla problem. I en utredning om behandlingsforskningen vid ungdomsvårdsskolorna (SOU 1964:24) konstaterades att behandlingsarbetet var diffust och otillräckligt. Utredarna ville ha mera forskning på detta området och ställde frågor som "Hur skall man kunna begagna sig konstruktivt av gruppprocessen istället för att se den som en begränsning?"(aa:123) De riktlinjer för forskning på området som drogs upp av utredningen följdes dock inte upp under sextioalet. Bondeson (1974:37) påpekade att ännu 10 år efter att utredningen presenterades hade inget av det föreslagna kommit att förverkligas.

Sex, droger och rock´n´roll

När 40-talets stora barnkullar blev ungdomar förändrades tonårskulturen¹¹. Den nya ungdomen klädde sig annorlunda, lyssnade

¹¹De största barnakullarna föddes 1944 och 1945 och var alltså i 15-årsåldern när sextioalet inleddes. De kunde då ta till sig den kommersiella och internationella tonårskultur som successivt byggts upp under 1950-talet. Samtliga de faktorer jag tar upp kring ungdomskulturen

på annan musik och de kunde p.g.a. högkonjunkturen också konsumera på ett sätt som varit omöjligt för deras föräldrar. Tonåringarna hade både pengar och tid. Fritiden fick en ny innebörd och den fylldes av de unga med den nya musiken, pop och rock'n'roll. De stora ungdomskullarna var aktiva och deras opposition mot vuxensamhället hördes tydligt. Tidigare ritualer inför inträde i vuxenvärlden ersattes successivt av andra (jfr Mitterauer 1991). I samma period började narkotikan bli vanligt förekommande, både bland asocial och missanpassad ungdom och inne på fängelserna. Det fanns en oro för att narkotikan skulle sprida sig till icke asociala ungdomar och dra in dem i kriminalitet. Kunskapen om narkotika och narkomaner var ringa och samhället stod handfallet eftersom man inte kunde se några lämpliga åtgärder (se t.ex. Inghe 1967:181ff). Bilden av familjen förändrades i denna tid, kärnfamiljen var inte längre den enda möjliga formen. Skilsmässor och aborter började bli allt mer accepterade och andelen ensamboende vuxna började öka. Sexualiteten var inte längre ansedd som en äktenskaplig fråga om barnalstring. Synen på sexualitet förändrades, det blev möjligt att prata om sex. Den nya sexuella

fanns redan på 50-talet, men det var förts genom de stora barnkullarna som det riktigt bröt igenom i Sverige (Rasmusson 1983). Andra former av ungdomskultur hade förekommit under tidigare perioder (se t.ex. Mitterauer 1991, Frykman 1988, Wigerfeldt 1996)

frigjordheten anammades framför allt av ungdomarna, speciellt sedan p-pillret kommit ut på marknaden (Mitterauer 1991).

Den samlade bilden av den nya ungdomskulturen väckte reaktioner i vuxenvärlden. Huruvida det var ungdomen i sig, eller den samhällsomvandling som möjliggjorde ungdomskulturens styrka och utbredning, finns det skilda uppfattningar om. Ungdomen i allmänhet, och den gränsöverträdande ungdomen i synnerhet, fick dock representera det hot mot samhällsordningen vuxensamhället upplevde. Stanley Cohen (1972) myntade begreppet "moralisk panik" utifrån sin studie av två ungdomsgäng på sextioalet och hur de framställdes i media. Vuxenvärlden kunde inte förstå de unga, de kunde inte identifiera sig med dem. I kombination med de ökade tillgreppsbroten framstod bilden av ungdomskulturen som något ohanterligt. Valfärdssamhället ansågs ha misslyckats med den nya generationen. Nu behövde man samlas och ta nya tag.

1957-59 samlades politiker och representanter för socialvård, kriminalvård, polis- och åklagarmyndigheter i en serie av konferenser. Syftet var att samordna åtgärderna mot ungdomsbrottslighet. Anteckningar kring konferenserna och de förslag man kommit fram till gavs ut i en statlig utredning och angav ramarna för sextioalets åtgärder mot ungdomar (SOU 1959:37). Konferenserna ledde till att man uppmärksammade åtskilliga brister i beredskapen mot ungdomsbrottsligheten, men också att man

konstaterade att många områden var under förändring.

Ungdomsproblemen förklarades med att de unga hade anpassningsproblem. De flyttade oftare än tidigare ungdomsgenerationer och de lämnade de orter de vuxit upp på. De hade också mer pengar att röra sig med än vad tidigare generationer haft. Den stora sociala trygghet Sverige nu hade uppnått hade inte följts av erforderliga insatser för att förebygga psykisk ohälsa, vantrivsel och anpassningssvårigheter. Därför betonar konferenserna behovet av att "de *mentalhygieniska* aspekterna vinner större beaktande än hittills inom olika områden av samhällslivet" (aa:24) Förebyggande åtgärder skulle bedrivas och de skulle riktas mot inre faktorer hos ungdomarna. Konferenserna var kritiska mot att förslaget inför den barnavårdsplan som skulle komma 1960 inte betonade de förebyggande åtgärderna. Yttre faktorer som den materiella standarden är tillgodosedda, nu skulle blickarna vändas inåt.

Konferensen förordade en upprustning av anstaltsvården och påpekade att väntetiderna för intagning var allt för långa. I mars 1959 stod 189 personer på väntelista till ungdomsvårdsskolornas 750 platser. Man ser domstolarnas domar, som i allt högre grad inneburit att unga döms till fängelse och straffarbete, som ett tecken på bristande resurser i socialvården. Men det var inte bara antalet platser som behövde öka, verksamheten måste också förbättras. De

resultat som sammanställts från vården på ungdomsvårdsskolorna visade nedslående uppgifter om återfall i brottslighet. De flesta undersökningar visade att efter fem år hade omkring tre fjärdedelar av ungdomarna återfallit i brott. Lika nedslående resultat visade fängvården, varför man föreslog att det även inom fängvården skulle bli en förbättrad verksamhet med gruppterapeutisk inriktning. Eftervården ansågs vara central för att bekämpa återfall i brott. Strävandet efter åtgärder i frihet, med eller utan anstaltsbehandling, ansågs ha stora möjligheter både inom kriminalvård och ungdomsvård, under förutsättning att insatserna bedrevs effektivt. Ungdomars situation och kriminalitet konstaterades ha många skilda orsaker och många skilda lösningar. Som en samordnande funktion föreslog därför konferenserna att ett "statens ungdomsråd" skulle inrättas. Det skulle ha till huvuduppgift att samordna och effektivisera samhällets åtgärder mot ungdomsbrottsligheten.

Ett samlat grepp - Sextiotalets åtgärder

Genom Brottsbalken blev *prognosen* viktig, före val av påföljd skulle såväl behovet som sannolikheten av ett positivt utfall av behandlingen prövas. Ungdomsfängelset var den centrala anstalten för att ta hand om unga lagöverträdare. För att komma till ungdomsfängelset skulle den unge vara i behov av och motiverad för vård. Behandlingen skulle pågå där tills den unge ansågs mogen att

möta samhället, d.v.s. ha tillgodogjort sig behandlingen. Både intagningen i och utskrivningen från anstalten skulle styras av den unges personliga förhållanden. I vetenskaplighetens namn skulle biografin ligga till grund för prognoser. Biograferingens centrala roll för med sig att socionomernas och psykologernas inflytande på området ökar. På liknande sätt som Ohrlander (1992) beskrivit det tidiga seklet som en moralisk-solidarisk diskurs och det sena tjugotalet som en administrativ diskurs kan man tala om sextiotalet som en *prognostisk diskurs*.

Trots att skyddshem och uppfostringsanstalter nu alla var ungdomsvårdsskolor var särskiljandet viktigt. Anstalterna skulle nu ta hand om olika ungdomar med olika problem. Differentieringen såväl mellan som inom anstalterna var viktig. I arbetet med att särskilja de olika problemen och sedan behandla de unga gränsöverträdarna fick experterna en allt större betydelse. Anstalterna skulle, i behandlingstankens anda, inte längre vara anstalter - de skulle vara skolor, ungdomsvårdsskolor. På skolorna skulle de intagna kallas elever och delas in i små grupper. Behandlingen inriktas nu på gruppen. Anstalten skulle efterlikna samhället och den lilla gruppen skulle likna familjen. Ändå börjar anstalten uppfattas som skadlig och alternativ till behandling utanför anstalten uppmärksammas allt mer. Socialvården satsade på förebyggande arbete, ungdomsvården utvecklade eftervården och

kriminalvården utvecklade frivården. Den unge skulle nu inte längre uppfostras, han skulle förändra sitt beteende. Samhällets behandlingsresurser skulle satsas på dem som kunde och ville tillgodogöra sig dem.

Under 1960-talets expansion av den offentliga sektorn ökade efterfrågan på socionomer ökade kraftigt. I de kritiska diskussionerna debatterades såväl socialvårdens uppgift och mening som socionomernas roll. Tommy Lundström (1993) har i sin avhandling noterat att barnläkarna dominerade barnavårdsfältet fram till andra världskriget och att socionomerna, som redan hade börjat delta i diskussionerna, fick en allt mer dominant position på fältet efter 1945. Socionomerna fick inträde på fältet samtidigt som kravet på utredningar allt mer hördes.

På det tidiga 1960-talet fanns en uppdelning uttalad för vem som ansvarade för åtgärderna mot unga. För barn under 15 år var det barnavården som gällde och för personer över 21 år var det kriminalvården som skulle ansvara för åtgärder mot brott. För mellangruppen fanns det tre varianter: Barnavård, ungdomsvård eller kriminalvård. Dessa tre områdena överlappade varandra, 15-17 åringar kunde numera endast ådömas fängelse "i särskilda fall", medan barnavårdsnämnden ansvarade för ungdomar upp till 21 år, under förutsättning att de inte hade åtalats. Nämnden kunde ansöka om intagning på ungdomsvårdsskola när andra utvägar prövats "för

att lösa den unges problem" eller när inga andra alternativ fanns.

Behandlingshem för psykiskt störda

1958 fanns 155 platser på anstalt för psykisk störd ungdom fördelade på sex hem: Barnbyn Skå för Stockholm, Nyhem för Malmö, Råbylund för Malmöhus län, Skärsbo skolhem och Mjörnhemmet för Göteborg samt Mellansjö skolhem för övriga landet. Dessutom fanns 135 platser på hem som drevs i enskild regi. Platserna räckte inte till, barn som ansågs behöva vården kunde inte tas emot utan fick vistas i hemmet. Andra barn skrevs ut till fosterhem för tidigt, med avbrott i placeringen som resultat eftersom fosterföräldrarna inte klarade av dem. Mentalsjukvårdsdelegationen (SOU 1958:20) föreslår att tre olika typer av hem skall inrättas: Typ I för barn som behöver ytterligare observation och/eller behandling under mindre än ett år och typ II för barn och ungdomar med primära och tidiga karaktärsstörningar. Dessa var mentalsjukhem för särpräglade barn med psykotiska symtom som kräver kontaktfrämjande omvårdnad. Landstingen skulle stå som huvudmän för verksamheten. Utredarna konstaterar efter en förfrågan hos berörda instanser att 451 barn är i behov av behandling hem av typ I, 419 av typ II och 128 barn av mentalsjukhem, allt som allt 998 barn. De flesta barn som ansågs vara i behov av typ II-hem vistades nu på ungdomsvårdsskola.

Den ökade graden av professionalisering och specialisering på anstalterna blir tydlig här. Sida vid sida med de traditionella professionerna knutna till arbete och uppfostran skall nu de människobehandlande professionerna verka. Personalen vid anstalterna skulle väljas omsorgsfullt. Utredarna betonade att personalen skulle vara erfaren och välutbildad samt i tillräckligt antal på varje anstalt. Behandlingshemmen av typ I skulle kopplas till de barnpsykiatriska klinikerna och personalen skulle bestå av läkare, underläkare, psykologer och barnpsykiatriska kuratorer. Typ II-institutionerna skulle också de ha en koppling till de barnpsykiatriska klinikerna, dock inte lika stark. Läkare borde ha knytning till barnpsykiatrin i området och anlitas efter behov, men omfatta minst en hel eller två halva dagar per vecka. Dessutom skulle en å två heltidsanställda psykologer med erfarenhet av gruppterapi finnas på behandlingshemmet. En kurator skulle ansvara för kontakten med föräldrar och för eftervården. Dessutom skulle lärare finnas för att bedriva undervisning på för åldern lämplig nivå. Hantverkare, helst snickare, skulle ansvara för den manliga ungdomens träning. Dessutom skulle fritidsledare anställas. På flickhemmen skulle skolkökslärare och slöjdlärare finnas tillgängliga. Vårdpersonalen skulle helst vara psykologiskt skolad och det skulle finnas både män och kvinnor. Föreståndare för hem för små barn och för flickor ansågs böra vara kvinnor.

Sjuksköterskor med Allmänna Barnhusets utbildning för föreståndare anfördes som speciellt lämpliga. För typ II institutioner för män föreslogs manlig föreståndare där socialinstitutets sociala linje eller ungdomsledarkurs sågs som lämplig bakgrund. Vid sidan av den manliga föreståndaren borde en husmor finnas. Personalens professionella kompetens betonades nu högre än dess personliga egenskaper. Det kommer bland annat till uttryck i att utredarna skriver att personalen *helst* skulle bo tillsammans med barnen. Eftersom det handlade om krävande barn misstänkte utredarna att det skulle medföra svårigheter att behålla personalen. Därför föreslog man istället att personalen skulle bo utanför anstalten, men att jourrum skulle finnas för nattpersonalen.

Denna professionella personal skulle nu sikta mot de ungas inre. Såväl problem som lösningar presenteras med psykologiska begrepp. Verksamheten vid typ II-hemmen skulle ha som mål att nå de karaktärsstörda med hjälp av gruppterapi och miljöpåverkan. När sexualiteten nu blivit ett ämne möjligt att diskutera är det inte längre självklart att pojkar och flickor skall vara på olika anstalter. Utredarna förordade i och för sig skilda anstalter, men av oro för homosexuella relationer ställer de sig positiva till att pröva behandlingshem med både pojkar och flickor.

Utredarna kunde inte ange någon egentlig gräns mellan behandlingshemmen och ungdomsvårdsskolorna. De talade i

allmänna ordalag om att de som fastnat i ett mera påtagligt asocialt beteende bör hänföras till ungdomsvårdsskolorna, medan de som ännu ej fixerats i asocialitet borde hänföras till behandlingshemmen, om de ansågs behöva och kunna tillgodogöra sig sådan vård. Framtiden skulle få utvisa hur differentieringen skulle se ut, erfarenheterna och resultaten från behandlingshemmen skulle få bli vägledande för vem man kunde behandla där. Lösningen på gränsdragningsproblematiken blir alltså att vända sig mot vetenskapen.

Liksom i det omgivande samhällets ungdomskultur skulle fritiden ha stor betydelse på dessa anstalter. Det är den nya ungdomskulturens uttrycksmedel man vill få in på anstalterna. Behandlingshem av typ II för tonåringar borde ha samlingslokal med utrymme för mindre orkester och vara försedd med TV-apparat och grammofon. Gymnastikredskap skulle finnas att tillgå. Hobbylokaler av skiftande slag skulle finnas att tillgå och även för arbetsträning i liten skala.

Fängelse och ungdomsfängelse

Brottsbalken hade föga hade genomslagskraft på kriminalvårdens område under 1960-talet. Den kriminalvårdsreform som kom att följa på Brottsbalken kom först på 1970-talet, vilket innebar att den betoning av kriminalvård i frihet som angavs inte omsattes i

praktiken förrän nästan tio år senare. Sextiotalet blev en omprövningstid inom kriminalvården. Det bestående ifrågasattes, men förändringarna lät vänta på sig. Ungdomsfängelse skrivs in i Brottsbalken som en påföljd, ett alternativ till fängelse, som var ett straff. I stort sker ingen förändring av kriterierna för ungdomsfängelse, endast smärre förändringar och förtydliganden görs. I Brottsbalken stadgades att den unge så snart det med hänsyn till behandlingens syfte var möjligt skulle överföras till vård utom anstalt. Dock skulle den unge, om särskilda skäl ej förelåg, vistas på anstalt minst ett år från det han intages.

Den som dömts till ungdomsfängelse intogs i direkt anslutning till domen på ungdomsråjongens centralanstalt i Uppsala. Där tog sig den prognostiska diskursen uttryck i att behandlingsplanering skulle utföras av psykolog och psykiatrisk konsult, varefter beslut om anstaltsplacering kunde ske. Något mer differentierat utbud av placeringar fanns inte. Risken för rymning, behovet av utbildning och av psykiatrisk behandling var det som blev avgörande. De anstalter som fanns att välja mellan var Skenäs som var öppen och hade inriktning på yrkesutbildning, Mariefred eller Hällby som var slutna anstalter med motsvarande inriktning. Roxtuna var inriktat på psykiatrisk behandling. Dessutom fanns anstalter i Jönköping, Nyköping och Ystad som var slutna anstalter och endast blev aktuella efter rymning från annan anstalt. Två anstalter hade

inriktning mot studier: Studiegården i Uppsala och Vångdalen i Uppland. Dessutom fanns två frigångsanstalter och skyddsvärnets i Stockholm institution Björkahemmet. Placering vid någon av de tre senare anstalterna förutsatte beslut av ungdomsfängelsenämnden.

När den unge fungerat på anstalten, d.v.s. skött sina åtaganden på det sätt personalen önskat, fanns möjlighet till vistelse utanför anstalt. Under den tid den unge vistades utanför anstalt kunde han återintas i anstalt om han visade "tredska att iaktta vad som åligger honom" eller om anstaltsvård påkallades för att förebygga att han begår brott. Den vanligaste orsaken till att ungdomar återintogs i anstalt var att de begått nya brott (SOU 1977:83). Den slutliga utskrivningen från ungdomsfängelse kunde ske efter två års vård utom anstalt och beslutades av ungdomsfängelsenämnden.

1966 öppnades Kumlaanstalten. Den tillkom som ett exempel på nytänkande. Kumlaanstalten skulle förena kraven på hög säkerhet och meningsfull behandling. De intagna skulle fördelas i mindre grupper enligt "den lilla gruppens princip". Samma princip som lanserats i ungdomsvården 10 år tidigare. De intagna skulle sysselsättas i intensivt och modernt utformat arbete. Säkerhetskraven skulle tillgodoses i såväl byggnadernas utformning som den bevakningstekniska utrustningen och personalstaten. När Kumlaanstalten planerades var fängtalet ovanligt högt. På tio år, från 1950 till 1960, hade antalet fångar ökat från 2400 till 4700.

Cellfängelserna var gamla och trånga, provisoriska lokaler tagits i bruk och det ansågs angeläget med nya anstalter. Dessutom fanns en bred opinion som krävde rymningssäkra fängelser.

1966, efter att Kumla hade byggts, bildades KRUM¹², en organisation med syfte att tillvarata fångarnas intressen och rättigheter. KRUM ifrågasatte behandlingsideologin, den tanke som legat bakom all kriminalpolitik efter andra världskriget. De påtalade att behandlingsideologin stannat vid ord, straffet hade inte ersatts med vård. Det var inte ens möjligt med vård inom fängelsets ram.

Ungdomsvårdsskola

Genom att det med Brottsbalken infördes möjlighet till "Överlämnande till särskild vård" som en påföljd att användas som alternativ till fängelse flyttades beslutet kring åtgärden från den dömande till den verkställande myndigheten. När domstolen endast angav de principiella ramarna i sitt beslut blev det socialvården som formade den egentliga domen. Den tidigare uppdelningen i uppfostringsanstalter och skyddshem var borta. Nu hette alla ungdomsvårdsskolor och skulle hantera en vid åldersgrupp, både flickor och pojkar och såväl dömda som omhändertagna enligt

¹² KRUM= Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering

barnavårdslagen. Det ställde krav på en långtgående differentiering, men när platsbristen var stor vid ungdomsvårdsskolorna ökade väntetiden för intagning och differentieringen kunde inte alltid beaktas (SOU 1964:24). Den unge kunde komma att placeras där det fanns en plats ledig, trots att hans biografi och prognos skulle vara avgörande. I praktiken innebar det att varken den dömande eller verkställande makten kunde hantera den prognostiska kulturen. Den tänkta behandlingen utifrån personliga förhållanden blev till ett avtjänande av ett frihetsberövande straff, utan begränsning i tid.

1964 fanns 25 skolor med 1030 platser, varav ca 1/4 för kvinnor. Kommittén för ungdomsvårdsskolorna (SOU 1959:25) hade föreslagit att antalet platser skulle utökas vid ungdomsvårdsskolorna för att råda bot på den akuta platsbrist som rådde i slutet av 1950-talet. Man beskrev anstalterna med:

Ungdomsvårdsskolorna är institutioner för fostran och undervisning. Skolorna har till uppgift att bereda vård och behandling åt för skyddsuppfostran omhändertagna vanartade barn och asociala ungdomar, vilka icke är i behov av vård på sjukvårdsanstalt eller anstalt för psykiskt efterblivna (SOU 1959:25:11).

Skolorna skulle ta hand om dels vanartade som omhändertagits för skyddsuppfostran, dels kriminella som överlämnats av domstolarna till barnavårdsnämnderna. Unga alkoholmissbrukare kunde också

vårdas på skolorna, såvida medicinsk behandling inte var erforderlig. I övrigt skulle differentieringen ske *mellan* de olika ungdomsvårdsskolorna utifrån kön, ålder, begåvning och psykisk beskaffenhet (SOU 1959:25).

Många studier hade presenterats kring fängselivets nackdelar och utredningen om behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna (SOU 1964:24) påtalade att de resultaten var giltiga även för ungdomsvårdsskolorna. I hopp om att finna möjligheterna med anstalterna ville utredarna söka sig till vetenskapen. Man ville vända fångkulturen till något positivt, ta makten över fångkulturen. De gjorde de utifrån den centrala frågan: Hur skall man kunna begagna sig konstruktivt av grupprocessen istället för att se den som en begränsning? (SOU 1964:24:123).

Undervisning och fritidsaktiviteter var stommen i verksamheten vid ungdomsvårdsskolorna. I den nya ungdomskulturen hade fritiden en central roll, så också på ungdomsvårdsskolorna. Fritidsaktiviteterna på anstalterna syftade till att skapa intresse för nya aktiviteter och att förebygga passivitet och håglöshet. Därmed menade man att man tränade eleverna i kontaktförmåga, stärkte deras självkänsla, omorienterade deras attityder och på så sätt medverkade till deras anpassning till samhället. Dessa positiva uttryck kan också utläsas som att man strävade efter att intervensera i ungdomarnas kultur och forma den till det av samhället accepterade

beteendet.

Varje skola skulle nu ha rådgivande läkare inom somatik och psykiatri. Personalens roll var att "i sitt uppträde vara ett föredöme för eleverna och även utom tjänsten lämna det biträde som kan påkallas och verka för ett gott samarbete". Före intagning skulle förebyggande åtgärder ha prövats och visat sig ej fungera. Skäl för intagning var brottslig gärning, sedeslöst levnadssätt, underlåtenhet att efter förmåga ärligen försörja sig, missbruk av rusdrycker eller narkotiska medel eller de som av annan jämförlig anledning var "i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida".

Konflikten mellan straffandet och behandlingen kommer upp till ytan i ungdomsvårdsskolestadgans direktiv : "Elev skall stå under noggrann uppsikt, men bör samtidigt åtnjuta det mått av frihet som kan vara förenligt med vårdens ändamål". Enligt reglerna får eleven inte utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling. Tillrättavisning får dock ske genom indragna förmåner om eleven äventyrar ordningen, eller för att förhindra rymning. Hur länge elever i olika åldrar får isoleras regleras, likaså i vilka skeden psykiater skall ge sitt samtycke. Placering på specialavdelning gäller för de elever som kräver särskild vård eller behandling, är i behov av särskild tillsyn, överflyttas från annan skola eller är inskrivna för utredning eller observation. Placering på låst avdelning är alltså inte en disciplinär åtgärd enligt regelsystemet, det är "särskild vård eller

behandling". Den slutna vårdens negativa sidor antyds redan i lagstiftningen och användningen skall därför begränsas, men man talar också om att den slutna vården även har positiva sidor (SOU 1964:24). Den slutna vården stärker elevernas känsla för ansvar, deras självständighet och förmåga att stå emot frestelser menar man. Personalen har större möjlighet till påverkan i den lilla gruppen på den slutna avdelningen och de jämna rutinerna där ger eleverna ro. Den slutna avdelningen hade som regel åtta platser samt två isolerings- eller sjukrum. Två personal finns på avdelningen dagtid och en på natten då eleverna var inlåsta. Eleverna hölls åtskilda från övriga under såväl arbete som fritid.

Pedagogiken är fortfarande moroten och piskans. Permissioner från skolan skall ges dels som belöning för gott uppförande, dels när det ur behandlingssynpunkt är lämpligt. Utskrivning skall ske när "ändamålet med vården anses uppnått", vårdbehovet bättre tillgodoses någon annan stans eller när eleven intagits på fängvårdsanstalt efter dom. Dock senast vid 21 års ålder eller senast tre år efter det att eleven omhändertogs om han var över 18 år vid omhändertagandet.

Tron på möjligheten till att behandla och förändra de unga var stark. Behandling har en snarast terapeutisk innebörd. Den medicinska/psykiatriska modellen började ge vika till förmån för den psykologiska/sociala. Nu skulle orsakerna till den unges beteende

sökas. Kommittén för ungdomsvårdsskolorna (SOU 1959:25) anlätade överläkare Elsa-Brita Nordlund som expert. Hon lämnade sina synpunkter på behandlingen och betonade tre principer: snabbhet, rubricering, differentiering. Åtgärderna skulle sättas in snabbt så att den unge såg kopplingen mellan asocialitetsyttringen och åtgärder. Så snart den unge kommit in i en åtgärd skulle han utredas medicinskt, socialt och psykologiskt varefter han kunde differentieras till lämpligaste skola. I denna differentiering skulle man vara medveten om att det alltid kommer att finnas en grupp som är "mycket litet behandlingsbar". Nordlund konstaterade att de elever som fanns vid ungdomsvårdsskolorna utgjorde en mycket heterogen grupp, men också att vissa gemensamma drag fanns. Det handlade om unga människor som befann sig i åldrarna kring puberteten, vilket i sig kunde förklara en del av deras beteende och reaktioner. Speciellt gällde det flickor som genom en dramatisk pubertet blivit offer för prostitution. Nordlund ansåg att "Flickor skall vara mjuka, medgörliga, framför allt ej aggressiva och fräcka" (aa:24).

Nordlund konstaterar vidare att det fanns ett behandlingsschema som i grunden kunde vara giltigt för alla ungdomar. Ett schema som också tydliggör problemen med innebörden av begreppet behandling. Det kan kombineras med såväl de mest grundläggande funktionerna som med djupare psykologisk

innebörd:

1) *regimbehandling* - ordning och reda för den allmänna trivselns skull, punktlighet, opersonlig hygien, bordsskick mm

2) *kollektivbehandling* - i syfte att skapa en god anstaltsanda och kollektiv ansvarskänsla. "Ju bättre kollektivandan är, ju mer kanske en dags isolering uppskattas av en elev som överträtt gällande förordningar. Det är lättare att återvända till kollektivet, när man har sonat."(aa:27).

3) *sysselsättningsbehandling* - i syfte att skapa intresse och en positiv attityd för arbete och för en aktiv fritid

4) *individualbehandling* - en för varje elev adekvat behandling utifrån hans personliga kapacitet och situation. Denna behandling skall planeras och handhas av ett behandlingsteam med social och psykologisk utbildning samt övrig personal som kommer i kontakt med den unge.

5) *psykiatrisk rådgivning* - av läkare som inte bor på anstalten utan håller viss distans till eleverna

Inte någon av dessa behandlingsformer är kopplade till de handlingar som föranlett åtgärden.

I utredningen Behandlingsforskningen vid ungdomsvårdsskolorna (SOU 1964:24:39) konstaterades att "behandling - oavsett område har de största utsikterna att bli framgångsrik när den baseras på kunskaper om vad som föranlett det tillstånd som skall behandlas". Behandling bör således vara vetenskapligt grundad och blickar bakåt mot orsakerna till det man

ser som problem. Ett dilemma som lyfts fram är att det inom området finns flera olika teorier som använder olika begrepp och lägger olika vikt vid olika saker vid olika tidpunkter. Gemensamt och grundläggande menar man att de faktorer hos individen som kan förändras är de viktigaste att beakta. Det är alltså individen som skall förändras. Men vid genomgången av olika teorier lyfter utredarna fram samhällsdynamiska faktorer, interpersonella och intrapersonella. Utredarna menar sig alltså se en hel del faktorer utanför individen, men man konstaterar att i sista hand bestäms ändå individens handlingar av hans egna behov och målsättningar.

Det är den enskilda människan som begår brottet och som därför skall göras till föremål för den "resocialiserande behandlingen". Ungdomsvårdsskolornas mål, menar utredarna, var att bota eller minska elevernas känslomässiga skador och störningar och försöka få eleverna att tillägna sig gängse normer och acceptera samhällets beteenderegler. Genom utbildning och inträning av ett hyfsat uppträdande och andra sociala vanor skulle förutsättningarna öka för att eleverna skulle finna sig tillrätta i samhället. Skolorna skulle vidare finna en "samhällsplacering" för varje elev. Behandlingen handlar mer om att utreda och sortera efter de behov man konstaterar än något som är framåtsyftande i avsikt att förändra. De allmänna principerna för vården vid skolorna skall vara: orsakssökande, individuell behandling, differentiering, flexibel

vårdtid, skola och fritidsaktiviteter samt kontakt med omvärlden.

Anstalten, där ungdomsverksamheten skulle bedrivas, skulle likna hemmet. Eftersom de stora anstalterna är de ekonomiskt mest fördelaktiga skall man inom dessa skapa mindre enheter utifrån "den lilla gruppens princip". Karaktären av anstalt borde elimineras eftersom en mer hemliknande avdelning ansågs leda till att eleverna bryr sig om den. Personalen borde bo utanför anstalten, för att de skulle kunna koppla av och för att deras barn skulle vara trygga.

Personalen på anstalten skulle bestå av rektor och assistenter som skall ha studentexamen och social- eller akademisk vidareutbildning. Vidare skulle det finnas vård och tillsynspersonal, i.e tillsynsmän, tillsynsmän och vårdare, för vilka det adekvat utbildning saknades. Dessutom skulle anstalten ha lärare, arbetsledare och underhållspersonal. "Både behandlings- och bevakningsuppgifterna tillhör anstaltens primära funktioner" (1964:24:89) Den dubbelroll det innebär i arbetet konstateras i utredningen och man menar att personalens attityder är viktigare än deras formella kompetens. Man hänvisar till en utredning från Socialstyrelsen 1963 som visade att assistenterna kände sig så styrda av de administrativa uppgifterna och rutinerna att de inte hade tid för behandlingsarbete. Det var på dessa tjänstemän behandlingsfunktionen vilade, med fallande tjänstegrad blev bevakningsuppgifterna allt mera centrala. I mitten av 1960-talet

startade en utbildning för vårdpersonal vid ungdomsvårdsskolor tillsammans med personal vid alkoholanstalter och kriminalvårdsanstalter (Bolin 1992:157). Det var den första utbildningen som vände sig till baspersonalen på anstalterna.

På sextiotalet börjar psykologer anställas på ungdomsvårdsskolorna. I juli 1959 hade den första psykologen anställts, vid ungdomsvårdsskolan i Lövsta. De första innehavarna av tjänsterna fick själva utforma innehållet, vilket innebar att det kom att få olika uttryck på olika skolor. Någon deltog i elevernas vardagsarbete, någon annan arbetade diagnostiskt, en tredje arbetade med personalen och därmed indirekt med eleverna (Bolin 1992:149).

Personalen skulle i sitt uppträdande vara ett föredöme för eleverna och även utom tjänsten lämna det biträde som kan påkallas och verka för ett gott samarbete. De skulle "skaffa sig kännedom om varje elevs egenart och utvecklingsgrad för att därigenom kunna medverka till dennes gynnsamma utveckling". Kännedomen innebar att personalen skulle sätta sig in i den unges biografi.

Vård utom skola

Ungdomsvårdsskolekommittén (SOU 1959:25) skilde mellan vård inom och utom skola och menade att den form som ansågs bäst för eleven skulle användas. För att veta vad som var bäst skulle en noggrann undersökning av anlag och utvecklingsmöjligheter företas.

Vård utom skola skulle ske så snart det var möjligt. Den skulle planeras i samråd med barnavårdsnämnd, arbetsförmedling och andra som kunde tänkas främja den unges utveckling. Vid vård utom skola skulle den unge ha "lämplig anställning eller utbildning", tillfredsställande bostad och lämplig fritidssysselsättning. .

Vården innebar att den unge kunde placeras i enskilt hem, verkstadsskola, annan institution för utbildning eller arbetsträning, mödrahem eller inackorderingshem. Den unge skulle stå under vad man kallade "lämplig övervakning". Det innebar att vård utom skola kunde betyda placering på en annan form av anstalt, eller, om den unge visat sig tillräckligt disciplinerad, ute i samhället under kontroll. Sex eftervårdskonsulenter anställdes fördelade på olika distrikt över landet. Konsulenterna skulle medverka i anordnande av inackordering eller bostad åt eleven liksom i anskaffande av arbete. Konsulenten skulle också "bistå övervakare och elevs föräldrar, andra fostrare eller närstående samt arbetsgivare med råd och upplysningar"(aa:109). Några av anstalterna hade egna eftervårdsassistenter med uppgift att finna andra placeringsmöjligheter åt eleverna.

Den unges biografering följer honom genom hela processen. Den ligger inte bara till grund för intagning och utskrivning, efter att han lämnar ungdomsvårdsskolan skall han fortfarande följas och studeras. Hans liv beskrivs och kontrolleras hela vägen. Han kan få

stöd och belöningar om han håller sig inom det normalas gränser, träder han över den blir vägen in i anstalt mycket kort.

Summering

Den socialdemokratiska visionen om folkhemmet bleknade under sextiotalet. Valfärdssamhället var genomfört, men visade sig inte vara perfekt. Brister påvisades av det vetenskapssamhälle som allt mer blivit politikens allierade. Den nya ungdomskulturen som fått fäste med de stora tonårskullarna skapade oro i vuxenvärlden. Högkonjunkturen hade medfört ett större utbud av varor och därmed också tillgripbara ting. När stölderna ökade samtidigt som den nya ungdomskulturen bredde ut sig skapades en moralisk panik som pekade ut den gränsöverträdande ungdomen. Samtidigt kunde man se att tidigare beprövade åtgärder, främst anstalter av olika slag, inte hade visat sig ge önskat resultat. De forskare som hade undersökt saken hade funnit att endast en mindre del av de som genomgick behandlingen nådde det uppsatta målet. Nya alternativ behövdes.

Behandling utanför anstalten framhävdes som en lyckad väg, men fortfarande var det anstalten som dominerade arenan. Allmänhetens reaktioner och vetenskapens rön samverkade i att man samtidigt försökte öka säkerheten och fördjupa behandlingen. Staten strävade efter att förbättra de brister som påvisades, men det var inga större reformer utan mer fråga om smärre justeringar. Såväl

ungdomsvård som kriminalvård hade visat sig ha oönskade sidoeffekter. Den fängkultur som skapades på anstalterna skulle reformeras, man skulle sträva efter att vända fångarnas enighet kring motstånd mot makten till en enighet i samstämmighet med makten.

Socionomer och psykologer kompletterade läkarna och pedagogerna på anstalterna. Åtgärderna inriktades allt mer på individerna och deras beteende under *den prognostiska diskurs* som rådde. De unga gränsöverträdarnas biografier fokuserades mycket tydligt. Nu var det inte bara vid differentieringen, valet av åtgärd, som biografen skulle beaktas. Den skulle följas upp både före, under och efter behandlingen. Biograferingsprocessen var ständigt pågående. På anstalterna skulle de intagna delas in i små grupper. Parallellt med de traditionella aktiviteterna arbete och utbildning skulle de nu behandlas terapeutiskt. Deras beteende skulle förändras.

KAPITEL 6

1990-TALET

RESULTAT OCH KOSTNADER

Översikt över 1970- och 80-talen

Kritiken mot behandlingstanken växte sig allt starkare under 1970-talet. Åtskilliga forskningsrapporter, böcker och artiklar skrevs i ämnet. 1974 trädde lagen om kriminalvård i anstalt i kraft. Den omvandling av kriminalvården som därefter skedde har kallats "kriminalvårdsreformen". Lagen om kriminalvård i anstalt innebar att straffet fängelse och påföljderna internering, ungdomsfängelse och anstaltsbehandling vid skyddstillsyn skulle avtjänas i kriminalvårdsanstalt. Kriminalvårds-anstalterna indelades i rixanstalter, för fångar med långa straff, och lokalanstalter för fångar med kortare strafftider. Anstaltslivets baksidor hade blivit uppenbara för alla. I syfte att minska de negativa effekterna av frihetsberövandena betonades nu omständigheter som skulle uppväga straffets pina. Vid anstaltsplacering skulle man beakta att den intagnes anpassning i samhället skulle främjas och att skadliga följder av frihetsberövandet motverkas. Anstaltsvistelsen skulle, om

inte kravet på samhällsskydd därigenom eftersattes, syfta till att förbereda frigivningen från anstalt. De unga skulle placeras så att anstaltsvistelsen inte invercade menligt på deras utveckling. Vissa anstalter skulle bara ta emot unga fångar (SOU 1977:83). Ändamålsbestämmelserna i lagen om kriminalvård i anstalt var mer att betrakta som ideala än reella. De verktningsmedel som lagen talade om var föga precisa och präglades av godtycklighet. Fängelset var fortfarande en institution som verkställde straff. När fängelseforskarna sökte resultatet av syften som "anpassning till samhället", fann de att dessa inte hade förverkligas.

Genom kriminalvårdsreformen 1974 utvidgades också skyddskonsulent-organisationen. Kriminalvård i frihet skulle enligt Brottsbalken vara den bärande delen av påföljdssystemet. Därför tillfördes personal till skyddskonsulentverksamheten i stor omfattning. Det var framför allt akademiskt utbildade beteendevetare, samhällsvetare, jurister och socionomer som anställdes (Bondeson 1977). Kriminalvård i frihet kom att i än högre grad än fängelserna bygga på de professionella vars expertis låg i konsten att biografera.

1974 tillsattes en utredning för att undersöka möjligheterna att avskaffa ungdomsfängelse (SOU 1977:83). I utredningen konstaterades att kritiken mot påföljden var stark och att dess särdrag till stor del hade förlorats efter kriminalvårdsreformen. Den

starkaste kritiken mot påföljden var att den inte var tidsbestämd. Det påpekades också att ett frihetsberövande alltid är förvärrande för de intagnas sociala och personliga problem och att det därför aldrig kan hävdas individualpreventiva skäl för frihetsberövande. Utredningen slog fast att frihetsberövanden av ungdomar endast skulle ske med återhållsamhet. Kriminalvård i frihet borde kunna ersätta fängelsestraff för de unga, men för att så skulle kunna ske behövdes en mera kännbar reaktion än den nuvarande skyddstillsynen. Utredningen föreslog att en ny påföljd, "tillsynsdom", infördes. Den skulle innebära intensivövervakning och möjligheter att föreskriva att den dömda skall vistas i frivårdshem. Dessutom skulle lagen ge möjlighet att kombinera övervakning och kortvariga frihetsberövanden. Utredningens förslag genomfördes inte. Ungdomsfängelsepåföljden togs bort och skyddstillsynen förändrades, dock inte i den omfattning utredningen föreslog.

1982 trädde socialtjänstlagen i kraft och åter var de olika "sociallagarna" samlade efter att sedan seklets början varit åtskilda. Socialutredningen menade att de tidigare lagarna inte hade varit enhetliga, utan splittrade både till innehåll och utformning (SOU 1977:40). Socialtjänstens övergripande mål sammanfattades med tre begrepp: demokrati, jämlikhet och solidaritet samt trygghet. Lagen skulle vara en målinriktad ramlag, utan de detaljerade regleringar som fanns i tidigare lagstiftning på området. I riktlinjerna för

anstaltsvården, för såväl unga som missbrukare, säger utredarna att anstalterna skulle användas för att bryta en akut destruktiv situation och för att kartlägga behovet av stöd och behandling, planera och påbörja problemlösningsprocessen, bereda tillflykt vid nya kriser och i speciella fall tillgodose behov av behandling i skyddad miljö under längre tid. Socialtjänstens tre grundläggande principer: kontinuitet, flexibilitet och närhet, skulle beaktas vid utformning och användning av anstalterna. Man skulle frångå differentiering utifrån symtomen, vårdbehovet, till förmån för närhet till hemorten. Anstalten ansågs vara ett medel i att genomföra behandlingsprogram. Klienten, som den i anstalt intagne nu kallas, skulle själv medverka i planeringen av behandlingen och ha samma tillgång till samhällets resurser som övriga medborgare. Vård utan samtycke skulle också kunna beredas, eftersom samhället måste anses ha ansvar för att de underåriga inte skadar sig själv genom sitt beteende. "Samhällets medverkan skall syfta till att bereda barn och ungdomar trygga uppväxtförhållanden" (aa:391) Kravet på samhällsskydd skulle inte längre vara avgörande, nu var det den unge själv som skulle skyddas. Ansvaret för ungdomsvårdsskolorna fördes från staten till landstingen och namnet ändras. §12-hem blev den nya beteckningen utifrån §12 i Lagen om vård av unga, även om de officiellt hette "hem för särskild tillsyn".

Ekonomisk kris och nytänkande

Välfärdssamhället hölls vid liv fram till 1980-talet, då priset för den fulla sysselsättningens politik visade sig i att levnadsnivån hade hållits nere, inkomstskatterna blivit höga och ett stort budgetunderskott skapats. Detta ledde till att den politiska kursen förändras och välfärdssamhället börjar avvecklas (Hobsbawm 1997:466). På nittioalet går Sverige åter in i en kraftig lågkonjunktur. Arbetslösheten är högre än den varit under hela efterkrigstiden. Arbetsmarknadspolitiken inriktas mot utbildning, både gymnasiala och eftergymnasiala utbildningsinstitutioner får ta emot ett ökat antal elever. Industrin har automatiserats och internationaliserats. Den offentliga sektorn rationaliseras. Det sociala trygghetssystemet förändras och allt fler hamnar utanför det. Arbetsmarknaden ser inte längre ut som den har gjort och ingen vet riktigt hur den kommer att se ut. Idealet med att arbeta åt en och samma arbetsgivare finns inte längre kvar. Nu är det begrepp som social kompetens, flexibilitet och nytänkande som återfinns i platsannonserna. Nittiotalsmänniskan skall vara en välutbildad individualist. Allt efter som utbildningstiden har förlängts har också ungdomstiden förlängts. De ungas etablering i vuxenvärlden kommer allt senare.

Politiken har polariserats. Nya partier har tagit plats i riksdagen. Regeringarna har varit omväxlande socialdemokratiska

och borgerliga under flera år. Någon tydlig ideologisk vision kan inte följas i politiken. Invandringen till Sverige har förändrats från arbetskraftsinvandring till flyktingmottagning. Debatten om invandrarfrågor är laddad. Rasistiska organisationer etablerar sig och rädslan för dem sprider sig.

Vetenskap och polarisering

Den politiska arenan kännetecknas inte längre av en strävan att nå enighet. Det blivit viktigt för partierna att profilera sig politiskt och den tidigare starka socialdemokratiska kontinuiteten är sedan länge bruten. Ingen regering kan räkna med att få sitta kvar efter valet, majoriteten i riksdagen skiftar. Ett av slagträden i den politiska debatten är kriminalpolitiken, som t.ex. när moderaterna i valrörelsen 1993 gick till attack mot socialdemokraternas kriminalpolitik med bl.a. frågan om den villkorliga frigivningen (Victor 1995). Vetenskapssamhället har fått en ledande roll i utvecklingen av nya åtgärder. Politikerna uttalar inga visioner om hur framtiden skall te sig, det handlar mera om kortsiktiga och grova uttalanden i detaljfrågor. I debatten refererar politikerna ofta till forskningsresultat av olika slag.

Den moraliska paniken kring det grova ungdomsvåldet och kring sysslösa ungdomsgäng som driver runt på gatorna får ny näring av enstaka, men grova brott begångna av ungdomar. Man

talat om det meningslösa våldet, omotiverat och oprovocerat våld. Media målar upp en bild av det kraftigt ökande ungdomsvåldet och debatten är intensiv. Parallellt förs en diskussion om hög ungdomsarbetslöshet, att många ungdomar uppbär socialbidrag och inte har råd att skaffa egen bostad. I diskussionen finns också uttalanden om att de som nu är unga och inte kommer in på arbetsmarknaden eller skaffar sig en högre utbildning kommer inte heller att någonsin släppas in på arbetsmarknaden.

Kriminologer visar på att brottsligheten snarare ändrat karaktär än ökat, men det råder oenighet kring hur statistiken skall tolkas (Qvarsell 1996). Qvarsell lyfter, liksom många före honom gjort, fram att problemet med kriminalstatistik är att man inte kan veta vad den beskriver. Är det den faktiska brottsligheten, förändringar i lagstiftningen, domstolspraxis, polisens insatser eller benägenheten att anmäla brott? Eftersom merparten av befintlig forskning visar på brister i rådande system söker man nya vägar.

Ett nytt sätt att forska kring behandling under 1990-talet är att se till varför vissa lyckas, snarare än misslyckas. Misslyckandet har så länge bekräftats att man glömt bort de som faktiskt lyckas. När behandlingen under lång tid utsatts för kritik har man inga stora förväntningar på att den kommer att leda till några goda resultat. När man konstaterar misslyckandena blir det bara en bekräftning av tidigare kända resultat. Istället för att söka fel och problem skall

man nu söka efter vad det är som fungerar, det friska istället för det sjuka. Begrepp man inom denna salutogenetiska inriktning betonar är "känsla av sammanhang", vilket bygger på Aron Antonovskys (1991) modell om hälsans uppkomst och består av begriplighet, hanterbarhet och meningfullhet. Man talar om *copingmekanismer* (åtgärder en person vidtar för att hantera svåra livssituationer) såsom konfrontation, distansering, självkontroll, socialt stöd och positiv omtolkning. Vidare talar man om *resilience* (ung. motståndskraft) och osårbarhet (Claezon 1996).

Bengt Daleflod (1996) har presenterat en schematisk sammanställning av de aktuella forskningsrönen på området. Han talar om att man måste arbeta förebyggande både på individ och samhällsnivå för att minska ungdomsbrottsligheten, bland annat måste högriskbarn lokaliseras, fångas upp och satsas på. Man måste identifiera högriskungdomar och göra noggranna utredningar av individens problem där problemen analyseras noggrannare. På så sätt kan den unge och behandlingen matchas, d.v.s. att den unge differentieras till rätt instans och får rätt behandlingsplan. Planeringen för varje individ skall vara individuell. Den behandling som används skall kunna visa goda resultat och de som arbetar med ungdomar skall vara måna om att sätta sig in i forskningsresultaten. Många behandlingsformer har visat sig inte fungera och de skall därför undvikas. Bestraffning och avskräckning fungerar inte. De

program som visat sig framgångsrika bygger på social inlärningsteori och kognitiv beteendeterapi. Eftersom familjens roll för utveckling och vidmakthållande av asocialt beteende är betydande bör familj och nätverk ingå i behandlingen, vidare bör man satsa på undervisning och yrkesutbildning. Slutligen skall den behandling som ges vara ledd av kvalificerad och utbildad personal som har en gemensam hållning. Man kan se här hur vikten av ytterligare individualisering av åtgärderna betonas. Behandlingen skall ingripa djupare i gränsöverträdarens själ. Familjen skall tas in i behandlingen så att den disciplinerande behandlingen innebär skall omfatta även gränsöverträdarens anhöriga.

Ungdomsbrottsligheten är inget samhällsproblem på nittio-talet. Nu är det ungdomarna som *har* problem. Man talar om missanpassade ungdomar, ungdomar med grava sociala problem o.s.v. (jfr Sarnecki 1996). Ungdomarna har problem och de förorsakar problem för "brottsoffer", en grupp som allt mer uppmärksammas. De som utsatts för brott kommer nu i så hög grad i fokus att en särskild statlig myndighet inrättas för att tillvarata deras intressen, Brottsoffermyndigheten. Denna myndighet skall samordna insatser för de enskilda brottsoffren men också finansiera genom forskning om brottsoffer.

I utredningarna under 1990-talet betonar man vikten av att hålla isär den vård och behandling som motiverar en viss påföljd och

den som sker under verkställighet. De principer som bör styra hur påföljderna för unga lagöverträdare är:

- *humanitet*: förståelse för de ungas situation och behov
- *förutsebarhet*: innebörden och omfattningen av en dom skall framgå från början, ej som tidigare med tidsobestämda straff
- *klarhet*: "En reaktion på brott är ett straff och skall också kallas det" och det skall göras klart för den unge
- *proportionalitet* till brottet
- *rättvisa*: lika brott ger lika straff, samma regler för alla
- *konsekvens*: både allmänhet och den dömda skall kunna lita på att det som döms ut också verkställs

Likheten är stor med den klassiska straffrättsskolans grundidéer: lika fall skall behandlas lika, straffet skall vara proportionellt mot brottet och gärningsmannen skall anses ansvarig för sina gärningar. De tidsobestämda straffen skall bort och den unges situation och behov skall beaktas. I övrigt är det en återgång till den klassiska skolan med brottet/handlingen i centrum när det gäller val av åtgärd. Under verkställigheten skall behandlingsinsatserna öka. Alla skall behandlas. Biograferingen, differentieringen och individualiseringen är förskjuten till efter domen. Det är inte längre domstolarnas jurister som skall fatta det formella beslutet om differentiering. De

beslutar enbart utifrån handlingen som begåtts. Differentieringen handhas framför allt av socionomer. Sedan 1960 har socionomerna blivit 7 gånger fler och psykologerna 23 gånger fler medan juristerna bara blivit 2,5 gånger fler. Juristerna har under senare år desutom allt mer sökt sig mot det privata näringslivet och domarkåren har i hög grad feminiserats (Bertilsson 1989, K Svensson 1996 a).

När 1990-talet börjar domineras av den nyklassiska straffrättsskolan reagerar de kriminologiska forskarna på samma sätt som de hade gjort under bl.a. 1970-talet. Nu ger de ut en antologi med titeln "Varning för straff" (Victor 1995). Antologin innehåller artiklar som talar mot den oreflekterade tilltron till straffrätten som medel för att minska brottsligheten. I antologin påvisas bl.a. den polarisering som skett inom kriminalpolitiken där de straffrättsliga frågorna allt mer blivit partipolitiska slagträn. Polariseringen gäller också inom gruppen "kriminella" där man kan se stora sociala skillnader mellan olika grupper av dömda. Långa frihetsberövanden ökar parallellt med att alternativa påföljder inom ramen för kriminalvård i frihet byggs ut.

Sarnecki summerar

Ungdomsbrottskommittens betänkande (SOU 1993:35) utgår till stor del från en kunskapsöversikt som gjorts av kriminologiprofessorn Jerzy Sarnecki. Han, liksom många före honom, lyfter fram att

brottslighet i mycket är ett ungdomsfenomen. Ungdomar är de mest brottsaktiva. Men det är vissa brott som är typiska ungdomsbrott. Till dem hör t.ex. väskryckning, bilstöld och legitimationsförfalskning. Tillgreppsbrott är mycket vanliga bland de brott där ungdomar misstänks. Däremot är det färre ungdomar än vuxna som misstänks för skattebrott, trafikbrott, narkotikabrott och misshandel. Kvinnor och flickor är mindre brottsaktiva än män. Den nu gällande lagstiftningen definierar fler handlingar som hör till den klassiska mansrollen som brott, medan kvinnligt asocialt beteende inte alltid är kriminaliserat. Inom ungdomskriminaliteten uppvisar flickorna ett traditionellt könsmönster. De spelar en underordnad roll, är oftare passiva genom att stå på vakt etc. Deras brott är ofta kopplade till den man de har ett kärleksförhållande med, när förhållandet tar slut upphör kriminaliteten.

Sarnecki framhäver de utländska medborgarnas roll i kriminalstatistiken. Under 1960-talet hade detta varit omöjligt att uttala, men Sarnecki kan nu lyfta fram ämnet. 1990 var utländska medborgare och fd utländska medborgare 2,4 gånger överrepresenterade på hem för särskild tillsyn jämfört med sin andel av befolkningen. 54 procent av alla intagna på dessa hem hade någon form av utländsk bakgrund. Sarnecki ser som tänkbara förklaringar till detta att invandrarna diskrimineras av rättsapparaten och socialtjänsten eftersom det inte framkommer samma skillnader

när självrapportering av brott undersöks. I senare uttalanden har Sarnecki också framhåvt betydelsen av den sociala position invandrarna befinner sig på. Brottslighet och gränsöverträdelse har alltid setts som underklassens beteende. I nittiotalets Sverige är det i stor utsträckning invandrarna som utgör underklassen.

De förklaringar till ungdomsbrottslighet som används nu är genomgående vetenskapligt underbyggda. Det är flera vetenskapliga discipliner som förklarar fenomenet. Var och en utifrån sitt perspektiv. Sarnecki redovisar dem och menar att biologiska teorier har viss tillämplighet, vissa fysiologiska faktorer kan användas för förklaring av brottslighet. Dessa teorier tar sin utgångspunkt i att vissa människor behöver starkare stimuli för att klara det dagliga livet, utan dessa stimuli riskerar de att gå in i djupa depressioner och t o m begå självmord. Bland symtomen tas hyperaktivitet kombinerat med låg nivå av adrenalinutsöndring upp liksom missbruk och förekomsten av extra y-kromosomer. Dock kan inte detta ensamt förklara kriminaliteten. Därför måste de samhälleliga faktorerna beaktas. Familjeförhållandena konstateras ha ett starkt samband med kriminalitet, vilket Sarnecki baserar bl.a. på Gustav Jonssons teorier om det sociala arvet. De faktorer i familjen som är viktiga är: förekomsten av missbruk, det emotionella klimatet, föräldrarnas tillsyn över barnen, barnens trygghet och familjens ekonomiska standard. Individens länkar till samhället avhåller henne från att

begå brott. Svaga länkar ökar risken för brottslighet. Familjen är en viktig komponent, andra är skolan, fritiden och kamraterna. Skolan kan genom ett målmedvetet pedagogiskt arbetssätt påverka elevernas skolresultat och brottsaktivitet, dåliga studieresultat är ofta förknippat med kriminalitet.

I relation till den kunskap som finns samlad kring problemet och befintliga åtgärder menar Sarnecki att man inte kan förvänta sig några drastiska förändringar i den svenska ungdomsbrottslighetens omfattning och karaktär. Ett dilemma utanför individen är att det finns ett högre antal objekt som kan utsättas för brott och kontrollen minskar. Exempel på det är självbetjäning i affärerna som ökar möjligheterna till snatteri, bilismens ökning medför fler trafikbrott osv. Kontrollen brister, men den består av två delar - inre och yttre kontroll. Individens brottsbenägenhet är till stor del avhängig av hennes självkontroll. Förändringar i den yttre kontrollen kan leda till förändringar i den inre. Skolor, barnomsorg, offentlig fritidssektor behövs för kontrollen när föräldrarnas arbete skilts från hemmet. Men det är inte tillräckligt för att kompensera den bristande informella social kontroll som borde äga rum inom familjen, grannskapet och arbetet konstaterar Sarnecki.

Sarnecki argumenterar mot behandling, särskilt tvångsbehandling och i synnerhet mot den ungdomsgrupp som står för den omfattande brottsligheten. Han gör det utifrån följande

punkter:

- det finns svagt teoretiskt stöd för att sådan behandling ger avsedd effekt
- det finns praktiskt taget inget stöd i utvärderingsforskningen för några positiva, individualpreventiva effekter av tvångsbehandling
- det kan inte uteslutas att effekterna blir de motsatta
- om tvångsbehandlingen har allmänpreventiva effekter kan inte detta användas för att berättiga det som behandling
- det finns stora praktiska svårigheter att på ett konsekvent och professionellt sätt genomföra tvångsbehandling
- legitimiteten hos tvångsbehandling tycks vara liten hos dem som behandlas, hos allmänheten och t.o.m hos vissa av dem som utför behandlingen

Samecki anger slutligen sin syn på hur reaktionen på ungdomsbrott skall utformas. Den bör sträva mot ett ideal med fasta, klart formulerade och systematiskt sammanhängande rättsregler som syftar till att sätta gränser och garantera medborgarnas rättsskydd.

Ungdomsbrottskommitténs betänkande (SOU 1993:35, del A) utgår från Sarneckis kunskap och från att åtgärder mot ungdomsbrottsligheten är viktiga. Dels för att denna brottslighet orsakar skador på enskilda och samhället, dels för att det är en viktig

signal om risker för framtida omfattande kriminalitet och annan negativ utveckling hos de blivande vuxna. Det är ungdomarnas handlingar som står i fokus, inte deras personer eller biografier. Utredningen delar ungdomarna i två grupper (s 114ff): den stora gruppen med låg brottsaktivitet som är ett massfenomen, de flesta unga begår brott, "i allmänhet inte särskilt allvarliga och skadorna blir därför inte så omfattande". För att komma till rätta med detta bör man minska möjligheterna till brott. I första hand genom tekniska åtgärder men också genom disciplinering och kontroll, t.ex. förstärka föräldrarnas möjligheter att utöva effektiv tillsyn över de unga. Eftersom all forskning visat att brottspåföljder inom ett politiskt system inte kan förväntas ge några allmänpreventiva effekter skall man satsa på ökad upptäcktsrisk, menar kommittén. Det är därför inte meningsfullt att skärpa påföljderna för de unga. Eftersom nuvarande lagstiftning har visat sig sakna stöd hos både de berörda och allmänhet menar utredarna att det är meningsfullt att förändra lagstiftningen så att den på lång sikt fungerar som instrument för normbildning.

Sextiotalets diskussion om förebyggande arbete bland ungdomar har nu förbytts till en diskussion om att skydda tingen och minska möjligheterna till brott genom ökad kontroll i samhället. Den lilla gruppen med hög brottsaktivitet står för en ansenlig del av brotten konstaterar utredarna, i synnerhet de grövre brotten begås av

denna grupp. Andelen av brott som begås av denna grupp ökar med graden av grovhet i brotten. Det är denna grupp som indikerar risker för en framtida negativ utveckling. Motiven för åtgärder är alltså dubbla. Genom åtgärder kan man dels minska de skador som dessa åsamkar allmänhet och enskilda, dels förbättra de ungas egna prognoser. Orsakerna till den lilla gruppens brottslighet ligger hos individen, därför skall individualpreventiva åtgärder sättas in för dem. Utredarna betonar att socialtjänstens åtgärder är mest intressanta, men de är tveksamma till om de är relevanta i sammanhanget eftersom forskningen visar att åtgärderna bör sättas in tidigt, långt tidigare än problematiken manifesterats.

Beskrivningarna av ungdomsbrottsligheten utgår i mycket högre grad från brottet än från de unga. Brotten förklaras med faktorer runt brottets objekt, inte kring dess subjekt, förövaren. Ändå är individen så viktig att åtgärderna skall inriktas på individuell förändring.

Konsekvens och öppenvård - Nittioåttalets åtgärder

Anstalten är inte längre lösningen. Åtgärderna skall vara billiga, eller som det heter "kostnadseffektiva". Många åtgärder utanför anstalten provas, inte minst inom kriminalvården där försök inleds med "intensivövervakning med elektronisk kontroll". Både straffrätten och socialrätten är föremål för stora utredningar inför ny

socialtjänstlag och ny strafflagstiftning. Vid val av åtgärd skall de inom socialtjänsten i första hand utnyttjas, d.v.s. särskilda ungdomshem hellre än fängelse, ungdomstjänst hellre än samhällstjänst (DsJu 1997:32). Straffrättsligt är det av vikt att brottet är tillräcklig grund för ingripande, konstaterar ungdomsbrottskommittén, medan socialtjänstens grund för ingripande skall bygga på den unges förhållanden vid tiden för ingripandet och det som hänt i det förflutna skall inte få tillmätas någon betydelse. Handlingen och situationen kring handlingen har ersatt biografins betydelse för val av åtgärd.

Kriminalvård

Straffsystemkommittén¹³ tillsattes 1992 av den moderate justitieministern Gun Hellsvik. Hon anförde att Brottsbalkens behandlingstanke under lång tid varit utsatt för kritik. Lagstiftningen hade visserligen med tiden partiellt förändrats, men ännu fanns mycket av Brottsbalkens anda kvar i det nuvarande straffsystemet, bland annat möjligheten att individualisera påföljdvalet. Hellsvik

¹³ Straffsystemkommittén behandlar inte särskilt ungdomar utan hänvisar till Ungdomsbrottskommitténs betänkande (SOU 1993:35) i många fall. Att jag här ändå lyfter fram Straffsystemkommitténs betänkande beror på att man i denna mera genomgående diskuterar grunderna för straffsystemet.

underströk att påföljdssystemet måste innehålla snabba, tydliga och konsekventa reaktioner på brott. Eftersom svårigheterna att prognostisera framtida kriminalitet visat sig vara stora menade Hellsvik att straffsystemet istället skulle bygga på proportionalitet och legalitet. Det utesluter inte att även personliga omständigheter skall kunna beaktas, t.ex. den tilltalades ungdom eller pågående behandling mot missbruk. Hellsvik betonade vidare vikten av att söka efter alternativa straffformer och att effektivisera de som finns, för att begränsa användningen av fängelse (SOU 1995:91 del II:13ff)

Kommitténs förslag innebär i dess mest väsentliga delar att straffsystemet skall förändras så att åtgärderna till att börja med verkligen kallas för straff. Begreppet påföljd infördes genom Brottsbalken och betecknar de alternativ till fängelse som kan utdömas. Dessa alternativ får nya namn och föreslås bli inskrivna i lagtexten som straff. Flera former av åtgärder skall skrivas in i strafflagstiftningen och de skall "graderas i stränghetshänseende".

straffsystemet kommer att kunna beskrivas som en "trappa" med, för de fall böter inte är ett tillräckligt ingripande straff, provotidsstraff i botten och därefter övervakningsstraff, samhällstjänst, fängelse genom elektronisk övervakning och fängelse i anstalt som efter hand allt strängare straff. Kontraktsvård kommer att utgöra ett "parallellt" trappsteg till samhällstjänst och de två formerna av fängelse upp till strafftider på - i

normalfallet - två år (SOU1995:91:127).

Vid straffet skall domstolen endast beakta brottets straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet. Tanken bakom detta förslag till grundläggande förändring av straffsystemet är både att markera samhällets avståndstagande från brott och att förhindra brott. Detta menar man kan ske genom att straffet innehåller mer eller mindre kraftfulla tvångsingripanden. Att straff innebär ett obehag för den som drabbas av det är ofrånkomligt.

Men vad innebär de "nya" straffen? Vilket är obehaget? Prövotidstraff är i grunden det som tidigare kallades villkorlig dom, men det skall inte komma i fråga vid fullt lika allvarlig brottslighet. Det innebär en varning i form av en prövotid då den dömde på egen hand skall sköta sig och avhålla sig från att begå brott (aa:219). Övervakningsstraff innebär att den dömde ställs under övervakning i likhet med nuvarande skyddstillsyn. Övervakningen skall dessutom innehålla ett obligatoriskt inslag av deltagande i "påverkansprogram". Samhällstjänst innebär en form av övervakningsstraff som kombineras med oavlönat arbete om 40 till 240 timmar att utföras på fritid. Vid samhällstjänst skall ett fingerat fängelsestraff utdömas och antalet samhällstjänsttimmar skall relateras till detta. Samhällstjänst fordrar samtycke från lagöverträdaren. Fängelsestraff genom elektronisk övervakning

kräver också samtycke och innebär att den dömda under verkställighetstiden, upp till elva månader, skall förbjudas lämna sin bostad annat än på särskilt angivna tider. Att förbudet efterlevs skall kontrolleras med elektroniska hjälpmedel. Deltagande i påverkansprogram skall utgöra ett obligatoriskt inslag i verkställigheten. Kontraktsvård innebär en form av övervakningsstraff där ett fingerat fängelsestraff döms ut och där den dömda skall genomgå behandling enligt en särskild behandlingsplan som upprättats före domen. Planen skall utgå från lagöverträdarens problem. Behandlingen skall ske antingen vid behandlingshem, annan vårdinstitution eller genom påverkansprogram. I sista hand skall fängelse i anstalt utdömas. För unga lagöverträdare kvarstår att kriminalvård i frihet skall väljas så långt det är möjligt och att särskilda skäl skall finnas för att döma ungdomar under 21 år till fängelse samt synnerliga skäl för ungdomar under 18 år.

Straffsystemkommitténs förslag går således ut på att kriminalvård i frihet skall vara det centrala i straffsystemet. Övervakningsstraffet ligger till grund för flera av straffen. Övervakningen skall innebära kontroll och stöd och hjälp. De dömda skall delta i påverkansprogram. Ett sådant kan utgå från särskilda typer av brott, särskilda problem hos de dömda eller vara mera allmänt hållna. Programmens syfte är dels att ge övervakningen ett

strukturerat och tydligt innehåll, dels att motverka fortsatt brottslighet (aa:235ff).

Nu har straffsystemet kommit ut i samhället, utanför anstalten. Kriminalvården skall så långt det är möjligt bedrivas ute i samhället. De som begått allt för moraliskt förkastliga handlingar skall sättas i anstalt. Ännu är tiden inte mogen för att släppa bilden av anstalten som symbol för att staten verkligen ingriper. Oavsett om den unge gränsöversträdaren avtjänar sitt straff på anstalt eller i frihet skall han genomgå "programverksamhet". Alla som underkastas kriminalvård skall påverkas och det samlade begreppet för det är "program". Eftersom biografen inte längre skall ligga till grund för valet av åtgärd skall biograferingen sker efter dom. Biografen skall ligga till grund för hur åtgärden utformas, efter domen. Därmed har avgörandet av straffets utformande förskjutits till *efter domen*. Genom att domen skall baseras på den aktuella handlingen och tidigare brottslighet blir själva dömandet en förutsägbar formalitet. Straffets innebörd blir tydlig först vid verkställelsen.

Under verkställigheten skall alla genomgå "program", oavsett vilket straff de ådömts. Kriminalvårdsstyrelsen ger ut "Krav och Råd" där man anger hur programmen skall läggas upp, utföras, vem de skall vända sig till o.s.v. (Kriminalvårdsstyrelsen 1997). Likt den industriella produktionens företrädare höll denna människobehandlande organisation 1996 en "programmässa" på

Hallanstalten där olika typer av program visades upp (Kriminalvårdsstyrelsen 1996).

Socialtjänst

De särskilda ungdomshemmen är samma anstalter som tidigare kallats räddningshem, skyddshem och ungdomsvårdsskolor. Lagen om vård av unga (LVU) är den tvångslagstiftning som används för ingripanden mot ungdomar om Socialtjänstlagens frivillighet inte kunnat tillämpas. Liksom tidigare lagstiftning har gjort, anger LVU två skäl för ingripanden, de kallas nu miljöfall och beteendefall. Miljöfallen är de unga som utsatts för misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller annat förhållande i hemmet som innebär påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Beteendefallen är de unga som genom missbruk, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas.

Genom socialtjänstreformen 1982 förändrades den differentierade institutionsvården i stora delar. "Ålder, kön, symptom och intagningsgrund- frivillig eller tvångsmässig - skall inte avgöra hur och var vården skulle ske och ungdomar med vitt skilda vårdbehov kan därför placeras vid samma hem." (SOU 1993:35:162). Det var viktigare att placera de unga nära hemorten än att skilja mellan anstalter med olika inriktning. Det finns inte

tillräckligt med platser för att ge ett differentierat vårdutbud. Särskilt svårt var det att placera flickor, kriminella och utagerande ungdomar och unga med sådana psykiska störningar att de gränsar till psykiatrins ansvarsområde. Sju hem har behållit prägeln av de gamla ungdomsvårdsskolorna: Råby, Fagared, Långanäs, Hammargården, Bärby, Vemyra och Nereby. Här finns resurser för en mycket hög omhändertagandenivå och hög slutenhet (SOU 1993:35) Den socialdemokratiska justitieministern Laila Freivalds sade 1996 att ökade differentieringsmöjligheter skulle finnas så snart som möjligt. Särskilda hem för de som kräver intensiva bevakningsinsatser, för psykiskt störda ungdomar och andra minoritetsgrupper med särskilt svåra problem skall då ha hela landet som upptagningsområde (DsJu 1997:32).

1993 inrättades Statens Institutionsstyrelse (SIS) och 1994 tog staten åter över ungdomsvården. Statens Institutionsstyrelse ansvarar bl.a. för de anstalter som nu heter särskilda ungdomshem.. Debatten har varit intensiv och kritiken mot hur samhället tar hand om ungdomar hård. I SIS uppgifter ingick förutom ansvaret för de anstalter som nu kallas särskilda ungdomshem även att initiera forskning och metodutveckling i ungdomsvården (Armeliuss m fl 1996). SIS mål är att:

ge vård av god kvalitet åt alla som behöver det, att erbjuda ett differentierat vårdutbud utifrån individuella vårdbehov och samtidigt beakta närhetsprincipen. Verksamheten skall bygga på en humanistisk människosyn och präglas av respekt för individen och övertygelse om att förändring och utveckling är möjlig (Korpi 1996:22).

1996 fanns 34 särskilda ungdomshem med sammanlagt 615 platser varav 337 läsbara. Under senare år har enheter med särskilt hög bevakningsgrad tillskapats för de mest vård- och tillsynskrävande. En fjärdedel av platserna används för akutplaceringar och utredning. Differentiering sker utifrån ålder, kön och ungdomarnas problemprofil. Nu förekommer könsblandade anstalter. Av de 34 särskilda ungdomshemmen är sex rena flickanstalter eller har flickavdelningar medan sju är avsedda enbart för pojkar (Korpi 1996).

Ungdomsbrottskommittén föreslog 1993 (SOU 1993:35) en ny frihetsberövande påföljd för unga, särskild tillsyn, som skulle verkställas på särskilda ungdomshem jml LVU§12. Förslaget fick inte gehör utan återremitterades till Justitiedepartementet för komplettering. I denna utredning (Ds Ju 1997:32) "Påföljder för unga lagöverträdare" betonar man att kriminalvård är billigare än ungdomsvård och att det förslag de presenterar därför inte kan anses innebära en ekonomisk besparing.

Utredarna föreslår att en ny åtgärd införs, ungdomstjänst. Den

innebär att den unge skall åläggas utföra ett oavlönat arbete eller delta i viss verksamhet under visst antal timmar, från 20 till 100. Åtgärden skall administreras av socialtjänsten, men har lånat grunddragen från samhällstjänst som administreras av kriminalvården. Liksom ungdomsfängelset och tvångsuppfostran på trettioalet hade samma mall har nu dessa två åtgärder utanför anstalten det.

Ett särskilt frihetsberövande föreslås för ungdomar under 18 år "överlämnande till vård vid särskilt ungdomshem". Statens Institutionsstyrelse skall ansvara för detta och genomföra det i samarbete med den unges hemkommun. Denna åtgärd skall endast få användas vid synnerliga skäl, d.v.s. då brottet har högt straffvärde, eller då den unge har dömts för upprepad allvarlig brottslighet. Straffet skall vara tidsbestämt, lägst två månader, högst fyra år. Den unges eventuella behov av vård skall inte beaktas, men verkställigheten vid särskilt ungdomshem skall bygga på vård och behandling. Hemmen skall ha tillgång till läkare med specialistkompetens inom psykiatri, helst barn- och ungdomspsykiater, och till psykologisk expertis. De flesta befintliga anstalterna har egna psykologer och anlitar konsulterande psykiater. Personaltätheten är hög. Det är vanligt att man har drygt två anställda per elevplats. Högskoleutbildning krävs för de flesta tjänsterna, vilken utbildning varierar dock starkt eftersom det inte

finns någon direkt utbildning för detta arbete (Ds Ju 1997:32).

Vård utanför ungdomshemmet skall vara möjligt i slutfasen. Socialtjänsten skall hela tiden medverka i behandlingsplaneringen och det är de som ansvarar för efterbehandlingen. Inom hemmen pågår olika försök att finna nya former för behandling och påverkan. På Råby infördes i slutet av 1980-talet en ny behandlingsmodell som byggde på en personlig relation mellan personal och unga. Kontaktmän skulle ha behandlingsansvaret för den enskilde ungdomen på anstalten. Eftersom behandlingstiden är baserad på personalens bedömning av utveckling och framsteg tenderar behandlingstiden nu att bli längre när behandlingen bygger på en personlig relation. Utagerande av olika slag, rymningar mm, betraktas nu som en naturlig del i den unges sätt att agera och resulterar inte i bestraffning, motstånd lönar sig inte. Alla handlingar från den unges sida skall hanteras i relationen och samtalet med personalen. Personalen som anställs skall nu företrädesvis vara socionomer och socialpedagoger. De ställs inför att dels bemöta kollektivet av ungdomar, dels se vissa enskilda ungdomar som "sina", som de har ansvaret för behandlingen för. I detta ligger en risk att de som klarar de dagliga rutinerna på anstalten bra anses framgångsrika - det är det som syns som räknas (Levin 1997).

Kommunerna strävar efter att spara pengar i det kärva 90-talets ekonomi. Ett medel är att undvika placera ungdomar på anstalt.

Istället skall "öppenvårdsprogram" prövas. Kontaktpersoner, samtalsserier osv skall ersätta anstaltsvården av ekonomiska skäl. Men det är inte bara en besparing, det är också mot bakgrund av anstaltsvårdens svaga resultat som man menar verksamheten vara allt för dyr. Sedan 1985 har socialtjänsten möjlighet till "öppenvårdstvång" ett ingripande som skall tillämpas innan tvångsvård utanför egna hemmet blivit nödvändig. Detta är möjligt i beteendefallen och innebär att den unge kan åläggas att hålla regelbunden kontakt med en särskild utsedd kontaktperson eller delta i behandling i öppna former (SOU 1993:35). En förutsättning för att öppenvårdstvånget skall kunna användas är att det stöd eller den behandling som anses behövas inte kan ges med den unges samtycke. Kontaktpersonen skall tillsättas och kan få uppdrag att kontrollera hur den unges levnadssituation utvecklas och bygga upp en motivation hos denne för att bearbeta situationen. Den unge är skyldig att följa de anvisningar socialtjänsten ger och den behandling socialtjänsten erbjuder. Med behandling menar man här "den behandling en socialsekreterare eller annan tjänsteman med särskild kompetens i socialt behandlingsarbete kan ge". En sådan behandling kan t.ex. innebära att den unge skall delta i särskilda öppenvårdsprogram.

I försök att finna nya åtgärder som ger bättre resultat än de redan kända har man under 1980- och 90-talet prövat att sända iväg

ungdomar på båtar. Foucault (1992:17) har beskrivit 1400-talets "Narrenschiff", dårskeppen, som i framför allt Tyskland förde vanvettiga från stad till stad. I städerna var de vanvettiga jagade och iväggörda, men man började överlämna dem till skeppare som åkte längs Rhen. Syftet med dessa dårskepp är oklart, men Foucault lyfter bland annat fram att det skulle kunna vara pilgrimsskepp. Skepp som förde de vansinniga till pilgrimsplatser där de skulle finna sitt förnuft. En motsvarighet till dessa dårskepp finns även under 1990-talet, men nu är det unga gränsöverträdare som skeppas iväg. Personalen på båten kommer de unga mycket nära, de unga har svårt att rymma, de får en uppgift och ett ansvar. Tanken bakom detta är att den unge på detta sätt skall lära sig klara av arbete, sociala relationer osv. Denna form av "behandling" är många gånger mindre kostsam än traditionell anstaltsvård och anses dessutom ge önskat resultat, men är ändå föremål för stor kritik. De unga gränsöverträdarna kallas idag ofta "värstingar", de värsta, och allmänheten rasar när det framkommer att en värsting som straff för sitt dåliga beteende får ge sig ut på resor, som då jämförs med behagliga kryssningar om de rör sig i varma trakter. Arbete på en båt uppfyller inte allmänhetens behov av att se statens ingripande mot gränsöverträdarna. Straffets pina är inte tillräckligt tydlig.

Struktur i utredning och behandling

Socionomerna är den profession som i störst utsträckning arbetar med de unga gränsöverträdarna på 1990-talet. Socialt arbete har traditionellt handlat om att utgå från den enskilde individen, hjälpa honom ur problem, hjälpa honom att utvecklas och fungera i samhället. Allt eftersom det sociala arbetets professionaliseringsprocess fortskrider har olika typer av socialt arbete uppstått. Socialtjänstlagen från 1982 bröt med de tidigare traditionerna, bland annat genom att hävda individens aktiva deltagande i samhället och mena att klienten skulle ha en betydelse som handlande subjekt, inte bara ett objekt för åtgärder och insatser. Under 1980- och 1990-talet har man talat mycket om psykosocialt arbete, en form av socialt arbete där man utgår från individen, men ser till hans samspel med sin omgivning. Grunden i detta synsätt är att det är individen som genererar sina problem och att lösningen ligger därför hos individen (jfr Soydan 1993).

På nittioalet ser vi brottsligheten som ett hot, inte bara som ett problem. Rädslan för brott är utbredd och hotar vår livskvalitet (jfr Taylor 1997). Denna rädsla ger grogrund för en animerad politisk debatt där skydd mot brott och hjälp åt brottsoffer blir starka argument för att värva väljare. I bostadsområden går grannar samman i samverkan mot brott och bevakar varandras bostäder. Rädslan för brott förenar oss. Människorna som begår brotten är

avpersonifierade. De är Hot. De är inga personer med tankar och känslor. Hannu Takala (1995) menar att vi lever i ett risksamhälle där vi ständigt är uppmärksamma på de risker och faror som vi möter. Vår vardag handlar i mycket om att kontrollera och behärska risker, vi söker en bastrygghet. När denna väl är uppnådd kan vi tänka oss utmana den genom att ta risker i form av fritidsaktiviteter som bergsbestigning och försränning. Kriminalpolitiken strävar också efter att behärska och kontrollera risker. Nu finns idéer om att genom vetenskapliga undersökningar kunna skatta riskbeteende hos olika befolkningsgrupper för att på så sätt koncentrera åtgärderna där de behövs mest. Det råder en *ordning-och-reda-diskurs* där tillvaron ständigt skall kategoriseras och bedömas.

För att finna rätt behandling åt varje ungdom pågår under 1990-talet olika projekt i forskning och praktik. Man skall finna metoder för att utreda de unga inför differnetiering till behandlingsprogram som visat sig effektiva. Effektiva är de program som visat att den unge efter behandlingen lever ett liv inom de ramar som utgörs av samhällets normer. Ett sådant projekt har redovisats av Jerzy Sarnecki (1996). Han lyfter fram vikten av att ha kunskaper om den grupp ungdomar som befinner sig på ett ungdomshem och menar att man hittills bara differentierat utifrån kön och ålder. Sarneckis artikel belyser frågan om ungdomarnas "problemprofiler" och bygger på en undersökning av alla ungdomar som 1990-94

vistats på särskilt ungdomshem i Stockholms län, totalt 814 ungdomar. Uppgifter om kön, ålder, etnisk tillhörighet, intagningskäl, tidigare insatser och beslut om åtgärd noterades i samband med socialtjänstens förfrågan om plats på anstalten. Därefter noterades en ingående beskrivning av den unges problem, relationer, mål med behandlingen m.m. i samband med att den unge placerades på anstalt. Efter sex månader, ett år respektive två år från utskrivningsdagen från akut- eller utredningsavdelning noteras hur behandlingsarbetet fortskrider och ur den unges aktuella situation är. När de unga fyllt 25 år skall ytterligare en undersökning göras. Av de hittills gjorda sammanställningarna har framkommit att ungdomarna mellan 15 och 17 år dominerar på hemmen, andelen invandrarungdomar är hög och pojkarna är 3-4 ggr fler än flickorna på anstalt.

Šarnecki urskiljer bl.a. fem problemprofilgrupper: brott, missbruk, psykiska problem, sexuella problem och de som inte ingår i någon av de övriga grupperna. 33 procent av de intagna kan inte placeras i någon av de fyra första grupperna, 44 procent av dem går att placera in i en grupp, 20 procent i två grupper, 3 procent i tre profilgrupper och endast någon enstaka person i alla fyra grupperna. Så gott som samtliga undersökta ungdomar visar någon form av brottslighet och väldigt många har erfarenhet av drogmissbruk. Bland de psykiska problemen är "emotionell störning" det

vanligaste, 40 procent av ungdomarna uppvisar sådan störning. Sexuella problem (sexuellt utnyttjad, prostitution, promiskuitet) är den minsta profilgruppen. Endast ett fåtal har noteringar om prostitution och promiskuitet. De övriga problem, som inte ingår i profilerna, är rymning/vagabondage, självmordsförsök, skolk, inlärnings- och skolproblem, brister i fysisk hälsa. Sarnecki menar att de utkristalliserade problemgrupperna i sig ger möjligheter för differentiering, olika problemprofilgrupper på olika anstalter, men han påpekar också att det skulle medföra problem. En stor del av ungdomarna har inte kunnat föras till någon av problemprofilerna, en stor överlappning finns mellan grupperna eftersom problemen många gånger är relaterade till varandra. Vidare har i stort sett alla unga på anstalt problem i familjerelationen och är alltså därmed i denna fråga i behov av likartad behandling.

De grupper Sarnecki genom sin forskning på 1990-talet lyfter fram är samma grupper som under hela seklet satts i fokus. Hela tiden har ett differentierat utbud av åtgärder för de olika kategorierna också varit lösningen. Kontinuiteten är stark. Den stora skillnaden mot tidigare perioder är att definieringen av problemområdena nu görs genom gedigna, omfattande vetenskapliga studier. Skillnaden är också att Sarneckis beskrivning belyser komplexiteten i att problemen och därmed svårigheten att gruppera de unga utifrån konstaterade problem.

Det är inte bara problemdefinieringen som har vetenskapliggjorts i allt högre grad. Även differentieringen av de unga skall nu ske utifrån vetenskapligt framarbetade analysinstrument. Därefter skall vetenskapligt framarbetade och prövade behandlingsinstrument användas. Metaanalysstudier utförs för att jämföra olika behandlingsalternativ i hopp om att finna det vetenskapligt bevisade bästa sättet att handskas med unga gränsöverträdare. De behandlingsmetoder som visar sig mest effektiva på flest personer är de socialt kognitiva programmen. Uppföljningarna visar att program med "träning i sociala färdigheter" eller "social problemlösning" har önskad effekt. Men inom dessa finns en varierad flora av program. (McMurphy 1996). Instrument för att räkna ut vilken behandling som är lämplig och rätt differentiera de unga börjar under 1990-talet växa fram, i de flesta fall med inspiration från Nordamerika. SIS generaldirektör, Sture Korpi, beskriver ett såhär:

Ett strukturerat intervjuformulär, ADAD (Adolescent Drug Abuse Diagnosis) utvecklat av Friedman och Utada 1989, har översatts och anpassats till svenska förhållanden. Det utgår från ett helhetsperspektiv på ungdomars situation och utveckling, genom att det innehåller frågor om de flesta viktiga dimensioner av den unges liv. Det gäller hälsa, skola, arbete, familjesituation, fritid och kamrater, psykisk hälsa, brottslighet, alkohol och narkotika. Frågorna ställs direkt till ungdomarna och därigenom får man deras egen bedömning av sin situation och av vilken hjälp de behöver.

Därmed visar man dem respekt och erhåller en i flera avseenden bättre information. Genom att utgå från deras egna svar och omdömen kan en bra grund för ett utrednings- och behandlingsarbete läggas (Korpi 1996:23).

Den unge skall nu i hög grad vara aktiv i utformningen av åtgärden. Han skall själv ge information och lägga grunden för behandlingen. Det strukturerade arbetet medför att uppföljning av arbetet blir lättare. Man planerar nu att genom sammanställningar av de strukturerade intervjuerna och behandlingsprogrammen kunna bygga upp en kunskapsbank där man framöver skall kunna se vad som fungerar bäst för vem.

Ett kognitivt behandlingsprogram som haft stor genomslagskraft är "Cognitive Skills". Det är ett program med fasta ramar för vem som får göra det och hur varje lektionspass skall utföras. Modellen är framarbetad i Canada och saluförs av goda försäljare och vetenskapare. De säljer utbildning i hur programmet skall utföras och de säljer uppläggningsplanen av programmet (NsfK 1997). Endast de som utbildats i att leda programmet skall få använda det och man betonar att programmet måste användas på rätt sätt för att bli effektivt. Trots att det handlar om kognitiv påverkan och betingning hävdar företrädarna paralleller till den medicinska forskningen och praktiken. T.ex. att en kirurg måste följa vissa steg under en operation, en behandling, alltså måste man även vid

behandling av mentala processer och mänskligt beteende följa vissa steg.

Detta är 1990-talets nya giv i professionaliseringssträvandena. Människobehandling har blivit en affärsidé. Experter saluför sina idéer och låter endast de personer som de utbildat handha programmen. Vilken utbildning eller profession de här personerna har i grunden är egalt, huvudsaken är att de hanterar Modellen på föreskrivet sätt (NsfK 1997).

Innehållet i de kognitiva behandlingsprogrammen bygger på att genom inläring rekonstruera gränsöverträdarnas vardagskunskap. Genom att träna in de accepterade handlingsmönstren hoppas man på att kunna få dem till att skapa nya vanor och reaktionsmönster. Vanan av att utföra handlingar på ett visst sätt, lösa problem efter ett visst tankemönster är det som starkast styr våra handlingar. Den socialisering som blivit "fel" under uppväxten skall nu korrigeras, de skall lära sig att tänka på rätt sätt.

Summering

Sverige befinner sig åter i en lågkonjunktur på 1990-talet. Både industrin och den offentliga sektorn omdanas. Politiken polariseras allt mer och välfärdssamhällets säkra politiska inriktning är borta. Ideologierna blir osynliga bakom slagord i den politiska debatten och visionerna om ett bättre samhälle är svåra att uttyda. Vetenskapen

får nu bära upp politiken. De reformer som föreslås grundas på vetenskapligt underbyggda sammanställningar. Vad har fungerat? Vad har inte fungerat? Fungera betyder i detta sammanhang att det varit kostnadseffektivt. Statens insatser skall kosta så lite som möjligt, men ge så bra resultat som möjligt. I den *ordning-och-reda-diskurs* som råder under 1990-talet skall allt utvärderas, mätas och analyseras.

Nu betonas rädslan för brott. En rädsla för att själv drabbas. Rädslan får stöd i de grova våldsbrott som begåtts av ungdomar och som lyfts fram i media. I strävandena efter att undvika drabbas av brott gör vetenskapare upp riskbedömningar. Det handlar om att minimera riskerna för att bli utsatt för brott. Möjligheterna till brott skall begränsas. Brottsligheten förklaras nu med att den utförs av ungdomar som har problem. Det är de själva som har problem och är problem för det omgivande samhället. På nittioalet är gränsöverträdarna inget samhällsproblem, det är ett individproblem.

Det är inte längre den unges biografi som skall styra valet av åtgärd, det är hans handling och omständigheterna i anslutning till denna. Under verkställigheten blir däremot den biografiska bilden betydelsefull. Det har skett en förskjutning av såväl straffets utformning som biografins betydelse, från åtgärdens form till dess innehåll. De socionomer och socialpedagoger som arbetar med de unga gränsöverträdarna blir de som utformar åtgärden.

Vetenskapligt framarbetade analysinstrument skall bidra till den biografiska bilden av den unge och till utformningen av åtgärd. Alla skall genomgå programverksamhet. Programmen är också de vetenskapligt framarbetade, de skall utföras utifrån fasta mallar och inriktas på att förändra den unges kognition, hans sätt att tänka.

KAPITEL 7

DISKUSSION KRING ETT GRÄNSLÖST DILEMMA

Varför är gränsen så svår att finna?

Hur staten skall handskas med de unga gränsöverträdarna har under hela det innevarande seklet varit en angelägen fråga. Nya idéer har prövats, vissa gamla har förkastats, andra har levt kvar. Gränsdragnings-problematiken har hela tiden varit det stora problemet. Frågan om var gränsen skall gå har hela tiden varit angelägen på alla nivåer. Och den är aldrig tydlig. Var går gränsen för straffet? Var går gränsen för behandlingen? Var går gränsen mellan straff och behandling? Vilka skall straffas vilka skall behandlas? Skall 17-åringar till kriminalvården eller socialtjänsten? Var går gränsen för det tidsbestämda straffets upphörande? Var går gränsen mellan åtgärder i och utanför anstalten? Frågorna om gränsdragnings- är oändliga. I denna studie har jag försökt finna var gränsen i olika tidsperioder har placerats mellan straff och behandling när det gäller åtgärder mot unga gränsöverträdare, ungdomar som av samhället definierats som icke normala. Några

gränser har visat sig mer tydliga än andra, men vid närmare granskning ser man att det vanligen finns möjligheter till undantag. Den enda gräns som har varit preciserad och som inte har gått att göra undantag från är den straffmyndighetsålder som från 1902 varit 15 år. Personer under 15 år kan inte dömas enligt strafflagstiftningen.

I övrigt har gränserna för bedömning av de unga varit vaga, liksom gränserna mellan de olika formerna av åtgärder. Kriminalvården skall ta hand om de som begått brott och socialtjänsten om de som lever på ett sådant sätt att de sannolikt kan komma att begå brott, om ingenting görs. Dessutom skall socialtjänsten ta hand om de som har begått brott, men är för unga för kriminalvården. I praktiken är gränsen svår att finna, även om den formellt finns angiven i form av åldersgränser.

Förutom straffmyndighetsgränsen vid 15 år har 18 och 21 år varit gränser som hållit sig relativt stabila under seklet. De unga under 15 år har varit barnavårdens och senare socialtjänstens ansvar. Kriminalvården har i huvudsak haft till uppgift att ta hand om de som fyllt 18 år. Efter 21 års ålder har barnavården inte haft möjlighet att ingripa. Skärningspunkten mellan socialtjänstens och kriminalvårdens ansvar finns i åldersgruppen mellan 15 och 18 år, där gränsdragningsproblematiken blir särskilt tydlig. Statsmaktens strävan har genomgående varit att ordna åtgärder för denna

åldersgrupp, så åtgärderna skall kunna vidtagas utan att de unga förvärrar eller förvärras. De skall inte skall inverka negativt på de yngre och inte få negativ påverkan från de äldre. De lösningar som konstruerats har oftast haft fängelsets karaktär. Vid sekelskiftet inrättade staten tvångs-uppfostringsanstalter för denna åldersgrupp. På trettioalet skulle tvångsuppfostringsåtgärden likna ungdomsfängelset, trots att det första var ansett som uppfostran och det senare som straff. På nittioalet föreligger nu förslag om att särskilda ungdomshem skall inrättas där denna åldersgrupp skall avtjäna sina tidsbestämda frihetsberövande straff. Dessa skall inte vara fängelser och inte administreras av kriminalvården. Huvudmannaskapet och den lagstiftning som styrt åtgärdernas innehåll har varit åtskilt från fängelserna. Verksamheten har dock haft likartad utformning. Ändå har man hela tiden talat om att de unga inte skall straffas, de skall behandlas.

Åldergruppen mellan 15 och 18 år har kunnat bli föremål för åtgärder från socialtjänsten oavsett om de begått brott eller ej. Unga brottslingar och unga som trätt över samhällets normativa gränser har befunnit sig på samma anstalter. Dessa anstalter har haft uppfostran eller behandling som ideologisk motivering. Vistelsetiden för den unge på anstalten har inte varit bestämd, hans utveckling under behandlingen skulle avgöra när han skulle skrivas ut. Det är först på 1990-talet som man har talat om fasta tider för

ungdomsvårdens anstalter.

Vari ligger då skillnaden mellan straff och behandling? Finns det överhuvudtaget någon skillnad? Är straff och behandling olika begrepp för samma sak? Behandlingen är en del av straffet och straffet en av behandlingen. Inom den praktik där åtgärderna mot unga gränsövertärdare genomförs blir de en och samma sak. Både straff och behandling har i det moderna samhället som syfte att å ena sidan tillrättaföra individer, å andra sidan utestänga individer ur samhället. Men behandling *är* ingenting i sig, det får sin innebörd i det sammanhang där det används (se Levin, Sunesson & Swärd 1997).

Behandlingsbegreppets ideologiska innebörd är mycket bred och begreppet har definierats olika i olika tider och sammanhang. Gemensamt för de olika tidernas synsätt är att behandling använts för att motivera ett särskiljande från straffet. De unga skulle inte straffas, de skulle uppfostras eller behandlas. Behandlingen har framställts som ett mera positivt alternativ. Thomas Mathiesen (1988) har beskrivit behandlingsideologin som en ideologi som saknar förankring i praxis. Han ser den som beslöjande och mystifierande och att den ger verksamheten en mening utan att den faktiskt utföres. Nils Christie (1982) har beskrivit hur vi genom språket tar bort straffets plågor från vårt medvetande. Genom att framhäva de goda förhållandena på fängelserna försvinner

fenomenet lidande ur våra tankar. Brottslighetskontrollen har blivit en snygg och hygienisk verksamhet. Eftersom nyttan med det som kallats behandling aldrig har visat sig, menar Christie att det har förlorat sin trovärdighet och alltså inte är något annat än en positiv omskrivning av straff.

Det finns en inneboende mening i att gränserna är diffusa. Genom att de aldrig preciseras tydligt, utan alltid medger undantag kan de ständigt förskjutas. Eftersom samhället ständigt förändras måste också dess gränser kunna vara föränderliga. 1900-talets åtgärder mot unga gränsövertredare visar hur disciplineringen blir allt diffusare och allt mer breder ut sig i samhället. Disciplineringen bringar ordning i den mänskliga mångfalden, med eller utan anstaltarnas hjälp. Foucault (1987) menar att ju mera anonym och funktionell makten blir, desto mer individualiserade blir de underlydande. I disciplinen finns det vaga. Den disciplinära makten skall vara vag och diffus. När disciplineringen fungerar fullt ut skall den bäras inom människorna. Samhällets normsystem skall finnas internaliserat i var och en. De som bär normsystemet inom sig är de som betecknas som "normala". Gränsövertredarna är de som inte accepterar samhällets normer. De gör motstånd mot disciplineringen.

Parallellt med samhällets förändring förändras normsystemet, och därmed motståndet. De beteenden som är kriminaliserade eller social oaccepterade förändras. Under seklet har vissa beteenden varit

ständigt oaccepterade, t.ex. stölder och grovt våld. Andra beteenden har fått olika innebörd i olika tider. De "ungdomsgång" som syns i städerna har alltid betraktats som problem, men med olika innebörd. I början av seklet var det ett problem att de unga "drev omkring", att de inte arbetade. I slutet av seklet är synen på stadens ungdomar annorlunda. Efter den internationella och kommersiella ungdomskulturens etablering i Sverige på 1960-talet har en acceptans för "ungdomligt beteende" vuxit fram. Samlingar av ungdomar på stadens gator och torg kan fortfarande upplevas som ett hot, men det är inte i sig ett skäl för staten att ingripa. På 1990-talet handlar det mera om de ungas individuella historia och sammanhang.

Differentiering och verkställelse

Behandlingstanken började användas inom straffsystemet när 1865 års strafflagstiftning slog fast att fängelset skulle vara en förbättringsinrättning. Hundra år senare, i samband med Brottsbalken 1965, var kritiken mot behandlingstanken som starkast. När straffsystemet på nittioåret står inför en ny reform deklarerar utredarna att det är dags att överge behandlingstanken (SOU 1995:91). I nästa andetag föreslås att alla dömda skall genomgå behandling. Det kallas nu inte längre behandling, nu heter det påverkansprogram och programverksamhet. För att förstå

behandlingstanken i detta sammanhang måste man skilja på val av åtgärd och verkställande av åtgärd. Så länge behandlingstanken var accepterad som grund för straffsystemet skulle åtgärden väljas utifrån den gränsöverträdandes sociala och personliga förhållanden. Hans biografi var väsentlig för att välja åtgärd. Åtgärder i sig innebar en fortsatt biografering (jfr Jonsson 1969, B Svensson 1997c).

När behandlingstanken nu förklarats död innebär det inte att biograferingen blivit ointressant. Tvärtom är den idag intressantare än någonsin. Det är snarare *valet av åtgärd* som inte har någon avgörande betydelse. Valet av åtgärd skall idag ske utifrån en *bedömning* av de handlingar som begåtts. Så långt kan man tala om en återgång till den klassiska straffrättsskolan. Men hur åtgärder väljs riktar sig idag inte så mycket mot de som skall åtgärdas som det riktar sig mot allmänheten. "Folket" behöver ett straffsystem som är tydligt, rättvist och proportionellt till brottet. Allmänheten behöver bilden av statens ingripande där man får se att åtgärder vidtages, staten tar det gemensamma ansvaret.

Idag sker den egentliga differentieringen först efter att åtgärd valts. Det är innehållet i straffet som är det väsentliga, verkställandet. Nu skall alla som undergår utgård genomgå påverkansprogram. Biograferingen skall ske efter att åtgärden har valts, för att gränsöverträdaren skall kunna sorteras till rätt program.

Det innebär att åtgärdernas form inte längre är grunden för den individuella differentieringen. Åtgärdernas form svarar på allmänhetens krav, det är ytan, det synbara som manifesterar statens ingripande. På samma sätt som anstaltens monumentala byggnad under lång tid manifesterat samhällets ingripande föreslås nu ett straffsystem som skall vara lättförståeligt, tydligt och konsekvent. Det skall konkretisera det straffsystem vars innebörd är vaga och individanknutna åtgärder. Åtgärder som kan förändras under tiden de verkställs.

Denna förskjutning av den dömande makten har skett under lång tid. Det är en ständigt pågående process. Den disciplinära makten förflyttas och sprids. Foucault (1987) talar om att de dömande instanserna successivt utvecklas genom att olika professioner träder in på arenan. Alla med uppgift att övervaka straffets verkställelse, men alla med olika infallsvinklar. Alla dessa professioner medverkar till att den rättsliga makten splittras. Det går inte att omedelbart förstå innebörden av domstolens dom när dömandet fortsätter under verkställigheten. Foucault skriver:

Rättsskipningen i brottmål fungerar och berättigas i våra dagar enbart tack vare detta ständiga återopande av något annat än sig själv, tack vare att den oupphörligen infogas i ett icke juridiskt system. Den måste hela tiden kvalificeras av ett nytt vetande. Bakom utvecklingen mot allt mildare straff kan man alltså spåra en förskjutning av den punkt på vilken de

inriktas; och bakom denna förskjutning, ett helt fält av nya objekt, en helt ny ordning för att uppnå sanningen och en massa roller som inte tidigare fanns inom straffrättsväsendet. Ett vetande uppstår, tekniker och "vetenskapliga" framställningar utbildas, som flätas samman med utövandet av makten att bestraffa (aa:31f)

I det praktiska utförandet av åtgärder mot unga skapas en kunskap genom biografering. Denna kunskap medverkar i att fastslå de för tillfället rådande gränserna i samhället. För att kunna göra det behöver de sammanställas och överföras till en mera generell nivå. Det enskilda och det generella måste knytas samman. Informationen som samlas in från de enskilda sammanställs genom statistik och vetenskaplig forskning. Den kombineras med statistik kring allmänna förhållanden i samhället och kan på så sätt skapa en bild av förhållandet mellan normalt och onormalt (jfr Beronius 1994).

I den samlade bilden finns inte individerna, de heterogena livshistorierna har brutits ned till variabler. När biografierna har avpersonaliserats kan de karaktäristika som framgår användas för att definiera gränsöverträdare. Genom definitionen av det onormala skapas också det normala. Det pågår en ständig växelverkan mellan praktikens biografering av individer och vetenskapens sammanställning av uppgifter ur livshistorierna. Denna växelverkan medverkar i en ständig omprövning av gränsen för det normala och därmed också för fastställande av när gränsöverträdelse sker.

Professioner

Under seklets gång har olika professioner varit aktiva i praktiken där de unga gränsöverträdarna skall diagnosticeras, differentieras och i övrigt handhas. De olika professionerna har olika perspektiv och konstruerar såväl problem som lösningar på skilda sätt. I det tidiga seklets moraliskt-solidariska diskurs var det fortfarande kyrkans professioner som dominerade fältet. Målet med åtgärderna var att uppfostra de unga till gudsfruktan och arbetsamhet. I trettioalets administrativa diskurs blev läkarna viktiga, inte minst psykiatrin hade ett stort inflytande. Med stöd i den medicinska och psykiatriska vetenskapen kunde läkarna diagnosticera, definiera och särskilja de unga i en tid när en åtgärd skulle finnas för varje problem. I sextioalets prognostiska diskurs var det viktigt att, förutom att diagnosticera de unga gränsöverträdarna, kunna förutsäga hur de skulle komma att utvecklas och därefter sortera dem till olika åtgärder. Läkarnas metoder hade inskränkt sig till rent individuella faktorer, när även de sociala faktorerna skulle beaktas öppnades fältet för en ny kår, socialarbetarna. Socialarbetarna var skolade i att se individer i deras sociala sammanhang och fick därför stor betydelse för arbetet med gränsöverträdare. Socialarbetarnas roll på området är fortfarande stor, så stor att det inte längre bara är anstaltscheferna och enstaka handläggare som är socialarbetare på anstalterna. Idag har många i vårdpersonalen någon form av

utbildning i socialt arbete. Den ordning-och-reda-diskurs som råder på 1990-talet innebär att all verksamhet som riktas mot de unga skall vara vetenskapligt underbyggd och utvärderingsbar. Genom att stora delar av personalen är utbildad i socialt arbete underlättas möjligheterna att få den strukturen i verksamheten att fungera.

De olika professionernas behov av att utveckla sig har samverkat med utvecklingen av åtgärderna. Tove Stang Dahl (1978) har visat hur lärarnas och juristernas behov av att definiera, och utöka, sina områden medverkade i att de unga vid sekelskiftet skulle särskiljas från de äldre. Successivt har sedan välfärdsstatens professioner mutat in nya områden. Dessa nya professioner är beroende av den offentliga sektorn och utvecklar därför ett intresse av att försvara den (Brante 1989). Varje profession har behov av att avgränsa sitt område. I välfärdssektorn och vid universiteten blir den formella kompetensen viktig. Thomas Brante (1989) ser dock en ny profession, som inte har en gemensam formell, akademisk kompetens - politikerna. Dagens politiska elit omgärdas av samma typer av stängningar som de traditionella professionerna. Dagens politiker har både akademisk utbildning och en lång socialiseringsperiod inom politiken. Brante menar att det finns en speciell politisk diskurs som sträcker sig över partigränserna. Det finns visserligen ingen formell politikerutbildning, men de har en skolning med kunskaper som är efterfrågade och som ger hög status. Deras kunskap är abstrakt och

kan därför användas på skiftande områden.

Brante jämnställer de politiska professionerna med statens professioner och de akademiska professionerna genom att de alla är beroende av en byråkratisk organisering. Bergmark&Oscarsson (1988) skiljer på två "inriktningar" i den professionella diskursen: experterna och praktikerna. Experterna har en starkare position i samhället och en större rätt att tala än praktikerna. Praktikerna saknar ofta den position som krävs för att de skall bli hörda, men de har tät kontakt med det fält debatten rör. Det sätt att tala dessa två grupper av professionella har skiljer sig åt både i innehåll och i sätt att uttala påståendena. Var och en fyller sin funktion. Medan praktikern vänder sig till andra praktiker talar experten inför politiker och vetenskapare. Båda professionerna, experter och praktiker, bygger sin kunskap på vetenskapliga rön och egna referensramar.

Samspelet mellan praktiker och experter, politiker, tjänstemän och forskare medverkar i utvecklingen av åtgärder mot unga gränsöverträdare. De övergripande besluten om vilka åtgärder som skall finnas fattas av politiker. Under seklet har politiken kommit att i allt högre grad förvetenskapligas. De politiska makthavarna har i allt större utsträckning anlitat vetenskapare som experter för att få förståelse för problem och för att finna nya lösningar. Samtidigt har vetenskapen politiserats. Både politik och vetenskap står i samspel

med de rådande samhällsförhållandena. När samhällsförhållandena förändras förändras såväl politiken som vetenskapen (jfr Althusser 1976).

Olika samhällsförhållanden lägger grunden för olika politiska inriktningar. När socialdemokratin tagit regeringsmakten 1932 och successivt började bygga upp välfärdssamhället fick de en lång och stabil regeringsperiod. Välfärdssamhället behövde socialdemokratin. När välfärdssamhället inte längre visar sig kunna hålla blir också den politiska scenen instabil, regeringsskiftena blir täta. På samma sätt kräver olika samhällsförhållanden olika vetenskaper. Experter från olika vetenskapliga discipliner anlitas, dels för att utveckla kunskapen om gränsöverträdarna, dels för att förmedla denna kunskap till praktikens professioner. Det innebär att den medicinska och psykiatriska vetenskapen hade störst roll på 30-talet och sedan successivt ersatts av samhällsvetenskap. Övergången mellan olika vetenskaper går successivt och omärkligt. Expertstatusen för en viss forskare eller forskningsinriktning medger rätten att tala och den rätten delas ut av de befintliga institutionerna om det finns efterfrågan på den kunskap de representerar (Sunesson 1988).

Utvecklingens riktning - en pendel framåt?

I utvecklingen av biograferingen, av bestraffningens tekniker (åtgärderna) och professionernas roller kan man se en lineär utveckling som riktas allt djupare in i den unges person. Allt mer sammansatt kunskap samlas om gränsöverträdarna. På andra områden kan man se pendlingar mellan till synes motsatta inriktningar. Ett sådant är hur problemet med de unga gränsöverträdarna konstrueras. I tider med god samhällsekonomi beskrivs det som ett samhällsproblem. Det är då samhället som *har* problem med gränsöverträdarna och det är faktorer i samhället som skapar problemen. När samhällsekonomin är svag är det konstitutionella problem hos gränsöverträdarna som betonas. De *är* problem för samhället. Parallellt med de konjunkturella svängningarna ser man en lineär, successivt smygande individualisering där den enskilde unge gränsöverträdaren kommer allt mer i fokus. Den ackumulerade kunskapen om gränsöverträdarna skapar förutsättningar för att allt närmre precisera problemen. Detta sker parallellt med att samhället fordrar allt mera individualistiska medborgare.

Nils Christie (1994) har talat om fängelseindustrin och dess utveckling parallellt med den varuproducerande industrin. Utvecklingen av såväl de människobehandlande organisationerna som de varuproducerande sker i samspel med samhällets förändring.

Det kan man bland annat se i hur anstalten tappar sin roll som den dominerande åtgärdsformen samtidigt som industrin förlorat sin roll som den huvudsakliga arbetsformen. Foucault (1987) har jämfört fängelset med fabriken, klostret, skolan och kasernen och visar på hur dessa system liknar varandra. De institutioner ett samhälle har är naturligtvis avpassade till samhället i sig. Utvecklingen sker parallellt, samhället förändras, människor förändras, institutioner förändras. När man betraktar dessa förändringar i ett långt perspektiv är det de lineära förändringarna som framstår tydligast. Men inom dessa lineära processer sker ett ständigt samspel mellan olika berörda personer och fenomen.

De samhällsekonomiska svängningarna har visat sig vara väsentliga för utvecklingen av de icke-frihetsberövande åtgärderna. I lågkonjunkturerna har denna typ av åtgärder fått en extra skjuts i sin i övrigt successiva framväxt. På trettioalet lades grunden för kriminalvård i frihet, trots att det redan tidigare förekommit var det först genom de förslag som arbetades fram på trettioalet som kriminalvård i frihet började få en kriminalpolitisk funktion. Enligt nu liggande förslag från straffsystemkommittén skall de icke-frihetsberövande påföljderna även under 1990-talet få en extra skjuts i utvecklingen, de skall nu vara centrala i straffsystemet. Den lineära processen fortlöper, men i tider av dålig samhällsekonomi får det mindre kostsamma åtgärderna ett ökat intresse.

Min studie visar på en ständigt pågående process där man söker kunskap och förståelse för vad det är som gör att det bli som det blir. Nya förklaringar och nya trender inom politik och vetenskap leder till försök med nya åtgärder, sällan väsensskilda från de tidigare. En ständigt sortering av de unga gränsöverträdarna sker i hopp om att finna rätt åtgärd för rätt grupp. Samma institutioner och byggnader används med olika syften. Parallellt pågår andra processer. Den politiska debatten, medias belysning, allmänhetens åsikter tycks pendla utifrån misstag. Misstag som oavsiktligt inträffar, men som blottar brister i det för tillfället rådande systemet. De leder till en kritik som i sin tur skapar en ny uppsättning åtgärder. Denna nya uppsättning formas utifrån kritiken, i kombination med den lineära utvecklingen och de samhällsekonomiska förhållandena och får leva vidare tills nya misstag leder till nya förändringar. På så sätt går utvecklingen vidare i en evig jakt på den optimala lösningen och med en vision om att vi en dag skall hitta nyckeln till gåtans lösning. En utopi som vi egentligen vet aldrig kommer att uppnås, men som driver på utvecklingen.

REFERENSER

Litteratur

Abukhanfusa, Kerstin (1987) *Piskan och moroten - om könens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-80*, Stockholm, Carlssons

Alvesson, M, Sköldberg K (1994) *Tolkning och reflektion - Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund, Studentlitteratur

Ambjörnsson, Ronny (1978) *Familjeporträtt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*. Gidlunds

Antonovsky, Aaron (1991) *Hälsans mysterium*, Stockholm, Natur och Kultur

Arnelius, Bengt-Åke m.fl. (red) (1996) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Axberger, Hans-Gunnar (1996) Taget liv skall med straff helgas, i *Moderna tider*, april 1996

Beckman, Svante (1983) *Tidsandans krumbukter - kartor över västerländsk värderingsterräng*, Värderingsförskjutningar i det svenska samhället, rapport nr 803, Stockholm, Sekretariatet för framtidsstudier

Beirne, Piers (1993) *Inventing Criminology - essays on the Rise of Homo Criminalis*, Albany, SUNY

Beirne, Piers & Sumner, Colin (1997) Editorial statements, i *Theoretical Criminology* vol 1, no 1, february 1997

Berger, Peter L & Luckmann, Thomas (1979) *Kunskapssociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Stockholm,

Wahlström&Widstrand

Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars (1988) *Drug abuse and treatment - a study of social conditions and contextual strategies*, Stockholm Studies in Social Work 4, Stockholm, Almqvist & Wiksell

Bergmark Anders och Oscarsson L (1994) Om behandlingsbegreppet inom alkoholvården, i Centrum för utvärdering av socialt arbete, *Behandling av alkoholproblem*, Stockholm, Liber

Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth (1995) *Den sociala journalen - en studie i akter - deras struktur och funktion*, Göteborg, Göteborgs Universitet, Institutionen för socialt arbete, Rapport 1993:7

Beronius, Mats (1994) *Bidrag till de sociala undersökningarnas historia - eller till den vetenskapliggjorda moralens genealogi*, Stockholm/Stehag, Symposion

Bertilsson, Margareta (1989) Juristerna i välfärdsstaten, i Selander, Staffan (red) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap - professionaliseringens sociala grunder*, Lund, Studentlitteratur

Bolin, Lars (1992) Från tukthus till ungdomsvårdsskola, i Stiftelsen Allmänna barnhuset, *Från tukthus till behandlingshem- ett mörkt eller ljus kapitel i Socialsverige?*, Stockholm, NordJem

Bondeson, Ulla (1974) *Fången i fångsamhället - socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*, Malmö, Norstedts

Bondeson, Ulla (1977) *Kriminalvård i frihet*, Stockholm, Liber

Brante, Thomas (1989) Professioners identitet och samhällseliga villkor, i Selander, Staffan (red) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap - professionaliseringens sociala grunder*, Lund, Studentlitteratur

Bramstång, Gunnar (1964) *Förutsättningarna för Barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom - en studie i socialförvaltningsrättens legalitetsproblem*, Lund, Gleerup

Börjesson, Bengt (1966) *Om påföljders verkningar*, Stockholm, Almqvist & Wiksell

Börjesson, Mats (1997) Om vardag och retorik i "den sociala frågan", i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 1 1997, årgång 4

Christie, Nils (1960) *Unge norske lovovertredere*, Oslo, Universitetsforlaget

Christie, Nils (1982) *Pinans gränser*, Stockholm, Almqvist & Wiksell

Christie, Nils (1994) *Crime Control as Industry - towards GULAGS, Western Style*, 2nd ed, London/New York, Routledge

Christie, Nils & Bruun, Kettil (1985) *Den gode fienden - narkotikapolitik i Norden*, Stockholm, Rabén & Sjögren

Cohen, Stanley (1972) *Folk Devils & Moral Panics - the Creation of the Mods and Rockers*, London, McGibbon and Kee

Claezon, Ingrid (1996) Utsatta ungdomar - hjältar eller offer? i Armelius m.fl. (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, s 25-50, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Dahlström, Arne (1992) Ungdomsvård i förändring, i Stiftelsen Allmänna barnhuset, *Från tukthus till behandlingshem: Ett mörkt eller ljus kapitel i Socialsverige?* Stockholm, NordJem

Daleflod, Bengt (1996) Är det möjligt att rehabilitera kriminella ungdomar? i Armelius mfl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Edebalk, Per Gunnar (1996) *Välfärdsstaten träder fram - Svensk socialförsäkring 1884-1955*, Lund, Arkiv

Elmér, Åke (1975) *Från fattigsverige till välfärdsstaten - sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under nittonhundratalet*, 6 uppl, Stockholm, Aldus/Bonniers

Elwin, Göran, Heckscher, Sten & Nelson, Alvar (1979) *Den första stenen* Stockholm, Tiden

Erlander, Tage (1972) *1901-39*, Stockholm, Tiden

Eriksson, Torsten (1967) nytryck 1995, *Kriminalvård- idéer och experment*, Norrköping, KVS Förlag

Eriksson, Torsten (1977) *Politik och kriminalpolitik*, Stockholm, Norstedts

Foucault, Michel (1987) *Övervakning och straff - Fängelsets födelse*, Lund, Arkiv

Foucault, Michel (1992) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, 4e uppl, Lund, Arkiv

Foucault, Michel (1993) *Diskursens ordning - installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm/Stehag, Brutus Östlings Förlag/Symposion

Frykman, Jonas (1988) *Dansbaneeländet - ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm, Natur & Kultur

Garland, David (1991) *Punishment and Modern Society - a Study in Social Theory*, Oxford, Clarendon

Goffman, Erving (1983) *Totala institutioner - fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*, Stockholm, Rabén & Sjögren

Goode, Erich & Ben-Yehoda, Nachmann(1995) *Moral Panics - the Social Construction of Deviance*, Oxford/Cambridge, Blackwell

Hahn Rafter, Nicole (1997) Psykopathy and the evolution of criminological knowledge, i *Theoretical Criminologi*, vol 1, nr 2, may 1997, pp 235-259

Hatje, Ann-Katrin (1974) *Befolkningsfrågan och välfärden - Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*, Stockholm, Allmänna förlaget

Hirdman, Yvonne (1989) *Att lägga livet till rätta - studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm, Carlssons

Hirdman, Yvonne (1990) *Vi bygger landet*, Stockholm, Tidens Förlag

Hobsbawm, Eric (1997) *Ytterligheternas tidsålder - det korta 1900-talet 1914-1991*, Stockholm, Rabén Prisma

Inghe, Gunnar (1960) *Fattiga i folkhemmet - en studie av långvarigt understödda i Stockholm*, Stockholm, Almqvist&Wiksell

Inghe, Gunnar & Inghe, Maj-Britt (1967) *Den ofärdiga välfärden*, Stockholm, Tiden

Jonsson, Gustav (1969) *Det sociala arvet*, Stockholm, Tiden/Folksam

Jönsson, Nine Christine & Lindblom, Paul (1987) *Politik och kärlek - en bok om Gustav Möller och Else Kleen*, Stockholm, Tiden

Katz, Jack (1996) Kriminalitetens lockelser och reformvänernas dilemma, i Åkerström, Malin (red) *Kriminalitet, Kultur, kontroll*, Stockholm, Carlssons

Kinberg, Olof (1930) *Aktuella kriminalitetsproblem i psykologisk belysning*, Stockholm, Natur och Kultur

Kleen, Else (1936) *Skyddshemmen*, Stockholm, Bonniers

Korpi, Sture (1996) Samhällets insatser för ungdomar, i Armelius m fl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Kriminalvårdsstyrelsen (1997) *Krav & Råd - brotts- och missbruksrelaterade Program i kriminalvården*, Norrköping, KVS Förlag

Kumlien, Mats (1994) *Uppfostran och straff - Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, Uppsala, Uppsala Universitet

Levin, Claes (1996) Barnen mellan straff och behandling, i Armelius mfl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Levin, Claes (1997) *Ungdomar i tvångsvård - Råbyundersökning 1994*, Meddelanden från Socialhögskolan 1997:9, Lunds Universitet

Levin, Claes, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (1997) Behandling och socialt arbete, i Denvall, V & Jacobsson, T (red) *Vardagsbegrepp i socialt arbete*, Stockholm, Publica (under publ)

Lundström, Tommy (1993) *Tvångsomhändertagande av barn - En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*. Rapport i Socialt arbete nr 61-1993, Stockholms Universitet, Socialhögskolan

Lyttkens, Lorents (1989) *Den disciplinerade människan*, Slutrapport från projektet Värdeförskjutningar i det svenska samhället, Stockholm, Sekretariatet för framtidsstudier, Allmänna förlaget

Martinson, Robert (1976) Viewpoint on Rehabilitation, i Carter, Robert M & Wilkins, Leslie T (red), *Probation, Parole and Community Corrections*, New York, Wiley

Mathiesen, Thomas (1965) *The Defenses of the Weak - a sociological study of a norwegian correccional institution*, London, Tavistock

Mathiesen, Thomas (1985) *Den dolda disciplineringen - essäer om politisk kontroll*, Göteborg, Korpen

Mathiesen, Thomas (1987) *Kan fängelset försvaras?*, Göteborg, Korpen

Mattsson, Hans (1984) *Den gode förmyndaren - om samhällets behandling av fattiga*, Stockholm, Liber

McMurphy, Suzanne (1996) Olika modeller för unga lagöverträdare - erfarenheter från forskning, i Armelius mfl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Mitterauer, Michael (1991) *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg, Röda bokförlaget

Myrdal, Alva och Myrdal, Gunnar (1934) *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm, Bonniers

Nilsson, Kjell & Sunesson, Sune (1988) *Konflikt, kontroll, expertis*, Lund Studies in Social Welfare, Lund, Arkiv

Nordström, Ludvig (1938/84), *Lortsverige*, Sundsvall, Tidsspegeln

Ohrlander, Kajsa (1992) *I barnens och nationens intressen. Socialliberal reformpolitik 1903-1930*, Studies in Education and Psychology 30, Stockholm, Almquist & Wiksell

Ohlsson, Lars B & Swärd, Hans (1994) *Ungdom som samhällsproblem*, Lund, Studentlitteratur

Qvarsell, Roger (1993) *Utan vett och vilja - om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Stockholm, Carlssons

Qvarsell, Roger (1996) Ungdomars brottslighet och samhällets vård, i Armelius mfl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, s 25-50, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Rasmusson, Ludvig (1983) Fyrtiotalisterna, i *Sociala värderingsförändringar - Fyra essäer*, En delrapport från projektet Värderingsförskjutningar i det svenska samhället, rapport nr 801, Stockholm, Sekretariatet för framtidsstudier

Sarnecki, Jerzy (1993) Ungdomsbrottslighetens omfattning, karaktär och orsaker, i *Betänkande av ungdomsbrottskommittén - Reaktion mot ungdomsbrott. Del B* SOU 1993:35, Stockholm, Allmänna förlaget

Sarnecki, Jerzy (1996) Problemprofiler hos ungdomar inskrivna på särskilda ungdomshem i Stockholms län åren 1990-1994, i Armelius mfl (red) *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*, s 25-50, Stockholm, Statens Institutionsstyrelse/Liber

Schlyter, Karl (1935) *Avfolka fängelserna - Tal å Auditorium den 5 december 1934*, Stockholm, Tidens Förlag

Soydan, Haluk (1993) *Det sociala arbetets idéhistoria*, Lund, Studentlitteratur

Stjernberg, Nils (1905) *Den nya svenska strafflagstiftningen angående minderåriga förbrytare, tillika ett bidrag till spörsmålen angående vilkorlig straffskyldighet*, Uppsala, Almqvist & Wiksell

Sundin, Bertil (1980) *Individ, institution, ideologi - anstaltens socialpsykologi*, 6e uppl, Stockholm, Aldus/Bonniers

Sunesson, Sune (1988) Rätten att tala om aids - om experter och expertis, i *Sociologisk Forskning* nr 2-3

Sunesson, Sune (1992) Inledning till Michel Foucaults Vansinnets historia, i Foucault, Michel *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, 4e uppl, Lund, Arkiv

Svensson, Birgitta (1997a) Livstid, i Alsmark, Gunnar (red) *Skjorta eller själ? - kulturella identiteter i tid och rum*, Lund, Studentlitteratur

Svensson, Birgitta (1997b) The Power of Biography: Criminal Policy, Prison Life, and the Formation of Criminal Identities in the Swedish Welfare State, i Reed-Danahay, Deborah E (ed). *Autoethnography - Rewriting the Self and the Social*, Oxford/New York, Berg

Svensson, Birgitta (1997c) Konsten att individualisera - särskiljande metoder i fängelsets personkaraktäristik, i Eriksson, B-E och Qvarsell, R *Samhällets linneaner* (under publ)

Svensson, Kerstin (1996a) *Det är synnerligen angeläget att den påbörjade vården fullföljs - om socionomer och jurister vid dömande av unga lagöverträdare*, opubl uppsats, Forskningsavdelningen, Socialhögskolan, Lund

Svensson, Kerstin (1996b) *Kunskap om frivård*, Norrköping, KVS Förlag

Sveri, Knut m fl (1966) *Kriminaliteten och samhället*, Stockholm, Bonniers

Swärd, Hans (1993) *Mångenstädes svårt vanartad - Om problemen med det uppväxande släktet*, Floda, Zenon avhandlingsserie

Swärd, Hans (1997) Socionomutbildningens bakgrund, i *Socialhögskolan i Lund 50 år - En jubileumsskrift 1947-1997*, Lund, Meddelande från Socialhögskolan i Lund

Takkala, Hannu (1995) Något om risker och straffrätt, i Victor, Dag (red) (1995) *Varning för straff - Om vådan av den nyttiga straffrätten*, Stockholm, Norstedts juridik, Fritzes

Taylor, Ian (1997) Crime, Anxiety and Locality: Responding to the Condition of England at the end of the century, i *Theoretical Criminology*, vol 1, nr 1, 1997

Tham, Henrik (1995) *Från behandling till straffvärde - kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat*, Särtryck nr 11, Kriminologiska Institutionen, Stockholm

Therborn, Göran (1973) *Det svenska klassamhället 1930-1970*, Lund, Zenit särtryck

Thurén, Torsten (1994) *Oreientering i källkritik*, andra upplagan, Stockholm, Almqvist & Wiksell

Victor, Dag (red) (1995) *Varning för straff - Om vådan av den nyttiga straffrätten*, Stockholm, Norstedts juridik, Fritzes

Vinterhed, Kerstin (1980a) *Gustav Jonsson på Skå. Kampen*. Stockholm, Förlags AB Maricberg

Vinterhed, Kerstin (1980b) *Gustav Jonsson på Skå. Visionen*. Stockholm, Förlags AB Maricberg

Wigerfelt, Berit (1996) *Ungdom i nya kläder - Danbanefröjder och längtan efter det moderna i 1900-talets Sverige*, Stockholm, Symposium

Åkerström, Malin (red) (1996) *Kriminalitet, Kultur, Kontroll - en antologi*, Stockholm, Carlssons

Åman, Anders (1976) *Om den offentliga värden - Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen - En arkitekturhistorisk undersökning*, Stockholm, Sveriges Arkitekturmuseum/Liber

Österberg, Eva (1995) *Folk förr*, Stockholm, Atlantis

Offentliga utredningar

Betänkande och Förslag af den af Kongl. Maj:t den 16 oktober 1896 tillsatta komitén, Del I *Betänkande och förslag angående minderåriga förbrytares behandling*, Stockholm 1898, KL Beckmans Boktryckeri

Betänkande och Förslag afgivna af den af Kongl. Maj:t den 16 oktober 1896 tillsatta komitén Del II *Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt avseende försummade barns behandling*, Stockholm 1900, KL Beckmans Boktryckeri

SOU 1922:46 förslag till vidgad användning av tvångsuppfostran

SOU 1929:9 Betänkande med förslag till lagstiftning om åtgärder mot lösdriveri samt åtgärder mot sedeslöst leverne av samhällsskadlig art

SOU 1931:16 Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fängerväsendet

SOU 1933:11 Betänkande med förslag till organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet beträffande frigivna fångar

SOU 1934:52 Betänkande med förslag till lag om ungdomsfängelse

SOU 1935:35 Betänkande och förslag rörande verksamheten vid skyddshemmen, 1934 års skyddshemssakkunniga, Skyddshemmens organisation mm

SOU 1935:64 Betänkande och förslag rörande verksamheten vid skyddshemmen, 1934 års skyddshemssakkunniga, fostringsåtgärder utöver den egentliga skyddshemsvården mm

SOU 1935:67 Betänkande med förslag till lag om tvångsuppfostran mm

SOU 1937:3 Betänkande med förslag till revision av förvarings- och internerings-lagarna mm

SOU 1937:38 Betänkande med förslag till lag om villkorlig dom mm

SOU 1937:46 Betänkande och förslag rör. vården av själsligt abnorma manliga skyddshemelever samt av vanartade sinnesslöa gossar mm

SOU 1938:25 Betänkande med förslag till lag om villkorlig frigivning mm

SOU 1958:20 Behandlingshem och mentalsjukhem för barn och ungdomar

SOU 1959:6 Fängvårdsanstaltens optimala storlek

SOU 1959:25 Verksamheten vid ungdomsvårdsskolorna

SOU 1959:37 Ungdomsbrottslighet

SOU 1962:22 Samhällsfarlig asocialitet

SOU 1964:24 Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna

SOU 1977:40 Socialutredningen

SOU 1977:83 Tillsynsdom

SOU 1993:35 Reaktion mot ungdomsbrott, betänkande av
Ungdomsbrottskommittén

SOU 1995:91 Ett reformerat straffsystem

Ds Ju 1997:32 Påföljder för unga lagöverträdare

Övriga källor

KVS 1996 - Kriminalvårdsstyrelsen, kriminallvårdsanstalten Hall,
Programmässa 9-10 oktober 1996

KVS 1997 - Krav och Råd, Brotts- och missbruksrelaterade Program i
Kriminalvården, KVS Förlag, Norrköping

NsK 1997 - Nordiska Samarbetsrådet för kriminologi, Forskarseminarier
1997: Fängelse - behandling - forskning, Hirtshals, Danmark, 22-25 maj
1997

I serien **MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN** har utkommit:

- 1981:1 **FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI** av Peter Westlund
- 1981:2 **EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ?** En modell för alkoholundervisning i en sjätte klass av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 **PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION** av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 **VAD BÖR EN KURATOR KUNNA?** av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 **LVM BAKGRUND OCH KONSEKVENSER** av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 **INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING.** En intervjuundersökning av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 **AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik** av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 **EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser** av Lars Pelin
- 1983:3 **OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR** av Verner Danvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del I Förhållandena 1977** av Åke Elmér
- 1983:5 **PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE** av Alf Ronnby
- 1983:6 **FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEMBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886-1910** av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del II Utvecklingen 1945-1977** av Åke Elmér
- 1984:2 **FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER - En sammanställning** av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 **AKTIONSFÖRSKNING SOM FÖRSKNINGSSTRATEGI** av Kjell Hansson
- 1984:4 **FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING** av Eric Olsson (SLUT)
- 1984:5 **ROLLSPEL - TILLÄMPNING OCH ANALYS** av Kjell Hansson
- 1985:1 **IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE** av Kjell Hansson
- 1986:1 **ARBETSRAPPORT. Att arbeta på barn- och ungdomsinstitution - en pilotstudie** av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper** av Åke Elmér

- 1986:3 **UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne** av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 **FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800-1960** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:2 **FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL** av Rosmari Eliasson (SLUT)
- 1987:3 **40 ÅRS SOCIONOMUTBILDNING I LUND** av Åke Elmér
- 1987:4 **VÄLFÄRD PÅ GLID - RESERAPPORT FRÅN ENGLAND** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:5 **ATT STUDERA ARBETSPROCESSEN INOM SOCIALT BEHANDLINGSARBETE** av Leif Roland Jönsson
- 1987:6 **SOCIALTJÄNSTLAGEN OCH UNGA LAGÖVERTRÄDARE** av Anders Östnäs
- 1987:7 **FORSKAREN I FÖRÄNDRINGSPROCESSEN** av Eric Olsson
- 1988:1 **EN UPPFÖLJNING AV BARN SOM SKILTS FRÅN SINA FÖRÄLDRAR** av Gunvor Andersson
- 1988:2 **THE MAN IN SEXUAL COMMERCE** av Sven-Axel Månsson
- 1988:3 **FRÅN MOTSTÅND TILL GENOMBROTT. DEN SVENSKA ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRINGEN 1935-54** av Per Gunnar Edebalk
- 1988:4 **MALMÖ - i kulmen av fattigdomscykeln** av Tapio Salonen
- 1988:5 **PROJEKT ÖSTRA SOCIALBYRÅN - en processbeskrivning av ett förändringsarbete med förhinder** av Anna Meeuwisse
- 1988:6 **UTDELNINGEN AV SPRUTOR TILL NARKOMANER I MALMÖ OCH LUND** av Bengt Svensson
- 1988:7 **HEMTJÄNSTEN PÅ 2000-TALET** red av Peter Andersson
- 1989:1 **FATTIGLIV** av Gerry Nilsson
- 1989:2 **MAKT OCH MOTSTÅND - aspekter på behandlingsarbetets psykosociala miljö** av Leif R Jönsson
- 1989:3 **FOSTERHEMSFÖRVALTNINGEN** av Bo Vinnerljung
- 1989:4 **GUSTAV MÖLLER OCH SJUKFÖRSÄKRINGEN** av Per Gunnar Edebalk
- 1990:1 **DET ÄR RÄTT ATT FRÅGA VARFÖR - undersökningar om socialt arbete** red av Verner Denvall
- 1990:2 **SCENFÖRÄNDRING - FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje**
- 1990:3 **KULTURMÖTEN INOM SOCIALTJÄNSTEN - erfarenheter och reflektioner** red av Immanuel Steen
- 1990:4 **HEMMABOENDEIDEOLOGINS GENOMBROTT - äldreomsorg och socialpolitik 1945-1965** av Per Gunnar Edebalk

- 1991:1 **PROJEKTILLVARO** - en processanalys av ett socialbyråprojekt
av Anna Meeuwisse
- 1991:2 **ORGANISATIONENS PÅVERKAN PÅ SJUKFRÅNVARON** - hur en forskningsprocess
och en personlig utvecklingsprocess kan integreras med hjälp av
handledning av Katrin Tjörvason
- 1991:3 **SEXUALITET OCH SOCIALT ARBETE PÅ INSTITUTION** av Åsa André
- 1991:4 **MIND THE GAP** - en reseberättelse från England 1-8 april 1990 av
Mats Dahlberg, Jan Lanzow Nilsson, Margot Olsson och Claes Norinder
(red)
- 1991:5 **DRÖMMEN OM ÄLDERDOMSHEMMET** - Äldrvård och socialpolitik 1900-1952
av Per Gunnar Edebalk
- 1992:1 **POLICY, INTEREST AND POWER. Studies in Strategies of Research
Utilization** av Kjell Nilsson
- 1992:2 **STÖD och AVLASTNING. Om insatsen kontaktperson/-familj**
av Gunvor Andersson
- 1992:3 **REHABILITERING AV TORTYRSKADADE FLYKTINGAR I MALMÖ.
Utvärderingsrapport** av Norma Montesino
- 1992:4 **MÅL, VERKSAMHETSMEDEL OCH BEHANDLINGSIDEER I TVÅ MÄNNISKOBEHANDLANDE
ORGANISATIONER** av Marie Söderfeldt
- 1992:5 **235 SYSKON MED OLIKA UPPVÄXTÖDEN** - en retrospektiv aktstudie
av Bo Vinnerljung
- 1993:1 **GRÄNSÖVERSKRIDANDE I PRAKTIK OCH FORSKNING - TVÅ EXEMPEL**
av Bo Vinnerljung
- 1993:2 **HÖRSELSKADADE I ARBETSLIVET** - Ett stress/kontroll perspektiv -
av Ann-Christine Gullacksen
- 1993:3 **NORMALITY, SOCIAL WORK AND THE CREATION OF EVERYDAY LIFE
SETTINGS** av Matts Mosesson (ed)
- 1993:4 **SEVEN SWEDISH CASES: PRODUCTION REGIME, PERSONELL POLICY
AND AGE STRUCTURE IN SEVEN SWEDISH FIRMS IN THE ERA OF THE
SWEDISH MODEL** av Gunnar Olofsson och Jan Petersson
- 1994:1 **BOENDEBASEN I KRISTIANSTAD - EN UTVÄRDERING** av
Bengt Svensson
- 1994:2 **Omsorgens vardag och villkor: 20 DOKTORANDER GRANSKAR FEM
AVHANDLINGAR** red av Åsa André och Rosmari Eliasson
- 1994:3 **LVM-VÅRD AV NARKOMANER. Rapport från Avgiftningsenheten i
Malmö: Patienterna, arbetsmetoderna och resultaten** av
Kerstin Nilsson och Dolf Tops

- 1995:1 **SAMARBETE - NYCKELN TILL FRAMGÅNG.** En undersökning av team-arbetets betydelse i rehabiliteringen av långtidssjukskrivna av Anna-Lena Dahlquist
- 1995:2 **UTVÄRDERING OCH KVALITETSSÄKRING I SOCIALT ARBETE**
- Rapport från FORSA-symposiet 14-16 september 1995
red av Håkan Jönson
- 1995:3 **VÄGEN ÖVER LYCKEBO**
Från sluten psykiatrisk vård till vanlig äldreomsorg
av Pauli Lappalainen
- 1995:4 **SAMPEL I VARDAGSLIV**
En studie av möten mellan utvecklingsstörda, föräldrar
och personliga assistenter - en processbeskrivning
av Eina Linder och Inger Sköld
- 1996:1 **SOCIALTJÄNSTEN OCH MINNESOTAMODELLEN** - Ett samarbetsprojekt
mellan människobehandlande organisationer av Claes Levin
- 1996:2 **"DET MÅSTE SE UT SOM EN ARBETSPLATS"** - Om interorganisatorisk
samverkan för att yrkesrehabilitera gravt funktionshindrade
av Ove Mallander
- 1997:1 **DISPONENT I BRYTNINGSTID** av Lars Harrysson
- 1997:2 **BURNOUT?** av Marie Söderfeldt
- 1997:3 **PSYKOSOCIAL ARBETSMILJÖ I MÄNNISKOVÄRDANDE ARBETE** av Björn
Söderfeldt och Marie Söderfeldt
- 1997:4 **"DET ÄR I ALLA FALL MITT BARN!"** - En studie om att vara
missbrukare och mamma skild från barn av Karin Trulsson
- 1997:5 **FRIVILLIGA ORGANISATIONER OCH KORPORATIV POLITIK** - En fallstudie
av Folkhälsoinstitutets, RFSUs, RFSLs och Noarks arks samarbete
om hivförebyggande samhällsinsatser av Jan Arne Magnusson
- 1997:6 **TANKEFIGURER I SOCIALT ARBETE** - Operationalisering och reflektion
av Immanuel Steen
- 1997:7 **SOCIALHÖGSKOLAN I LUND 50 ÅR** red av Per Gunnar Edebalk,
Inger Farm och Hans Swärd
- 1997:8 **ÖVERVÄLTRINGAR FRÅN SOCIALFÖRSÄKRINGAR TILL SOCIALBIDRAG**
av Tapio Salonen
- 1997:9 **UNGDOMAR I TVÅNGSVÅRD. RÅBYUNDERSÖKNING 94** av Claes Levin
- 1997:10 **EN NY GENERATION HEROINMISSBRUKARE I MALMÖ.** ("Det finns inget
rökheroine") av Dolf Tops och Marianne Silow
- 1997:11 **FRIHET, JÄMLIKHET, BRODESKAP** - Bilden av de äldre i PRO-
Pensionären 1941-1995 av Håkan Jönson

1997:12 **HANDIKAPPIDROTT - MELLAN TÄVLING OCH REHABILITERING**
En studie av handikappidrotten mellan idrottsrörelse och
handikapprörelse med utgångspunkt från fallstudien rullstols-
tennis av Anders Östnäs

1997:13 **TIOÅRINGARS KOMPETENS OCH LEVNADSFÖRHÅLLANDEN**
av Gunvor Andersson och Lotta Linge

Exemplar kan rekvireras från socialhögskolans expedition, adress
Socialhögskolan, Box 23,1 221 00 LUND

Reprocentalen
1998
Lunds Universitet



LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Box 23
221 00 Lund
046-222 00 00